

המשרד הארץ ישראלי בבודאפשט בשנים 1943-1944

עבודה שקולה לעבודת גמר למ.א.

מאת: אילה נדיבי
בהדרכת: פרופסור יואב גלבר
בהדרכת : ד"ר יהודית (ג'ודי) באומל

אוניברסיטת חיפה
הפקולטה למדעי הרוח
החוג לתולדות עם ישראל
אפריל 1998

התוכן

4	תקציר
7	מבוא
10	א. בראשית
10	יהדות הונגריה : סקירת קורותיה עד שנת 1938
12	התנועה הציונית בהונגריה (עד 1938)
14	ייסוד "המשרד הארץ ישראלי" ותפקידיו
14	המשרד נחלק ל - 4 מחלקות :
14	ארגון ובצוע העליה
15	הכשרת העולים בחוץ לארץ
16	תהליך קבלת רשיונות העליה של הסוכנות היהודית
16	הרשיונות נחלקו לשלושה סוגים :
17	הרכב הועדות במשרדים הארצישראלים :
18	המשרד הארצישראלי בודאפשט בשנים 1920 - 1938
18	תקופתו של ברגי ארמין - יסוד המשרד הארצישראלי
19	שאלת עצמאות המשרד הארצישראלי
21	בלה פניאש – המנהל, קצר הימים, של המשרד הארצישראלי
24	לסיכום :
27	ב. הציפייה לעליה בשנים 1939 – 1943
27	רקע כללי
28	ביקור קראוס בארץ ישראל
30	הקמת משרדים ארצישראלים במונקץ' ובקולוז'וואר
32	ראשית עליית הנוער והפסקתה
34	לסיכום :
36	ג. 1943 - שנת המפנה
36	עם בא הפליטים
41	ארגון הפליטים וה"מקומיים" במסגרת הציונית ההונגרית
44	ניסיונות ה"איחוד" לשינוי מבנה המשרד הארצישראלי
47	המשולש קושטא ז'נבה בודאפשט
47	המשלחת בקושטא
49	ועדת העזרה וההצלה בהונגריה
51	לשכת החלוץ בג'נבה
54	נציג ה"מזרחי" איננו
55	הזמן חלף ונציג אין
57	"יחסי ולא שווה"
58	מפקד הפליטים
60	הוראה לשנוי מבנה ועדת ההצלה

62	הקמת הועדה החלוצית ליד ועדת העזרה וההצלה.
71	ההוראה לשינוי הרכב הועדה ונשיאות המשרד הארצישראלי.
75	תוצאות מיפקד הפליטים.
80	כניסת יוסף באומר למשרד הארצישראלי.
83	ד. חידוש העליה - עליית שתי קבוצות נוער.
83	עדותו של משה שטרנברג מעולי הקבוצה הראשונה.
85	ילדי קרפטורוס וטרנסילבניה, ברטיסלבה וזאגרב.
92	"תלונות קורעות לב מזאגרב וסלובקיה על המשרד הא"י שלכם".
94	המשך המאבק לעליה.
101	ה. עליית ותיקים.
101	רשימות המלווים והותיקים בבודאפשט.
103	חידושה של העליה - יציאת תשע משפחות לשבוע.
108	העוקפים והמקשים על המשרד הארצישראלי.
115	קשריו של משה קראוס עם השלטונות.
118	קראוס בעיני סגורים וקטגורים.
122	על פשר החיבור בין ה"מזרחי" - וה"שומר הצעיר".
127	ו. סיכום.
135	ז. רשימת מקורות ובבליוגרפיה:
135	א. מקורות.
136	ב. ביבליוגרפיה.

תקציר

בעבודתי בקשתי לחקור את עבודת המשרד הארצישראלי בבודאפשט בשנים 1943 – 1944, על רקע הסכסוך הפנים ציוני, בואם של הפליטים להונגריה והקמת ועדות ההצלה בקושטא ובבודאפשט. עקבתי אחר פועלו של מנהל המשרד הארצישראלי, משה קראוס, אשר בפעולותיו חרג הרבה מעבר להגדרת תפקידיו. בזכות קשריו עם אנשי שלטון הונגרי היה שותף בעצוב המדיניות החיובית, יחסית, כלפי הפליטים היהודים באותה תקופה. בכל אותה עת התנהל מאבק פוליטי קשה על שני מוקדי הכח החשובים בבודאפשט: ועדת ההצלה והמשרד הארצישראלי. בחנתי את מאבקי הכח שהתנהלו בשני הגופים הללו ובתוכם, תוך שהם שלובים ואחוזים זה בזה. בין השאר עמדתי על הנסיונות לעקוף את המשרד הארצישראלי ולפגוע במעמדו של מנהלה משה קראוס, באמצעות ועדת ההצלה בקושטא, כדי להבטיח שליטה פוליטית של השמאל על שני מוקדי הכח אלו בבודאפשט באותה עת.

בראשית מלחמת עולם השניה הפך המשרד הארצישראלי בבודאפשט להיות משרד מרכזי לעליה עבור יהודים מצי'כסלובקיה, אוסטריה, גרמניה, פולין ויוגוסלביה, אשר כארצות הכבושות בידי הגרמנים- נחשבו לשטח אויב ועל כן הוצאו מכלל אפשרות לחלוקת רשיונות עליה.

המנהל בפועל של המשרד, מאז 1935 היה משה קראוס, איש ה"מזרחי", ולידו פעלה ועדה ונשיאות. תפקידה המרכזי של הועדה, במשרד הארצישראלי, היה לחלק את רשיונות העליה שהגיעו מן הארץ על פי כוחה הפוליטי של כל תנועה ותנועה. יחסי הכוחות בין ארבע המפלגות, החברות בהסתדרות הציונית, נקבעו ערב הקונגרס הציוני ב-1939, ולפיו זכתה ה"מזרחי" ב-42%, ה"שומר הצעיר" ב-27%, ה"ציונים הכלליים" ב-19%, וה"איחוד" ב-12%. הרכב הועדה הארצישראלית נקבע גם הוא, בהתאם לכח הפוליטי היחסי. הועדה מנתה בדרך כלל אחד- עשר חברים.

מוקד הכח האחר, ועדת העזרה וההצלה, הוקם בראשית 1943, עם יצירת הקשר עם לשכת הקשר בקושטא. חברי ועדת ההצלה בבודאפשט היו: שמואל שפרינגמן, ישראל קסטנר ויואל בראנד, כולם חברי ה"איחוד". תפקיד הועדה היה, בין השאר, לחלק את האמצעים שהגיעו אליה מקושטא לתנועות הציוניות של הפליטים והמקומיים בהונגריה.

הפליטים שהגיעו מסלובקיה ומפולין השתלבו בתנועות האם המקומיות והשתלבו בפוליטיקה הציונית המקומית שעיקרה: קואליציה בין ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר", ומנגד אופוזיציה שכללה את ה"איחוד" וה"כלל ציוניים".

חברי ה"אחוד" ההונגרי ומי שהיו חברי ועדת ההצלה, ביקשו לשנות את הרכב המשרד הארצישראלי. הם פנו לאנשיהם בקושטא, זאב הדרי (וניה פומרנץ) ומנחם באדר, לשנות את הרכב

המשרד, בטענה שההרכב אינו משקף את יחסי הכוחות הפוליטיים הציוניים, עם ספוח השטחים להונגריה. אליעזר קפלן ואליהו דובקין הורו, מן הארץ, לשנות את ההרכב החוקי של המשרד. אנשי ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" נאבקו וסרבו לבצע את השנוי.

במקביל למערכה לשנוי הרכב המשרד הארצישראלי, התנהל מאבק לשנוי ההרכב המונוליטי של "ועדת העזרה וההצלה", מצד מנהיגי הפליטים וה"מקומיים" בתנועה החלוצית ההונגרית. וניה הדרי ומנחם באדר כתבו בו זמנית שני סוגי מכתבים. מכתב גלוי להנהגה החלוצית לשתף פעולה בין כל הכוחות הפוליטיים ולחלק את כספי הישוב בארץ לפי הצרכים ולא לפי הכח הפוליטי. מכתב אחר שלחו לחבריהם שפרינגמן, קסטנר ובראנד להמנע מהכנסת כוחות נוספים לגרעין ועדת ההצלה וזאת על ידי יצירת ועדה חדשה - הועדה המרכזית, בתוך ועדת ההצלה. בכך קיוו לנטרל את לחצי התנועות הפוליטיות בארץ ישראל, קושטא והונגריה, שלא חדלו לבקר את אי שיתופם המלא בועדה. ראשי תנועות הפליטים והחלוצים, כולל ה"כלל ציונים" שהיו בעבר בני בריתם של ה"איחוד", סרבו לקבל סידור זה. קסטנר הודיע לקושטא על שינוי הרכב ועדת העזרה וההצלה פעמים מספר, אך ההודעות היו שקריות. הרכבה לא שונה לכל אורך התקופה, עד ההכנות ליציאת רכבת ברגן בלזן, בשל סרובם של קסטנר, שפרינגמן ובראנד לשתף את מנהיגי התנועות **במידע ובזכות לחלק את הכסף**. עם עליית שפרינגמן בינואר 1944, מנתה ועדת ההצלה ההונגרית רק את שני החברים הנותרים.

מאבק נוסף שנהלו חברי ועדת העזרה וההצלה היה להגדיל את מספר רשיונות העליה של תנועתם, ה"אחוד", בשל הטענה כי תנועתם היא הגדולה בתנועות. משום כך סרב שפרינגמן לחלק את הכסף שהגיע מקושטא ואשר נועד לתנועות הפליטים. מנהיגי הפליטים דרשו לחלק את הכסף שווה בשווה, שכן לא ידעו למי תנועת פליטים גדולה יותר, ומפני שכל תנועה טענה כי צרכיה הם המרובים ביותר. שפרינגמן קשר את חלוקת הכסף, שהגיע לידו מקושטא, בשנוי אחוז רשיונות העליה שנועדו לאנשי תנועתו על ידי ועדת המשרד הארצישראלי, ואשר נקבע על פי המפקד האחרון ערב מלחמת העולם השנייה. בתגובה נערך מפקד פליטים אשר תוצאותיו שבו והוכיחו כי ה"מזרחי" היתה

הגדולה בתנועות וה"אחוד" היתה הקטנה בתנועות. תנועת ה"איחוד" סרבה לקבל את תוצאות המפקד.

קראוס הגיע להסכם עם מינסטריון הפנים שלא להחזיר את הפליטים מסלובקיה אלא להשאירם בהונגריה, במחנות עצורים תוך התחייבות לתת לפליטים אלו זכות בכורה לעליה לארץ ישראל. ההסכם הביא להגברת בריחת יהודי פולין וסלובקיה להונגריה. כן הגיע להסכם עם הרשויות שלא להסגיר את הפליטים במעבר הגבולות לפולנים או לגרמנים.

בינתיים ניטלה מן המשרד הארצישראלי הזכות החוקית לחלק את רשיונות העליה. אלו הגיעו מן הארץ ומקושטא ברשימה שמית מוכנה. הרשימות הללו גרמו כעס ותסכול רב, אשר הופנו בעיקר כלפי משה קראוס, על ידי אנשים שלא ידעו ולא הבינו כיצד פעלה המערכת. רבים מן השמות שזכאים היו לקבל רישיון היו שמות של אנשים מתים, אנטי ציונים ושל אנשים שלא חפצו לעלות, ואילו אנשים וחלוצים שחיכו שנים רבות לעליה לא זכו ברשיונות.

וניה הדרי ובאדר שלחו לאנשיהם בהונגריה הוראות כיצד לעקוף את המשרד הארצישראלי ומשה קראוס, לאחר שהתברר כי יאריך זמן רב עד שאנשיהם יקבלו רישיונות עליה.

בידי המשרד הארצישראלי נותר מרווח צר לפעולה. כאשר שמות מקבלי הרשיונות הגיעו מן הארץ לבודאפשט, והאנשים מתוכם לא היו כבר בחיים או לא ניתן היה לאתרם, העלה קראוס תחתם פליטים חלוצים, אשר לא היתה להם קטגוריה של עליה, מסיבות מורכבות. הם עלו בשמות בדויים על פי השמות שהגיעו מן הארץ. את הסידור לעלייתם באופן בדוי סידר קראוס בידיעת השלטונות ההונגרים ובסיועם.

המשרד הארצישראלי היה המקום היחיד בבודאפשט שהיה מקום רשמי שאליו יכלו להגיע פליטים מבלי להתפס על ידי משטרת הזרים. היה לקראוס הסכם עם השלטונות להעלים עין ולא לחפש במשרדו פליטים שחיו תחת שמות בדויים ומועמדים לעליה. השלטונות סייעו בידו לשחרר אנשים ממחנות עבודה, פליטים שנעצרו, חברים שחיו במחתרת, אם הוכיח שהם בעלי רשיונות עליה. על פי בקשתו הורו השלטונות לא לאסור מעברם של פליטים סלובקים ופולנים להונגריה ולא להסגירם, בתנאי שהם יהיו הראשונים לעליה. הם סייעו בידו לזייף דרכונים של פליטים. באופן זה הניח את הבסיס למפעל ההצלה הגדול שהחל ביולי 1944. קראוס היה האדם שידע לעבוד בהרמוניה עם אותם יסודות בממשל ההונגרי שביקשו להכין את האליבי להיות ארצם

ארץ שקלטה פליטים יהודים ואפשרה את עלייתם, וזאת בשעה שארצם שיתפה פעולה עם השלטון הנאצי, חלקם מתוך הכרח חלקם מתוך רצון.

הפגיעה בועדה הארצישראלית ובמשה קראוס התאפשרה כתוצאה משתי סיבות עיקריות:

א. מנחם באדר, איש ה"שומר הצעיר", והאחד משני חברי ועדת ההצלה בפועל בקושטא, בחר שלא להענות למחאות אנשי תנועתו, ה"שומר הצעיר", בבודאפשט, כנגד אנשי ה"איחוד" שביקשו להשתלט על מרכזי הכח החשובים באותה עת. אפשר שלא היה קשוב לאנשיו היה הסכסוך הקשה מתגמד. איש ה"שומר הצעיר" מארץ ישראל לא היה יכול לשאת קואליציה של ה"שומר הצעיר" עם ה"מזרחי" וזו היתה המכריעה לדידו ביחסיו עם חבריו בהונגריה. באדר כפה את המציאות הפוליטית של ארץ ישראל על התנועה הציונית בהונגריה. למעשה בקשו, אנשי ה"איחוד" ההונגרי, להגביר את שליטתם במוקד כח זה באמצעות העורף הפוליטי החזק שהיה להם בארץ ישראל ובקושטא.

ב. תנועת ה"מזרחי" בארץ ישראל אשר לא שלחה נציג לקושטא. בשל כך לא ידעה מה שידעו נציגי "אגודת ישראל" והרביזיונסטים ששהו בה, ולא נאבקה למען אנשי תנועתה בבודאפשט.

מעבר לקשיים שנבעו מהתערבות הנציגים בקושטא והישוב בארץ לשינוי הרכב הועדה הארצישראלית, וצמצום סמכויותיו של משה קראוס, פעל קראוס בתנאי לחץ קשים של קבוצות רבות בהונגריה גופא ובארצות השכנות (סלובקיה, זאגרב) שבקשו חיים באמצעות עליה לארץ ישראל. קראוס גילה יוזמות רבות לפרוץ את המצור, בשתוף ובידיעת חיים ברלס, אך לא צלח. בכל שנת 1943 התקיימה עליה בחודשים ינואר ופברואר בהם עלו 120 איש ומאוקטובר 1943 ועד מרס 1944 עלו כ- 50 עד 60 איש מידי שבוע. רב העולים היו פליטים שהיו נתונים בסכנה בהונגריה.

מבוא

מראשית מלחמת העולם השנייה הפך המשרד הארצישראלי בבודאפשט למשרד מרכזי לעליה עבור יהדות מרכז אירופה: צ'כסלובקיה, אוסטריה, גרמניה, קרואטיה ופולין. כארצות כבושות בידי הגרמנים, נחשבו לשטח אויב ועל כן הוצאו מכלל אפשרות לחלוקת רישיונות עליה לארץ ישראל.

מטרת עבודתי לעמוד על התפקיד המרכזי שנפל בחלקו של המשרד, בעיקר בשנים 1943-1944 עד כניסת הגרמנים, לבחון את הגורמים שהיו מעורבים בעבודת המשרד ואת אופן השפעתם.

לאור זאת אבקש להעריך מחדש את חלקו של משה קראוס, המנהל בפועל של המשרד הארצישראלי, בעבודת המשרד ובפעולות ההצלה באותה תקופה בהונגריה.

בפרק המוגש כאן, אבחן את עבודת המשרד הארצישראלי משנת המפנה, שנת 1943, עם בא הפליטים להונגריה, מסלובקיה ופולין, הקמת ועדת העזרה וההצלה בהונגריה, הקשר שהוקם עם ליסכת הקשר בקושטא, ועד פלישת הגרמנים להונגריה במרס 1944.

אבקש לעמוד על מידת התערבותן של ועדות ההצלה בקושטא ובבודאפשט בעבודת המשרד הארצישראלי, להבין את הנסיבות להתערבותן, על רקע הרצון לשלוט בשני מוקדי הכח החשובים בהונגריה באותה עת (ועדת העזרה וההצלה והמשרד הארצישראלי), וכן על רקע הסכסוך הפנים-ציוני-הונגרי.

אבחן את עבודת ההצלה בהונגריה לנוכח הקשיים הפנימיים והחיצוניים, ואת חלקו של משה קראוס בכך. אטען שיש לראותו בין הגורמים הבולטים בהצלת יהדות הונגריה, (וביתר שאת מן הכבוש והלאה, נושא שאינו בהגדרת הפרק הנוכחי). וכי היה שותף פעיל בעצוב המדיניות ההונגרית ביחסה לפליטים היהודים באותה תקופה.

ועדות ההצלה בקושטא ובבודאפשט תבחנה רק בזיקתן למשרד הארצישראלי בבודאפשט, וביחסן לתנועות החלוציות, וממילא לא אעמוד על פעולות ההצלה שנעשו על ידן, אלא בהקשר של פעולתן הכוללת.

בפרק זה עמדו לרשותי, בעיקר, ארכיון קושטא- בלוחמי הגטאות, תיקי מחלקת העלייה וועדת ההצלה- בארכיון הציוני, ארכיון מורשת - בגבעת חביבה, ארכיון הציונות הדתית- באונברסיטת בר אילן, ארכיון משואה - בתל יצחק, ארכיון קומוי- ב"יד ושם", ארכיון מכון ז'בוטינסקי בתל אביב, גנוך הציונות הדתית - במוסד הרב קוק בירושלים ועוד, וכן ראיונות אישיים עם אנשים בני התקופה.

חוקר השואה אשר כהן ז"ל, כתב בספרו כי: "נושא ועדת העזרה וההצלה והמשרד הארצישראלי בבודאפשט ופעולות שונות של המשלחת הארצישראלית בקושטא טרם

נבדקו באופן יסודי בכלים של המחקר ההיסטורי". וכן: "המחלוקת החריפה סביב המשרד הארצישראלי הטביעה את חותמה על הציונות בהונגריה בכל שנות המלחמה ולכן היא ראויה לטיפול נפרד"¹. פרופסור נתנאל קצבורג סבור כי המחקר לוקה בחסר אם לא יפנה אל פעולות עזרה והצלה בהונגריה זולת "ועדת העזרה וההצלה" בבודאפשט וקסטנר, "מפליא שעד עכשיו איש לא התעורר על הנושא הזה"².

בעבודתי אבקש להתחיל בכך.

¹ כהן אשר, המחתרת החלוצית בהונגריה 1942-1945. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד, עמ' 10-11, עמ' 51. (להלן: אשר כהן, המחתרת החלוצית).

² ז' בחשון, תשנ"ז, נתנאל קצבורג במכתב אלי

א. בראשית

בפרק זה אעמוד על:

התנאים ההיסטוריים המיוחדים שעיצבו את היהדות והציונות ההונגרית.

המשרדים הארצישראלים - מטרתם, המבנה ודרכי עבודתם.

המשרד הארצישראלי בבודאפשט בשנים 1920-1938.

יהדות הונגריה: סקירת קורותיה עד שנת 1938

במשך המאה ה-18 ובמחצית הראשונה של המאה ה-19 היגרו להונגריה יהודים רבים. מן המערב (מורביה ואוסטריה) ומן המזרח (גליציה). המערביים נטו ברובם להתרחק מן המסורת, פנו לעבר ההשכלה ושאפו להשתלב בחברה הלא יהודית. לעומתם, יוצאי גליציה וחלקים מיוצאי ארצות המערב שמרו על זיקתם למסורת. על רקע זה התפתח, החל מראשית המאה ה-19, מאבק רוחני בין המבקשים לשמר את המסורת לבין הדוגלים בחידוש, בפתיחות.³

הואיל וההונגרים היו המסוכנים ביותר לשלטון ההבסבורגים, השתדלו השליטים בוניה להושיב בהונגריה כמה שיותר בני גזעים אחרים. למדיניות זו היתה שייכת הכוונת ההגירה מגליציה וממורביה להונגריה.

שפת ההוראה והתרבות שלהם היתה בעיקר גרמנית, באופן זה בקשו ההבסבורגים לממש את מטרתם להפוך את דוברי ההונגרית בארץ זו למיעוט.⁴

באמצע המאה ה-19 פרץ אביב העמים ועמו התעוררות הרגש הלאומי ההונגרי ותחיית השפה והתרבות ההונגרית. ההונגרים היו מוכנים לקלוט לתוך האומה כל מיעוט שהסכים להגדיר את עצמו כדובר הונגרי, דבר שהיה הקריטריון היחיד להגדרה לאומית. השליטים ההונגרים כפו את שפתם ותרבותם על המיעוטים הלאומיים במסגרת המדיאריזציה.⁵

³ ברהם, קצבורג, תולדות השואה. הונגריה, יד ושם, ירושלים, תשנ"ב עמ' 1 (להלן: תולדות השואה. הונגריה)

⁴ צבי זהבי, מהתבוללות לציונות - מקור ציונותו של הרצל, תולדות חיבת ציון והציונות בהונגריה משנת תר"ך 1860 - תש"ט 1948, הספריה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית, ירושלים, תשל"ג, עמ' 203-204. (להלן: זהבי, מהתבוללות לציונות)

⁵ אשר כהן, המחלת החלוצית, עמ' 15.

רק היהודים הצטרפו במסירות נפש אל המאבק הזה ועזרו בכל כוחם להצלחת המהפכה התרבותית - פוליטית, לכן שאפו מדינאי הונגריה לבולל את היהודים בעם ההונגרי במובן הלשוני והתרבותי ועד כמה שאפשר גם במובן הדתי.⁶ היהודים נענו בהתלהבות לתהליך והפכו להיות חלק אינטגרלי מהעם והתרבות ההונגרית והחלו לבלוט בה מעבר למשקלם היחסי בחיי התרבות והכלכלה. היהודים הפכו לציבור פטריוטי הונגרי.

מצב זה היה מן הגורמים שאיפשרו את מתן האמנציפציה ליהודים, לאחר מאבק ממושך, בשנת 1867, ומאז ראו את עצמם אזרחים שווים זכויות של המולדת ההונגרית, הנכונים להשתתף בכל המאבקים להבטחת עתידה.

בשנים 1867 - 1869 נערכו כינוסים ארציים של היהדות ההונגרית ובסיכומם התפלג הציבור היהודי לשלושה זרמים:

א. ניאולוגים, שנטו לתיקונים מסוימים בשטח הדת, אך לא היו קיצוניים כמו הרפורמים בגרמניה.

ב. האורתודוקסים שרצו לשמור בקפדנות על המסורת.

ג. קהילת ה"סטטוס קוו" ששללו את פירוד הקהילה היהודית במקום.⁷

כל הזרמים קיימו רשתות חינוך משלהם שהוכרו על ידי השלטונות וכן מוסדות ייצוג מרכזיים. בשנת 1897 התקבלה הדת היהודית כאחת הדתות אשר זכאית היתה לשלוח נציג לבית העליון. תהליך ההתבוללות צבר תאוצה וההונגרים כמעט שלא גילו התנגדות.⁸

מלחמת העולם הראשונה הביאה בעקבותיה את פירוק הקיסרות האוסטרו - הונגרית. הונגריה היתה למדינה עצמאית, לראשונה מזה 400 שנה, אך איבדה במלחמה כשני שלישים משטחה ומאוכלוסיתה הקודמת. הונגריה שלאחר הסכמי השלום שנחתמו ב - 1920 הפכה למדינה לאומית, כמעט ללא מיעוטים.

⁶ זהבי, מהתבוללות לציונות, עמ' 204.

⁷ חוה אייכלר, יהודה תלמי, חלום מאבק הצלה, הוצאת משואה - הנוער הציוני 1996, עמ' 17 - 18. (להלן: אייכלר, חלום מאבק הצלה)

⁸ אשר כהן, מחתרת חלוצית עמ' 15

המאדיריזציה, כמדיניות היתה, על כן, למיותרת, ואילו ההתבוללות היהודית הועמדה בסימן שאלה בעיני הלאומנות ההונגרית.⁹

לאחר תקומתה של הונגריה כמדינה לאומית, מצומצמת, בשנת 1918, התעוררה בה תסיסה מהפכנית. אחרי תקופה קצרה של שלטון דמוקרטי עלו הקומוניסטים לשלטון למשך חדשים אחדים. מספר היהודים בין מנהיגי הקומוניסטים היה רב יחסית. לאחר נפילת השלטון הקומוניסטי תפס את השלטון האדמירל הורטי ואז החלה התקופה של "הטרור הלבן" (כריאקציה לטרור האדום הקומוניסטי). במהלכה נערכו פוגרומים ביהודים, באשמת השתייכות לקומוניסטים.

גל האלימות כלפי היהודים נרגע בשנות ה-20, אך הונגריה היתה המדינה הראשונה במאה ה-20 שחקקה חוק נגד היהודים. חוק ה"נומרוס קלאוזוס" שהגביל את מספר היהודים שיכלו ללמוד באוניברסיטאות, נחקק בספטמבר 1920.

בשנות ה-30 פנתה מדיניות החוץ של ממשלת הונגריה כלפי איטליה הפשיסטית ולקראת סוף שנות ה-30 התקרבה גם אל גרמניה.¹⁰

השתלבות היהודים ופעילותם הבולטת בחיי הכלכלה נתפסו כמזיקים הואיל ובכך הופקע המעמד הבינוני הנוצרי מעמדות ההנהגה בחיי הכלכלה. בייחוד נחשבה מזיקה חדירת היהודים לחיי הרוח שגרמה לצמיחת אידאולוגיות מהפכניות ולעליתו של הקומוניזם ולחורבן הממלכה ההיסטורית, אך עדיין נשארה בתוקפה האמנציפציה. רק בסוף שנות ה-30 החל הסחף ההדרגתי בשוויון הזכויות של היהודים עד שבוטל לגמרי ערב השואה.¹¹

התנועה הציונית בהונגריה (עד 1938)

בשנת 1868 התכנס קונגרס נבחר של יהודי הונגריה כדי לקבוע את סדרי הארגון הצבורי היהודי. האורתודוקסים סרבו לקבל על עצמם את התקנות שהוסכם עליהם בקונגרס, מחשש שאופיין הדתי של הקהלות יפגע, ועל כן פרשו והקימו לעצמם ארגון קהלתי נפרד ועצמאי, באישור השלטונות, ונאלצו להסכים לעקרון של "הונגרים בני דת משה". כדי להגן על עצמם ועל הדורות הבאים הסתגרו בתוך ד' אמות של ההלכה

⁹ אשר כהן, מחתרת חלוצית, עמ' 16

¹⁰ אייכלר, חלום, מאבק, הצלה, עמ' 17 - 18.

¹¹ קצבורג, ברהם, תולדות השואה, הונגריה, עמ' 6.

ופיתחו אידאולוגיה שלפיה אסור ליהודי אורתודוכסי לשתף פעולה עם יהודי בלתי אורתודוכסי בשום שטח רוחני או חברתי.

זו גרמה להתרחקותם מכל פעולה אקטיבית למען שיבת ציון בדורות האחרונים וממנה צמחה האידאולוגיה של נטורי קרתא, אשר אחת ממטרותיה היתה מלחמה בתנועה הציונית בכל מקום.

הקונגרס היהודי בהונגריה הפסיק את התפתחותה של תנועת חיבת ציון והכביד על האפשרות ליצור תנועה ציונית בהונגריה.

פעילי הציונות בקשו להשיג אישור לתקנון התנועה הציונית בהונגריה.¹² 25 שנים התנהל מאבק למען השגת רשיון ממשלתי לתקנון ההסתדרות הציונית. במשך כל אותן שנים התנהלה פעילות ציונית מוסווית.

בשנת 1927 היתה "התאחדות הנוער" לארגון חוקי עם קבלת הלגליזציה של התנועה הציונית בהונגריה ושמה הוסב ל"התאחדות ציונית בהונגריה"¹³

בדצמבר 1926 הוכרזה הקמת אגודה ארצית "פרו פלסטינה". באגודה זו באה לביטוי שאיפת חלקים ביהדות הונגריה להשתתף במפעל בנינה של ארץ ישראל, הנמצא מעל לכל ענין פוליטי, ולתמוך בתרבות העברית שקמה לתחיה. בארגון השתתפו מנהיגי ציונות יחד עם אישים שהיו בעבר ממתנגדי התנועה הציונית.¹⁴

בחוגי הניאולוגים נשברה במקצת ההתנגדות למפעל הציוני, בעצם הצטרפותם לאגודה "פרו – פלסטינה", אך בחוגים האורתודוכסים נמשכה ההתנגדות החריפה לתנועה הציונית.

ציוני הונגריה הותיקים היו חסידי הציונות המדינית, וראו בעליה זכות ולא חובה. רובם נטו לצד ימין של הקשת הפוליטית. המנהיגות הציונית היתה בידי ה"ציונים הכלליים", בעלי בתים ואנשי רכוש. הציונות היתה פילנטרופית בעיקרה. פעולתה הצטמצמה בחוג קטן של אינטלקטואלים.¹⁵

¹² זהבי, מהתבוללות לציונות, עמ' 259 - 268.

¹³ עורכים: משה ישראל, לזר דוב, "דרור, הבונים, העובד - תנועות חלוציות בהונגריה" בחסות: המוזיאון למורשת היהדות הדוברת הונגרית, בית לוחמי הגטאות, "דרור" הבונים 1996, עמ' 7 - 12

¹⁴ זהבי, מהתבוללות לציונות, עמ' 363

¹⁵ חוה אייכלר, ציונות ונוער בהונגריה בין שתי מלחמות העולם, חיבור לשם קבלת דוקטור

לסיכום: יהדות הונגריה פיתחה סימני זהות מיוחדים, בהשפעת המדיניות ההונגרית, אשר במאבק להגדיל את כוחה הלאומי, קלטה לתוכה, עד מלחמת העולם הראשונה, את יהודיה. היהודים נענו ברצון ובהתלהבות למגמות אלו. כך נוצרה התופעה של פטריוטיות ונאמנות יהודית הונגרית ברוב השכבות החברתיות, עם ארץ האם. הנטייה להזדהות עם המולדת תכשיל אותם בעתיד בקריאת המצב והבנתו. כך מנעו מעצמם את היכולת להקדים ולפעול על פי המתחייב משינוי המציאות. התהליכים הללו מסבירים מדוע לא התפתחה בהונגריה תנועה ציונית חזקה. היא התחזקה רק עם התגברות מוראות מלחמת העולם השנייה, וקשייהם בהונגריה הפשיסטית. גם אז המשיך העיוורון לאחוז בחלקים מסוימים של האוכלוסיה היהודית, אשר סרבה לראות עין בעין את התנכרותה של המולדת ההונגרית.

ייסוד "המשרד הארץ ישראלי" ותפקידיו

"המשרד הארצישראלי" בבודאפשט, נושא דיונו, היה חלק ממערכת הסדרת העליה לארץ ישראל שכוונה ההסתדרות הציונית העולמית. בועידה של ההסתדרות הציונית, אשר התקיימה בלונדון במרס 1919, התקבלו החלטות בדבר ארגון "משרדים ארצישראליים" ומשרדי עליה, ובין השאר ייסודו של משרד מרכזי לעליה, שישכון ארעית בלונדון עד להעברתו לארץ ישראל.¹⁶

המשרד נחלק ל - 4 מחלקות:

מחלקת ההגירה, מחלקת ההתיישבות, מחלקת הכספים, מחלקת לשאלות משפטיות.

הועידה הלונדונית קבעה למחלקת ההגירה את התפקידים הבאים:

א. ארגונה וסדורה של ההגירה בהתחשב עם כוח הקליטה של ארץ ישראל.

ב. הקלת מעברם של העולים...¹⁷

ארגון ובצוע העליה.

ארגון עליה יהודית לארץ ישראל רוכז בידי מחלקת העליה של ההסתדרות הציונית אשר ישבה, כאמור, בלונדון, עד אשר תעבור לארץ ישראל. לידו אמורים היו לפעול משרדי הגירה מרכזיים בורשה, אודסה, וינה, לונדון, קונסטנטינופול (איסטנבול) וניו-יורק, לשם רישום וארגון ההגירה מהארצות השכנות של כל אחת מהן. משרדי הגירה

לפילוסופיה, בר אילן ר"ג תשמ"ב, עמ' 21-22. (להלן: אייכלר, ציונות ונוער)

¹⁶ ערכו: גדליה יוגב, יהושע פרוידנליך, פרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני, פברואר 1919 - 1920, הספריה הציונית העולמית ירושלים, תשמ"ה. עמ' 27-28.

¹⁷ דו"ח הוועד הפועל 1921, עמ' 40 - 41. 6.11.1919 נשלח אל כל הפדרציות הציוניות. "ארכיון ציוני מרכזי" ירושלים. (להלן: אצ"מ)

מקומיים אמורים היו לקום בכל מרכז יהודי חשוב. משרדי הגירה יוקמו בנמלי יציאה ראשיים, ומשרד עליה ראשי (עם סניפים) יוקם בארץ ישראל. על כל משרד לארגן ולפקח על הגופים שמתחתיו, לתאם רישום מהגרים, להפיץ מידע על תנועת העליה והמצב בארץ ישראל, לקיים פיקוח רפואי וכו' ובנוסף לכך יהיה לכל משרד תפקידים הייחודיים לו.¹⁸

באקטובר 1920 נתקבלה ההחלטה בדבר סידור **ועדות ארצישראליות שתכלולנה את באי כוח הזרמים השונים** שבציונות, ותעמודנה לימין של משרדי העליה בעצה.¹⁹ המשמעות המעשית היתה שכל התנועות הציוניות המקומיות תהיינה שותפות בקביעת העולים, שבארצם, באופן יחסי לכוחם.

בקונגרס הציוני ה-י"ב, בשנת 1921 הוחלט להעביר את לשכת העליה המרכזית לארץ ישראל. ההנהלה בלונדון עתידה היתה לטפל רק באותן שאלות עליה המצריכות השתדלות מדינית אצל השלטונות ובשאלת ההכשרה והסיוע.²⁰

בעקבות משברים כלכליים ופוליטיים בארץ ישראל ובארצות המוצא, נוצר הצורך להביא לשוני בחוקי ההגירה ובמבנה המשרדים. מבנה המשרדים שונה, בדרך כלל, על ידי צמצום במספר המשרדים המרכזיים, במשרדי החוף שבנמלי היציאה ובמשרדים מקומיים. צמצום מספר המשרדים לא הביא לשינוי במהות תפקיד המשרדים. מטרותיהם נשארו כשהיו ערב הקמתם.

הכשרת העולים בחוץ לארץ.

אחד התנאים ההכרחיים לעלית פועלים לארץ היתה הכשרה גופנית ורוחנית מספיקה של העולים החדשים. לשם כך קמו **הסתדרויות ההכשרה**, אשר כללו את ההסתדרות העולמית של החלוץ, החלוץ ה"מזרחי", הסתדרות ה"שומר הצעיר", והסתדרויות נוער שונות. על פי החלטות הקונגרס נכנס ענין ההכשרה לגבול הפיקוח של מחלקת העליה בכל הנוגע לדרכי פעולה ולתקצוב.

לשם כך קמה ועדת ההכשרה שחבריה היו באי כוח מחלקת העבודה, ההתישבות והכספים של ההנהלה הציונית, והיא אשר החליטה על תקציב ההכשרות ונתנה הוראות בנוגע לפעולה.²¹

¹⁸ Z 3 / 688 6.11.1919 אצ"מ.

¹⁹ דו"ח הוועד הפועל 1912, עמ' 43-46. אצ"מ.

²⁰ דו"ח מחלקת העליה של הסוכנות היהודית לקונגרס הציוני הי"ג - 1923, עמ' 196, אצ"מ.

²¹ דו"ח לקונגרס ה- ט"ו עמ' 263-264, אצ"מ.

פעולות ההכשרה נעשו בצורות שונות: חווה חקלאית, משקי הכשרה של החלוץ, מוסדות ללימוד מלאכה, עבודה אצל איכרים פרטיים בכפרים, קבוצות חלוצים בבתי חרושת וכדומה. עיקר הפעולה היתה בפולניה גליציה ורומניה. כ - 90% מהתקציב של מחלקת העליה לפעולות ההכשרה נועד להסדרות ה"חלוץ" וכ - 10% נועד לחלוץ ה"מזרחי".²²

כל נושא ביצוע ההכשרות היה באחריות המשרדים הארצישראלים.

תהליך קבלת רשיונות העליה של הסוכנות היהודית.

בהתאם לחוקת העליה הגישה הנהלת הסוכנות, פעמיים בשנה, לממשלת ארץ ישראל דרישה בנוגע למספר הרשיונות הנחוצים לעלית העובדים, על פי התפתחות המשק היהודי בארץ ועל פי האפשרות להעסיק פועלים בעבודות הישוב היהודי בחקלאות, בבנין וגם בחלק מעבודות הממשלה. הונהג שתהיה התיעצות בין בא כוח הסוכנות היהודית ובין קצין העליה הראשי של ממשלת ארץ ישראל, לדרישת הרשיונות לעלית עובדים בכל תקופה.

לאחר אישור מכסת הרשיונות על ידי הנציב העליון, נמסרו הרשיונות לרשות הסוכנות היהודית, ואולם חלק מהם נשאר ברשות אגף הרשיונות של ממשלת ארץ ישראל בשביל מקרים מיוחדים.

בחירת העולים החדשים ואישורם היה מתפקידם של המשרדים הארצישראלים בחוץ לארץ, אשר קיבלו הוראות ממחלקת העליה של הסוכנות היהודית בדבר פעולתם. בחלוקת הרשיונות לארצות, הסתייעה מחלקת העליה בעצתה של ועדת העליה, שהשתתפו בה באי כוח הישוב העברי בארץ לחוגיהם: חקלאים, פועלים, ספרדים וכו'.

23

הרשיונות נחלקו לשלושה סוגים:

- א. חלוצים - הנמצאים בהכשרה בקבוצות של הארגונים החלוציים.
- ב. קרובים - הנדרשים על ידי תושבי ארץ ישראל שהגישו בקשות למחלקת העליה בארץ ישראל.
- ג. בעלי מקצוע - מומחים מקצועיים בתעשייה, חקלאות, בעלי מלאכה.²⁴

²² דו"ח לקונגרס ה - י"ז 1931, עמ' 49, אצ"מ.

²³ שם, עמ' 42 - 47.

²⁴ דו"ח הוועד הפועל לקונגרס ה - י"ט בשנת 1935, עמ' אצ"מ.

בעליית בעלי ההון חל שינוי לטובה בשנת 1931. ניתנו הוראות מטעם משרד המושבות בלונדון לתת יפוי כוח לקונסולים הבריטיים בארצות ההגירה, לתת את הויזות לעולים מסוג זה, מבלי לשאול את אגף הרשיונות בירושלים. בכך היתה דרכם של בעלי ההון קלה לארץ ישראל בניגוד לקטגוריות אחרות שהוזכרו.

הרכב הועדות במשרדים הארצישראלים :

המשרד הארצישראלי צריך לנהל את פעולתו על ידי שני גופים :

א. **הועדה הארצישראלית**, אשר תפקידה לכוון את העליה ולפקח עליה.

ב. **הנהלת המשרד הארצישראלי**, המוציאה לפועל את העבודה בהתאם להוראות מחלקת העליה של הסוכנות היהודית והחלטות הועדה הארצישראלית.

הרכב הועדה הארצישראלית, שבידה נתון היה הכוח לקבוע את מדיניות העליה, ובעיקר מי ומי יעלו, היה נושא לויכוחים ומריבות רבים. עד הקונגרס הציוני הי"ז, בשנת 1931, היו ועדות המשרדים הארצישראלים מורכבות מבאי כוח המפלגות באופן פרייטטי (סיעות הימין ואגף השמאל). הקונגרס הציוני הי"ז קבע שינויים מכריעים בנוגע להרכב הועדות.

השינויים המרכזיים קבעו כי :

המשרדים הארצישראלים יורכבו על ידי באי כח המפלגות הציוניות בהתאם למספר הקולות שקבלו בבחירות לקונגרס הציוני באותה ארץ. מפלגה העוסקת בהכשרה, שקבלה לפחות 50% של מספר הקולות הדרוש לבחירת ציר, זכאית לשלוח בא כח למשרד הארץ ישראלי. מספר באי כח של מפלגה אחת לא יעלה על 50% ממספר כל באי כח המשרדים הארצישראלי.

אופן הגשמת ההחלטות גרם בכמה ארצות לסכסוכים, בשל חלוקי דעות בין המפלגות בנוגע לפרושן של החלטות הקונגרס.²⁵

הרכב הועדה, במשרד הארצישראלי בבודאפשט, היה סלע מחלוקת קבוע, והחרף באופן משמעותי בתקופת מלחמת העולם השנייה, כפי שיעלה הדבר בעבודתי.

²⁵ דו"ח הועד הפועל של ההסתדרות והסוכנות היהודית לקונגרס הציוני ה - י"ח 1933 עמ' 263. אצ"מ.

המשרד הארצישראלי בבודאפשט בשנים 1920 - 1938

תקופתו של ברגי ארמין - יסוד המשרד הארצישראלי.

ביום 19.12.1920 מונה אינגניר ברגי (בנימין) ארמין על ידי הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית בלונדון, כנציגם הרשמי בבודאפשט במטרה לעסוק בעליה יהודית לארץ ישראל.²⁶ מר ברגי (1879 - 1953) היה ידוע באותה עת כדמות ציונית פעילה בחיי החוג הציוני הקטן בבודאפשט. בשנת 1899 נפגש עם הרצל בפעם הראשונה, פגישה שהיתה מכרעת לגבי דרכו כפעיל ציוני בהונגריה. בשנים 1911 - 1918 היה יושב ראש ההסתדרות הציונית בהונגריה ובמשך 15 שנה (1920 - 1935) עמד בראש המשרד הארצישראלי בבודאפשט עד עלותו ארצה.²⁷

בהונגריה היה קיים חוק משנת 1894 שאסר עידוד להגירה, וחוק זה חל גם על המשרד הארצישראלי כך שהמשרד פעל בדיעת השלטונות ובנגוד לחוק.²⁸

עד ראשית שנות ה - 30 היה היקף הפעילות הציונית קטן ומצומצם וכך גם ההתכתבות עם משרד העליה בארץ ישראל אשר כללו בקשות לעליית בודדים ותיאור תקלות שונות.²⁹ לדוגמא, בתקופה שבין אוקטובר 1921 - אפריל 1923, עלו 57 יהודים מהונגריה מתוך 15.927 עולים שעלו באותה תקופה לארץ ישראל.³⁰

שנות ה - 20 היו שייכים לתקופה הרומנטית בתולדות תנועת הנוער הציונית בהונגריה. צעירים יהודים אינטלקטואלים התלבטו בבעיות אידאולוגיות מבלי שהצליחו להגיע אל ההמונים היהודים. רובם הגדול היו מרוחקים מהמציאות בארץ ישראל ואף מנותקים מזרם תנועות הנוער הציוניות בארצות אחרות. המספר הכולל של חברי

²⁶ A129/16 19.20.20, תיק ברגי ארמין, אצ"מ.

²⁷ A129 אצ"מ, חווה אייכלר מצינת בעבודתה "ציונות ונוער בהונגריה" עמ' 53 כי בראש המשרד עמד תחילה האינג' משה ביסליכס, ואחריו עד שנת 1935 האינג' בנימין ברגי. במכתב של ברגי מ-23.1.34 נכתב: "אני עובד זה - 30 שנה ללא הרף. מזה 12 שנה (הדגשה שלי) כמנהל המשרד א"י ויכול לומר בבטחון...", כלומר החל עבודתו כמנהל המשרד בשנת 1922 א S6 /1568.

²⁸ H3C21/1.28.12.78 אוניברסיטת חיפה, ראיון של אשר כהן עם משה קראוס.

²⁹ S6/483 אצ"מ.

³⁰ דו"ח הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית לקונגרס ה ט"ו, 1927 עמ' 212 - 264. אצ"מ.

תנועות הנוער השונות לא עבר את האלף. חשיבותן היתה בזה שהן היוו את הסימן הראשון להתעוררות הרגש הלאומי בקרב הנוער היהודי בהונגריה.³¹

שנות ה - 30 הושפעו מהמאורעות של פאשיזם מתגבר, ובעקבות כך התגברות הפעילות הציונית וציפיה מתסכלת לקבלת רשיונות עליה. בשנת 1931 נאמר כי בפעם הראשונה טיפלו ציוני הונגריה בהכשרת חלוצים. 40 חלוצים הכשירו עצמם בחקלאות לשם עליה.³²

כדי לזכות בנתח גדול יותר, וכדי להתמודד עם יריבתה, ההסתדרות הציונית ההונגרית, שקיבלה עובדים מקצועיים במחלקת העבודה אשר לא היו שייכים לתנועה הציונית, כדי להעלותם כעובדים נדרשים, אירגן המשרד הארצישראלי מחלקת עובדים מקצועיים כדי שיעברו הכשרה.³³ היה זה אחד הביטויים, מיני רבים, למתח שהיה קיים בין המשרד הארצישראלי וההסתדרות הציונית ההונגרית, אשר היה בת לווייה קבוע בחיי התנועה הציונית ההונגרית. המתחים היו בעיקר על רקע הבדלי הגישה בין תומכי הציונות המדינית, שבאו בעיקר מחוגי ההסתדרות הציונית והבוגרים שבין חברי התנועה, ובין תומכי הציונות המעשית, חברי המשרד הארצישראלי והתנועות החלוציות, בעיקר, אשר ביקשו לממש ולהרחיב את המסגרת של ההכשרות ומספר העולים מקרב תנועותיהם.

התלונות על קיפוח התנועה ההונגרית במתן רשיונות, מצד מחלקת העליה בארץ ישראל, היו רבות, הן מצד מנהלי המשרד הארצישראלי והן מצד התנועות החלוציות, ולאורך כל התקופות.³⁴

שאלת עצמאות המשרד הארצישראלי.

אופן הגשמת החלטות הקונגרס הציוני ה - י"ז בשנת 1931, בדבר השינויים בנוגע להרכב הועדות שעל יד המשרד הארצישראלי, גרם לחילוקי דעות בין המפלגות בנוגע לפירושן של החלטות הקונגרס. בבחירות בהונגריה, לקראת הקונגרס ה - י"ח (1933), קיבלה "ארץ ישראל - העובדת" את מספר קולות הבוחרים הגדול ביותר - 787, ה"ציונים הכלליים" - קיבלו 740 קולות, וה"מזרחי" - 734 קולות.³⁵ אנשי ה"מזרחי" התלוננו על הרכבה החדש של הועדה במשרד הארצישראלי המורכבת מ שבעה חברים,

³¹ אייכלר, ציונות ונוער, עמ' 84.

³² 14.1.34, 'S6/1568' אצ"מ.

³³ 24.1.35, 'S6/1568' אצ"מ, וגם 11.9.35, 'S6/2681' אצ"מ.

³⁴ 'S6/2525' אצ"מ.

³⁵ 'S6/1568' אצ"מ.

מהם ארבעה ממפלגת השמאל ו - שלושה משאר המפלגות.³⁶ על פי נתונים אלה מהווה הימין כ- שני שלישים מכלל הכוחות הפועלים, ואילו מנהל המשרד הארצישראלי הוא איש השמאל.

מחלקת העליה של הסוכנות התערבה וקבעה כי הרכב הועדה הארצישראלית יהיה בן ששה חברים: שני חברי "כלל", שני חברי "המזרחי", שני חברי "ארץ ישראל - העובדת". כמו כן השתתפו בוועדה נציג "החלוץ" וחבר יועץ של קבוצת החלוץ הרביזוניסטית.³⁷ היה זה הרכב שנתן למפלגות הימין כוח רב יותר, בהתערבות ארץ ישראל, למורת רוחם של אנשי "ארץ ישראל - העובדת". "ארץ ישראל - העובדת" רצתה לשמור על המשרד הארצישראלי כעל מעוז כוחה למול מעוז הימין, הסתדרות הציונית ההונגרית. שינוי הרכב הועדה הארצישראלית, המעיט מכוחה של "ארץ ישראל העובדת", גם אם מנהלה, ברגי ארמין, נותר על מקומו.

בסתו 1933 התחילה המשטרה ההונגרית להטריד את אנשי תנועת "השומר הצעיר", אשר היוותה חלק מחזית "ארץ ישראל - העובדת", בחשד של פעילויות מרכזיסטיות. ההתאחדות הציונית נענתה, לאחר לבטים, לבקשת המשטרה ההונגרית, לבטל את המעמד החוקי של "השומר הצעיר" במסגרתה.³⁸ לדעת ברגי ארמין, הודעות אלו של המשטרה היו חלק מרצונה ותוכניתה של ההסתדרות הציונית ההונגרית להרחיב את סמכויותיה על עינייני המשרד הארצישראלי, ברצונה לקבוע גם בעינייני עליה והכשרות.³⁹

ד"ר רופאייזן מצ'סלובקיה, ברר בסכסוך וקיבל את טענת ההתאחדות הציונית ההונגרית, למרות האהדה שחש כלפי הצעירים. הוא הבין כי בתנאי הונגריה, השמאלניות של "השומר הצעיר" מהווה סכנה לקיומה החוקי של התנועה הציונית בהונגריה.⁴⁰ בסופו של דבר הוענקה לגליזציה לתנועת "השומר הצעיר" והיא נערכה להקים שוב את חזית "ארץ ישראל העובדת" לקראת הקונגרס ה"ט" (1935).

לקראת הקונגרס ה -י"ט פרצו סכסוכים בין "פועלי ציון" ו"דרור" ובין "השומר הצעיר", לאחר שלא היו מרוצים, לטענת "פועלי ציון", מהשתלטות "השומר הצעיר"

³⁶ א' 6/1568 אצ"מ.

³⁷ 23.1.34 א' 6/1568 אצ"מ.

³⁸ אייכלר, ציונות ונוער, עמ' 114 - 116.

³⁹ 8.5.34 א' 6/1568 אצ"מ. אל מחלקת העליה של הסוכנות היהודית בירושלים.

⁴⁰ אייכלר, ציונות ונוער, עמ' 116 - 117.

על כל מוסדות המסגרת משותפת.⁴¹ זה היה ראשיתו של הבקיע בחזית "ארץ ישראל העובדת", אשר השפעתו הקשה תהיה ניכרת בתקופת מלחמת העולם השנייה.

באביב 1935 שלחה מחלקת העליה של הסוכנות בירושלים, סרטיפיקט למר ברגי ארמין. בתשובתו כתב כי אינו יכול לממש את הסרטיפיקט כעת, שכן מוכרח להשאיר את המשרד הארץ ישראלי בידים איתנות " כי עומד על הפרק שאיש בשם, אוטו קומוי, יקבל על עצמו את ההנהלה של המשרד... ומאחר והוא נתון להשפעת ההנהלה הציונית הנוכחית, שהיא באופן ברור ימנית, "הכלל ציונית", ויש חשש שקבוצות של "ארץ ישראל - העובדת", המהווים בערך 35% של התנועות החלוציות, יתנגדו לכך בתקיפות וידרשו לתת את הנהלת המשרד בידי אישיות שאינה ניתנת להשפעה".⁴²

ברגי ארמין, אשר רצה זמן רב לעלות לארץ, התקשה לעזוב את המשרד, מחשש שעם עזיבתו ישתלטו אנשי "הכלל ציוניים", אשר שלטו כבר בהסתדרות הציונית, גם על המשרד הארצישראלי. פרוש הדבר איבוד מאחז חשוב של חזית "ארץ ישראל - העובדת" בתנועה הציונית ההונגרית.

ברגי עלה לארץ לאחר 15 שנות פעילות בהתנדבות. המשרד היה ממוקם בדירתו הפרטית. הוא העמיד, ללא תמורה, עובדת משרד לרשות המשרד הארצישראלי.⁴³ ברגי ארמין נהנה ממעמד מיוחד של מנהל המשרד בהיותו המייסד מטעם הועד הפועל הציוני. על פי משה קראוס, הועדה הארצישראלית שהורכבה מחברים צעירים לא חשבה לבקר את פעולות המשרד מחשש שמר ברגי יראה זאת כחוסר אמון.⁴⁴

בלה פניאש - המנהל, קצר הימים, של המשרד הארצישראלי.

בלה פניאש, איש ה"ציונים הכלליים" נבחר על ידי הועדה הארצישראלית כמנהל המשרד ב- 3.7.35⁴⁵ ומינויו אושר ב- 11.11.35.⁴⁶

משה קראוס מונה למזכיר המשרד ב- 1.12.35. הוא נולד ב- 1908 בעיירה Mezolde בצפון הונגריה בקירבת העיר מישקולץ. למד בישיבתו של הרב אוסטרליץ, מן הרבנים הציונים הבודדים בהונגריה. השפעת הרב היתה גדולה בעיר זאת והציונות נשאה בה ראש. בשנת 1925 יסד משה קראוס במישקולץ את קבוצת הנוער הציונית הראשונה,

⁴¹ 14.6.34, אי' 6/1568 אצ"מ.

⁴² 27.5.35 אי' 6/1568 אצ"מ. אל מחלקת העליה בירושלים. מס' הסרטיפיקט: 84549/B.

⁴³ 5.11.37, 5/5043, וגם 5.1.36, 5/1640/2 אצ"מ.

⁴⁴ 5.11.37 5/5043 אצ"מ.

⁴⁵ 28.7.35, 2/1640/2 אצ"מ. ברגי ארמין במכתב אל מחלקת העליה של הסוכנות בירושלים.

⁴⁶ 14.11.35, 3/1640/2 אצ"מ. חיים ברלס אל המשרד הארצישראלי בבודאפשט.

ובשנת 1932 הקים את הכשרת ה"מזרחי" הראשונה. בהכשרה זו גר עד תחילת 1934
עת מונה למזכיר ה"מזרחי" בהונגריה, ועבר לגור בבודפשט.⁴⁷

על פי קראוס, בחירתו למשרת מזכיר המשרד היתה פשרה בין המפלגות השונות ובין
ה"מזרחי", כתוצאה מאי רצונם לקיים בחירות לקראת הקונגרס הציוני ה-י"ט בשנת
1935. לדעתו, "ארץ ישראל - העובדת" וה"כלל ציונים" פחדו ממפלגתם הצפויה
בבחירות, ומחששם כי ה"מזרחי" תזכה בכוח רב, ועל כן הציעו לעשות הסכם, אשר
לפיו, יהיה לכל סיעה ציר אחד. ה"מזרחי" התנגד להסכם זה בתחילה. פרישתו של
ברגי ארמין ועליתו לארץ, ומינוי פניאש, אשר לא ידע עברית ואנגלית, והחשש שיזדקק
לאיש זר לניהול התנועה בתור מתורגמן, הביא את ה"מזרחי" להענות להסכם זה, אך
בתנאי שמזכיר המשרד יהיה משה קראוס, ששימש אז כמזכיר ה"מזרחי". חזית "ארץ
ישראל - העובדת" ניסתה לשים מכשול למינוי זה.⁴⁸

הבחירות לא התקיימו גם ב - 1933, לקראת הקונגרס הציוני, כתוצאה מן המצב
המדיני העדין בהונגריה, שהיה מביא למלחמת מפלגות.⁴⁹

בשנת 1936 ושנת 1937 חזרו ועלו שוב אותן בעיות של יחסי שלטונות הונגרים - תנועות
שמאל - ההסתדרות הציונית ההונגרית. במרס 1936 נעצרו חברי הכשרות "השומר
הצעיר", "דרור" ו"סתם-חלוצים" על ידי המשטרה בחשד השתיכות לארגון
קומוניסטי.⁵⁰ בביקורו של ברלס בהונגריה בסוף 1937 נאסרו חברי החלוץ ו"החלוץ
הכלל ציוני" בחשד לפעילות קומוניסטית, וזאת לאחר שקבוצי "השומר הצעיר" נסגרו
כבר שנה קודם, והוצאו מהמסגרת של ההתאחדות הציונית.

על אף קשיי הקיום של "השומר הצעיר", המתחים הפנימיים בתוך "ארץ ישראל -
העובדת" המשיכו להתקיים והם הביאו עמם קואליציות מוזרות.. "החלוץ - הכלל
ציוני" ו"דרור" הסתפחו להסתדרות הציונית, בעוד ש"החלוץ", "החלוץ - המזרחי"
ו"פועלי ציון" סרבו להצטרף.⁵¹

כמו בשנת 1934, המאסרים בהכשרות הביאו את ההסתדרות הציונית לפקח על פעולות
המשרד הארצישראלי ולהביאו תחת חסותם. במיוחד בנושא ההכשרות.⁵² פניאש, כמו

⁴⁷ 5.11.37, S6/5043 אצ"מ.

⁴⁸ 15.9.35, מכתב לברית העולמית של צעירי "החלוץ" בתוך: שלמה שמידט (עורך), **בגלוי ובמחתרת הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה**, הוצאת מורשת, תל אביב, 1992, פרק תעודות. (להלן: בגלוי במחתרת)

⁴⁹ אייכלר, ציונות ונוער, עמ' 21-22.

⁵⁰ 1.5.36, S6/1640/2 אצ"מ.

⁵¹ 25.10.37, S6/5043 אצ"מ.

⁵² 25.12.36, S6/5044 אצ"מ.

ברגי ארמין קודמו, ניסה להדוף את השתלטות ההסתדרות הציונית על ידי קשר עם נשיא הקהילה הניאולוגית, ד"ר שמו שטרן, כדי לרכוש קהילה זו למען עבודת ארץ ישראל.⁵³ נסיון שתוף פעולה זה, עם הקהילה הניאולוגית, השתלב במאמצי הקהילה הניאולוגית בהקמת הסתדרות מיוחדת בראשות נשיא הקהילה הניאולוגית בבודפשט, ד"ר שמו שטרן, המכוונת לאסוף כספים לטובת הגירת היהודים מהונגריה לארץ ישראל ולארצות אחרות.⁵⁴ מנהל המשרד הארצישראלי ביקש, אפוא, ליצור שיתוף פעולה עם גוף המתנגד להסתדרות הציונית ומטרותיה, ובאופן עקרוני גם לפעולות המשרד, במטרה להדוף את ההסתדרות הציונית, בהנהגת ה"ציונים הכלליים", בנסיונות השתלטותה על המשרד הארצישראלי.

תלונות שונות החלו להגיע על אופן ניהול המשרד הארצישראלי בבודאפשט.⁵⁵ בביקורו בבודפשט ב- 3.11.37 מסר ברלס דין וחשבון שתמציתו: המשרד מתנהל בחוסר אחריות. בביקורת הספרים שערך ברלס נתגלתה שערוריה כספית. 8364 פנגו, אשר היו צריכים להימצא בבנק, לזכות המשרד, לא נמצאו שם ולא בידי פניאש. פניאש הודה כי השתמש בכסף לצרכיו כתוצאה מהסתבכות כספית. הוא קיווה להציל עצמו על ידי "הלואה" מכספי המשרד אך לא היה בכוחו להחזירה. בעקבות כך קבע ברלס את כללי הארגון מחדש של המשרד הארצישראלי בבודאפשט.⁵⁶

שמו של ד"ר אוסטרין, מ"הציונים הכלליים", עלה כמי שיעמוד בראשו אך אישורו נתקל בקשיים של אנשי תנועתו, ה"כלל ציוניים" ואנשי "ארץ ישראל - העובדת". ברלס הביע את השתוממותו כיצד זה, שבהיקף הפעוט של פעולות המשרד, הפכה שאלת המנהל לשאלה כה מכריעה. הוא קבע שאין לראות נחיצות במנהל נוסף אלא די במזכיר ובנשיאות של המשרד.⁵⁷ ואכן, ברלס החל מפנה את מכתביו ל: "ח' קראוס. המשרד הארצישראלי בבודפשט." משה קראוס הפך לאחר ארוע זה למנהל בפועל של המשרד אך ללא בחירה ומינוי רשמיים.

ב- 17.6.38 כתב ברלס לקראוס: "אני מקווה שהינך מוסר לד"ר אוסטרין את תוכן מכתבי." ד"ר ליאופולד אוסטרין (Leopold Ostern) נבחר למנהל המשרד הארצישראלי באפריל 1938. קראוס כתב כי אוסטרין מבקר רק פעם בשבוע במשרד, "בינתיים אני עובד עצמאי לגמרי ורק בעניינים חשובים אני יכול להתייעץ עם ד"ר אוסטרין. אני עובד

⁵³ שם, שם.

⁵⁴ S6/5034, 3.2.37 וגם S6/2196, 26.1.37. אצ"מ.

⁵⁵ S6/5044, 7.1.37. אצ"מ.

⁵⁶ S6/5043, 25.11.37, 22.11.37, 12.11.37, 11.11.37, 8.11.37, 5.11.37, 3.11.37. אצ"מ.

⁵⁷ S6/5043, 2.3.38. אצ"מ. חיים ברלס אל ליגת "ארץ ישראל העובדת" בבודאפשט

⁵⁸ S6/5043 אצ"מ.

ממוקדם בבוקר עד מאוחר בערב".⁵⁹ גם המכתבים המיועדים למשרד הארצישראלי בבודאפשט, ממחלקת העליה בירושלים, המשיכו להיות מופנים למשה קראוס. מכאן נמצאו למדים כי ניהול המשרד בפועל המשיך להיות נתון בידי משה קראוס.

קראוס ציין פעמים מספר כי הוא היה המנהל בפועל של המשרד הארצישראלי משנת 1934.⁶⁰ לעניות דעתי הוא טעה. יש לראותו כמנהל בפועל, רק מסוף שנת 1935, עם עלייתו של ברגי ארמין לארץ ומינויו של פניאש, אשר מיעט לפעול במשרד ואחריו ד"ר אוסטרן. ברלס נתן תוקף למציאות שנוצרה כבר קודם לכן, שבו המנהל בפועל של המשרד היה משה קראוס, כמזכיר המשרד.

לכאורה, הנהול בפועל של המשרד בתקופת פניאש, היה צריך להטיל חשד במעילה גם במשה קראוס, אף שבוצעה על ידי פניאש. לא מצאתי הטלת אשמה בקראוס, גם לא בידי יריביו אנשי "פועלי ציון" (לימים ה"איחוד") וחלקים ב"ציונים הכלליים", אשר אין ספק שהיו משתמשים בנשק זה, אם היה קיים, במסגרת יריבותם הפוליטית. האישור של ברלס להיותו המנהל בפועל של המשרד, מחזק את הסברה כי לא דבק בקראוס חשד בשותפות במעילה.

לסיכום:

בעשור הראשון לפעילות המשרד הארצישראלי בשנות ה-20 התקיימה עליה זעומה. מספרי העולים משקפים את חולשתה של התנועה הציונית ואי יכולתה להגיע אל ההמונים.

שנות ה-30 התאפיינו בהתגברות הפעילות הציונית. עליית כח הפאשיזם בהונגריה ובמדינות השכנות הביאה להתעוררות הרגש הלאומי בחוגים יותר רחבים. בשנה מבורכת עסק המשרד בעלית 60 עולים במקרה הטוב.⁶¹ בשנת 1938 דווח על 247 חלוצים בהכשרות בהונגריה. (לעומת 8770 בפולין, 410 באוסטריה, 93 ביוגוסלביה).⁶² ניתן להגדירו כמשרד קטן עם צרות גדולות. הקשיים היו חיצוניים ופנימיים. מבחינת מעמדו הוא לא היה ברשת המשרדים הארצישראלים שברשות הסוכנות היהודית ובאחריותה, ולכן הסוכנות היהודית לא היתה אחראית על תקציב המשרד. המשרד לא היה מוכר חוקית על ידי השלטונות, וההכשרות היו קיימות על בסיס רצון טוב של הרשויות.⁶³

⁵⁹ S6/5943 אצ"מ.

⁶⁰ משפט אייכמן, 137 - 44/1 ארכיון מדינת ישראל, ירושלים (גנוז המדינה). להלן: אמ"י. תיק קראוס (התיק נמצא עם ראשית עבודתי בארכיון ועדין לא סומן וקוטלג), ארכיון ציונות דתית, אוניברסיטת בר אילן. להלן: אצ"ד.

⁶¹ S6/50436.10.36 אצ"מ.

⁶² דו"ח לקונגרס הציוני ה- כ"א 1939, עמ' 260 - 261. אצ"מ.

⁶³ S6/5044 25.12.36 וכן S6/1640/2S 1.5.36 אצ"מ.

ההכשרות נמצאו ב- שלושה גלי מאסרים בשנים 1934, 1936, 1937 והשלטונות לא התירו את פעילותם. קושי חיצוני זה ליבה את סבך הסכסוכים הקיימים מקדמת דנא בין ההסתדרות הציונית והמשרד הארצישראלי ובתוך המשרד עצמו. המשרד הארצישראלי האשים את ההסתדרות הציונית שהיא העומדת מאחרי סגירת ההכשרות, ובחוסר גיבוי ואי מתן הסבר לשלטונות על מהות פעילות ההכשרות. ההסתדרות הציונית, מבצר ה"ציונים הכלליים", דרשה הפעלת ביקורת על המשרד הארצישראלי, בטענה שאינו מטפל בהכשרות כראוי, והדבר מסכן את קיומה של כל התנועה הציונית ההונגרית כולה.

עד שנת 1935 היה המאבק על המשרד הארצישראלי מאבק בין הימין ששלט בהנהגת הקהילה, אנשי ה"ציונים הכלליים" וחסידי הציונות המדינית, לבין "פועלי ציון" ותנועות הנוער השמאליות. כבר בסוף תקופתו של ברגי ארמין ולאורך תקופת פניאש המאבק חצה מפלגות. חלק מאנשי ה"כלל ציונים" וה"מזרחי" שעמדו בראש המשרד הארצישראלי (פניאש, אוסטרן, קראוס) מצאו עצמם נאבקים על עצמאות המשרד מול הנהגת ההסתדרות הציונית, ה"כלל ציונית". נוצר הסכם במשרד בין סיעות ה"מזרחי" ו"פועלי ציון", שהתנגדו בכל תוקף להכניס את המשרד הארצישראלי וארגוני ההכשרה, תחת חסותה ופיקוחה של ההסתדרות הציונית, וכן את הרכב המשרד ותקציבו. שנים רבות ניסתה ההסתדרות הציונית להשתלט על המשרד הארצישראלי בדרגות שונות. מניעיהם היו בעיקר תוצאת חשדנות של ציבור זעיר בורגני בתנועות הנוער החלוציות, מחשש שיפרו את האיזון העדין במערכת יחסיהם עם השלטונות ההונגריים, והחשד לעורר יתר תשומת לב בציבוריות ההונגרית. מאבק זה הסתיים בנצחון המשרד הארצישראלי ומכאן והלאה ישמור על עצמאותו, אמנם תוך קשיים גדולים.

משה קראוס הפך להיות מנהל המשרד, בפועל, מבלי שנקבע הדבר באופן רשמי. עובדה זו נקבעה על ידי ברלס לאחר שהמנהיגות הציונית לא הצליחה לצאת מסבך הסיכסוכים הפנימיים ולמנות יושב ראש רשמי, מוסכם. הסכסוך שהלך והעמיק היה הקרע בחזית "ארץ ישראל - העובדת", שעיקרו התנגדות "פועלי ציון" למה שנחשב בעיניהם, הדומיננטיות של "השומר הצעיר". משה קראוס ינצל סכסוך זה בעתיד בחברו אל ה"שומר הצעיר" בבנין הקואליציה במשרד הארצישראלי.

ב. הציפיה לעליה בשנים 1939 – 1943

בפרק זה אעמוד על:

ביקור קראוס בארץ ישראל על רקע החרפת המצב בהונגריה.
הקמת משרדים ארצישראליים במונקאץ' וקולז'וואר.
חידוש עלית הנוער והפסקתה תוך פרק זמן קצר.

רקע כללי

מאז שנת 1937 הציע היטלר להונגרים את תמיכת גרמניה לתיקון טריטוריאלי של שטחים שנלקחו מהונגריה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובתמורה יענו ההונגרים בתחומים מדיניים וכלכליים.

בעקבות הסכם מינכן הועבר להונגריה, אזור פלודק, חלק מצ'כסלובקיה. ב-15 במרס 1939 נמסרה להונגריה קרפטורוס. באוגוסט 1940 נמסרה לידיה טרנסילבניה הצפונית ובאפריל 1941 נמסר לידיה אזור דלודק, אזור שנלקח מיוגוסלביה עם כיבושה וחלוקתה.

כתוצאה מסיפוחים אלה באו עוד כ- 300.000 יהודים תחת שלטונה של הונגריה.

העוצר ההונגרי הורטי וראש הממשלה טלקי, שידעו את גרמניה החזקה, האכזרית, נהגו באיזון בין שאיפת ארצם להחזיר לעצמם שטחים ובין שאיפתם לשמור על עצמאות מדינית. מצד אחד חוקקו חוקים גזעניים נגד יהודים ופרשו מחבר העמים, ואולם ב-1939 לא הצטרפו למלחמה לצידה של גרמניה. בחודשים הראשונים נתנה הונגריה מיקלט ל-100.000 פליטים פולנים, דבר שלא נשא חן בעיני היטלר. הונגריה חתמה בסוף 1940 על ברית צבאית ומדינית בין גרמניה ואיטליה. עם הפלישה לברית המועצות, הצטרפה הונגריה לגרמניה במלחמתה נגד הרוסים, מחשש שהממשלה הגרמנית לא תיראה בעין יפה את אי הצטרפותה לרומניה וסלובקיה שכבר נילחמו בסובייטים. בדצמבר 1941 הכריזה הונגריה מלחמה על ארצות הברית, בעקבות כך הכריזה בריטניה מלחמה על הונגריה ונותקו הקשרים עם המערב, ב-26.6.41.

בינואר 1942 לחצו הגרמנים על ההונגרים לשלוח את רוב צבאם לברית המועצות וההונגרים נענו. בקרבות סטלינגרד הסב הצבא האדום להונגרים 150.000 אבדות מכלל 200.000 החיילים ההונגרים. בעקבות כך התחיל ראש הממשלה מיקלוש קאלאי לפעול לשיחרור הונגריה מבריתה עם גרמניה, כן נערכו גישושים לשלום עם המערב.

הגרמנים היו מודעים לשינוי בגישת הונגריה וכאשר התקרב הצבא האדום להרי הקרפטים החליט היטלר לפעול נגד הונגריה ופלש אליה ב- 19 במרס 1944.

ב- 1939 הונהג שרות עבודה עבור יהודי הונגריה. הם מילאו תפקידים אלו בעיקר בהונגריה ובחזית האוקראינית והסרבית. ביחידות אלו ניספו, עד הכיבוש הגרמני במרס 1944, קרוב ל- 42.000 יהודים.

על פי מפקד שנערך ב- 1941 נימנו בהונגריה הרחבה: 725.000 יהודים שהיוו 4.94% מכלל התושבים ועוד כ- 100.000 נוצרים ממוצא יהודי.

ביולי - אוגוסט 1941 נתפסו כ- 18.000 יהודים "זרים" בידי השלטונות ההונגרים ונשלחו לקמינץ פודולסקי ושם נרצחו כולם. יותר מ- 1000 יהודים נרצחו בינואר-פברואר 1942 בנובי סאד בדלוידק (יוגוסלביה) בידי יחידות צבא וג'נדרמריה הונגרית. פרט לטרגדיות אלו הוסיפו היהודים, עד לכיבוש הגרמני, לחיות בבטחה יחסית, למרות ההגבלות הרבות על חירויותיהם. ממשלת קאלאי דחתה בעקביות דרישות הונגרים להחיל את הפיתרון סופי על יהודי הונגריה. הדבר תרם לכך שמנהיגי היהודים תלו את תיקוותיהם בשלטון השמרני האריסטוקרטי, בהיותם בטוחים שהונגריה, החברה בציר, תשמור על ריבונותה עד הסוף.⁶⁴

ביקור קראוס בארץ ישראל.

באפריל 1939 החליטה הוועדה ונשיאות המשרד הארצישראלי בבודאפשט, לשלוח את קראוס לירושלים להעביר לגורמים מידע אודות יהדות הונגריה, על השטחים שסופחו, על ארגוני ה"חלוץ" וכדי לבקש, אישית, מן הגורמים בארץ להתחשב בעתיד בענייני העליה מהונגריה. החרפת המצב הפנימי בהונגריה גופא ובשטחים שסופחו, והתגברות זרם הפליטים שהגיעו להונגריה, שיכנעו את הגורמים העוסקים בעליה בבודאפשט, כי פגישה אישית עם מנהיגים ואנשים מתאימים בארץ ישראל יגרמו להעלאת נושא העליה מהונגריה, לראש סדר היום של האישים העוסקים בעליה בארץ ישראל. קראוס מסר בעת פגישתו עם דובקין ושפירא דין וחשבון שכלולים בו עיקרי הדברים שהציקו לתנועה הציונית ההונגרית בנושאי העליה:

א. בקשה להגדיל את הסרטיפיקטים של התנועה החלוצית, במיוחד לאור המצב הכלכלי החדש ומעמד חוסר הניתנות של רבים בעקבות השינוי החוקי. ישנה תחושה קשה שהונגריה מקבלת טיפול של בן חורג.

ב. לאור מעברם של חלוצים רבים מסלובקיה וקרפטורוס מבקשים מהמשרד הארצישראלי בפראג שישלח 50% מהסרטיפיקטים שנשלחו לשם עד כה, אל המשרד הארצישראלי בבודאפשט, כדי להעלות את החלוצים מהאזורים הנ"ל.

ג. לא מסכימים שההסתדרות הציונית ההונגרית תהיה אחראית על החלק הכספי של הטרנספר וגם על חלוקת הסרטיפיקטים לבעלי ההון. לדעתם, פועלים שם אינטרסים "ציונים כללים" בו בזמן שבועדת המשרד הארצישראלי ובנשיאותה מיוצגות שלוש מפלגות.

ד. אישור 14 סרטיפיקטים לציונים שהיו בעמדות ניהוליות מובילות בהונגריה וצ'כיה, רובם נותרו ללא אמצעי קיום עקב חוק היהודים או שאבדה להם נתינותם.⁶⁵

בראיון לחווה אייכלר אמר קראוס כי היו שתי סיבות נוספות לביקורו :

א. בשנת 1938 התנהל משא ומתן על יציאת 500 משפחות בעלות הון בשיטת הטרנספר, כדוגמת גרמניה, והטיפול בעניינם לא התקדם. הבנק הלאומי ההונגרי הסכים עקרונית ליציאתם, ושם סודרו כל העניינים לשם כך. אחר כך, מסיבות שונות, העבירו זאת לטיפול הבנק המסחרי ההונגרי. (באותה עת קיים היה פיקוח חמור על מטבע חוץ). מנהל הבנק טען שהם מוכנים להעביר סחורות לארץ ישראל והשלטונות ההונגרים יקבלו תמורתם, בפגו במחיר שוק שחור ללירות אנגליות. לטענת קראוס, מאחר והסוכנות לא יכלה להרוויח כסף בעסקה זו, היא לא הסכימה לטרנספר. כן לא רצתה, לדעתו, בעלית 500 קפיטליסטים לארץ ישראל.

ב. ב- 1938 הגיע אריה אבן זהב, מזכיר המדע של האוניברסיטה העברית, לבודאפשט. במהלך ביקורו נרשמו 400 מועמדים להתקבל כתלמידי האוניברסיטה. בביקורו בארץ בקש קראוס להסדיר את קבלתם ולשם כך התקשר עם בתי ספר נוספים למען יקלטו תלמידים נוספים מהונגריה.⁶⁶

אין להוציא מכלל אפשרות כי דברי קראוס לחווה אייכלר, בדבר הסרוב להעלות בעלי הון בשל העדר רווח צפוי, ואשר נאמרו בשנות ה- 80, במרחק של זמן מן האירועים ובאינטרפטציה מאוחרת, נאמרו בשנים שליבו של קראוס היה מר עליו, על כי לא זכה

⁶⁴ עורך: גוטמן ישראל, אנציקלופדיה של השואה, יד ושם, ספרית הפועלים. ערך: הונגריה. (להלן: אנציקלופדיה של השואה).

⁶⁵ 39.22.5.1640/3 S6 אצ"מ.

כי מעשיו יוכרו על ידי שולחיו ואנשי תנועתו, לימים אנשי שלטון במדינת ישראל העצמאית.

הקמת משרדים ארצישראלים במונקא' ובקולוז'וואר.

עם סיפוח סלובקיה וקרפטורוס להונגריה עברו לשם מספר סניפים חשובים של התנועה הציונית. הארגונים החלוציים קבעו שאחרי הסיפוח עברו אליהם כ- 70% של החלוצים מצ'כסלובקיה ומרוסיה הקרפטית⁶⁷

השוני בין האזורים המסופחים ובין ארץ האם, ניכר בהכרה היהודית ותודעת הייחוד היהודי שציננה את יהודי טרנסילבניה, סלובקיה ורוסיה הקרפטית, שהיו מרכזי אורתודוקסיה, בשונה מרוב יהודי הונגריה. מבחינה כלכלית היו יהודי האזורים המסופחים במצב נחות לעומת ארץ האם, במיוחד רוסיה הקרפטית, מוכת עוני ודלות. הסיפוח לא הביא לאינטגרציה ביו החלקים השונים של היהדות המורחבת, מבחינת אופיים והליכותיהם, אולם מבחינה אירגונית שותפו כל החטיבות הטריטוריליות במוסדות ההנהגה המרכזיים והיו שותפים במפעלי העזרה הארציים.⁶⁸

לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה עלתה מאד חשיבותן של תנועות הנוער ההונגריות בעיני המרכז בארץ ישראל, מפני שהמלחמה ניתקה את הקשר עם התנועות הוותיקות והחזקות של פולין וצ'כסלובקיה.⁶⁹ התנועה הציונית ההונגרית, שכללה את השטחים המסופחים, הפכה להיות למאגר כוחה העיקרי של התנועה הציונית הכללית. למרות הידיעה וההבנה את חשיבות מעמדם ותפקידם לעתיד, לא חדלו הסכסוכים הפנים ציוניים. הפילוג שציין את התנועה הציונית בהונגריה הישנה התקדם לעבר השטחים שסופחו. תנועת "דרור" במונקא' (פ.ק.ר) פנתה בבקשה להזדרז במיזוג ה"חלוץ" בפ.ק.ר בתוך ה"חלוץ" ההונגרי, שכן "כל יום שעובר ללא המיזוג מביא אתו נזקים קשים לתנועה מצד הימין הציוני (ציוני ב' וה"מזרחי"). סכנה נוספת (בהחלשת החלוץ) באה מבפנים על ידי השתלטות המוחלטת של חלק אחד ("השומר הצעיר") על השני ("דרור")⁷⁰ "תנועת החלוץ פה מתפוררת. יש ארבע הסתדרויות חלוציות. אין שיתוף פעולה ביניהם. להפך אחד מפריע לשני כל אחד דואג איך לא לתת לשני להתפתח..."⁷¹

⁶⁶ 25.7.83, ראיון עם חווה אייכלר על המו"מ בענין הטרנספר. וכן 25.5.39 S6/1640/3 אצ"מ.

⁶⁷ נתקבל ב- 19.5.39 S6/3681 אצ"מ. איגוד ההסתדרויות החלוציות בהונגריה אל מחלקת העליה בירושלים.

⁶⁸ קצבורג, ברהאם, תולדות השואה. הונגריה. עמ' 97.

⁶⁹ אייכלר, ציונות ונוער, עמ' 161.

⁷⁰ 22.5.39 ארכיון החלוץ, הונגריה, בית לוחמי הגטאות.

⁷¹ 9.11.39 S25/2375 אצ"מ, שליח ה"חלוץ" שלמה ליפסקי אל חברים בארץ.

במסגרת ביקורו של ברלס בהונגריה, ביולי 1939, דנו בענייני העליה מן השטחים המסופחים. לתנועה הציונית בהונגריה התברר שאין כל אפשרות לייסד משרד ארצישראלי גלילי במונקאץ' שיקיף בפעולתו גם את שטחי המערב שסופחו, שנקראו הונגריה העליונה. לפיכך החליטו לייסד את המשרד הארצישראלי במונקאץ' שיקיף בפעולתו את פ.ק.ר וערי המזרח שסופחו לה. לעומת זאת ערי המערב של סלובקיה שסופחו להונגריה, נשארו בגבול פעולתו של המשרד הארצישראלי בבודאפשט באופן ישיר. הועדה הארצישראלית במונקאץ' היתה מסונפת למשרד הארצישראלי בבודאפשט.⁷² משרד נוסף הוקם בטרנסילבניה ההונגרית, בעיר קולוז'וואר.

לפ.ק.ר ניתנה אוטונומיה מסויימת. לגבי מידת העצמאות היו מחלוקות. ה"חלוץ" בקש אוטונומיה מלאה, שכן שם כוחו היה רב ואילו "השומר הצעיר" וה"מזרחי" כוחם היה רב בשניהם.

לפתיחת שני הסניפים החדשים, במונקאץ' ובקולוז'וואר, עזר ד"ר פאסטואי אמון, ראש המחלקה לבטחון הצבור (Kozbistonsagi osztaly). למחלקה זו היו שלוש תת מחלקות: לבטחון הצבור, לארגונים והלשכה לפיקוח על זרים - קיאוו"ק (KEOKH). תת המחלקה האחרונה היתה אחראית למצוד אחר כ - 18000 יהודים "זרים" שנטבחו בקאמינץ פודולסק באוגוסט ב-1941.⁷³

לפי החוק שהיה קיים בהונגריה משנת 1894, האוסר עידוד הגירה, אי אפשר היה לאשר באופן חוקי את פתיחת הסניפים שזו היתה מטרתם, אך לדברי קראוס: "תודות ליחסים אישיים, הציע לי (פאסטואי אמון) שאני אכתוב מכתב מינוי לשני המקומות וגם הוא יחתום עליהם. זה היה אישור שאפילו לי במרכז (בבודאפשט) לא היה. במונקאץ' (MUNKACS) המכתב הופנה לברגר זיגמונד ובקולוז'וואר (KOLOZSVAR) אל ד"ר מרטין ארנו".⁷⁴ פאסטואי אמון יהיה בעל תפקיד מרכזי, בהמשך, בסיוע לפליטים היהודים בעת בריחתם לתוך גבולות הונגריה, ואחר כך בעת שהותם בהונגריה ובהקלות רבות בתהליך הגירתם. קשה לדעת באיזו מידה ביקש, בדרך זו, לכפר על חלקו כאחראי על הוצאתם להורג של היהודים בקמינץ פודולסק, או היה פקיד נאמן של מדיניותה האמביוולנטית של ממשלת הונגריה כלפי היהודים. בכל מקרה, קראוס מצא בו בן ברית לצרכיו, אשר יסייע רבות לקדם את ענין הפליטים היהודים והציונים לקראת הגירה.

⁷² S6/1640/3 6.7.39 אצ"מ. פרוטוקול של ישיבת המשרד הארצישראלי בבודאפשט.

⁷³ ברהם, קצבורג, הונגריה, עמ' 185.

⁷⁴ H3C21/1 28.12.78 אוניברסיטת חיפה מרכז לתעודת הסטורי. ראיון של א.כהן עם משה קראוס.

מספר הסרטיפיקטים הזעום, הלחץ לעליה והמתחים הפוליטיים הפנימיים הביאו את ראשי התנועות לעמוד על המשמר לבל יקופחו, ובתהליך חלוקת הרשיונות חושבו פירורי אחוזים.

על דרך חלוקת הסרטיפיקטים ניתן ללמוד מתאורו של אברי גולדברג, פליט סלובקי בהונגריה ששולב בהנהגת ה"שומר הצעיר":

"במשרד א"י בהונגריה חילקו רישיונות עליה בכמות מיזערית לרבעים או שלשים...היו מקבלים שלושה - סרטיפיקטים, שני - סרטיפיקטים... זה הגיע עד כדי כך, שהיו מחלקים שליש סרטיפיקט או פחות, שברים של סרטיפיקטים.... יצא רק תוך כמה חלוקות לתנועתנו איש אחד בעל רישיון עליה.... התנהלו דיונים סוערים.... היינו מתכנסים לילה לילה אחרי הישיבות האלו... באיזה בית קפה, בשעה 11 - 11.30 בלילה.... ודנים שעה - שעה וחצי. אח"כ עוזבים את המקום ועוברים לבית קפה אחר של העיר, כדי לא לעורר תשומת לב של בלשים, משטרה וכו'... עד 2.00 בבוקר... פיתחו תוך כדי דיון את כל התסריטים האפשריים של מה יתרחש למחרת... איזה קו לנקוט,.... אם קראוס יעלה הצעה כזאת וכזאת, מה צריך לענות לו... על זה כל אחד נאם נאום ארוך, נלהב, מלא נימוקים וטיעונים מבריקים... קראוס... היה איש ממולח, תכססן, זריז, שלט במשרד ביד רמה, אבל היו לו שם נציגים מכל התנועות..."⁷⁵

הארגון הפוליטי הגדול ביותר היה של ה"ציונים הכלליים", אך עמדת המפלגות ועוצמתם נקבעה בהתאם לכח הארגוני החלוצים. לשם קביעת גודל הכח החלוצי של כל תנועה ותנועה, נערכו מפקדים של חלוצים⁷⁶. תוצאות המפקדים באו לביטוי בהרכב הועדה והנשיאות, במשרד הארצישראלי. ב- 15.5.41 דווח כי המשרד הארצישראלי מורכב מ- אחד עשר איש : שלושה - מן ה"מזרחי", שניים - מה"כלל ציונים" א', אחד- מה"כלל ציונים" ב', שניים - מ"השומר הצעיר", אחד - מ"דרור", אחד - מבא כח האיגונים החלוציים (חבר ה"מזרחי"), אחד - בא כח בילתי מפלגתי (חבר "השומר הצעיר").⁷⁷

ראשית עליית הנוער והפסקתה.

לאחר פרוץ המלחמה הפסיקה ממשלת ארץ ישראל (בריטניה) את מתן רישיונות עליה לארצות הכיבוש הגרמני, מפני שחששה כי בין המועמדים לעליה יהיו מרגלים. המשרד הארצישראלי סידר עם השלטונות ההונגריים שהעולים מארצות האוייב יקבלו ויזות

⁷⁵ A/1003 ארכיון מורשת, גבעת חביבה. (להלן: מורשת). אברי גולדברג - פעילות בתנועה בהונגריה בשנים 1938-9. מראיין בניטו, קיבוץ העוגן

⁷⁶ משפט גריוואלד - קאסטנר. 26.56.54 עדות קראוס, ב' 512/2, אמי.

⁷⁷ 15.5.41. בתוך "בגלוי ובמחתרת" דין וחשבון. עמ' 322. שמואל שווייג חבר מזכירות החלוצי ה"מזרחי" בביקור בארץ

מעבר, כאשר יגיעו להונגריה יקבלו דרכונים הונגרים ויעלו ארצה עם דרכונים אלו במטרה להטעות את השלטונות האנגליים, כי המועמדים הללו אינם מארצות האויב. כך העבירו קבוצות אחדות שבאו עד לגבול ההונגרי עם דרכונים סלובקים. ברכבת לקחו מהם את הדרכונים הסלובקים ובאי כח השלטונות ההונגרים נתנו להם, ברכבת, דרכונים הונגרים, שצויידו ע"י הצירות הטורקית בויזות טורקיות, וכך עלו ארצה.

הפרוצדורה לקבלת רישיונות היתה:

המשרד הארץ ישראלי שלח רשימות לברלס אשר ישב בקושטא. מר ברלס שלח את הרשימה למחלקת העליה של הסוכנות בירושלים. מחלקת העליה של הסוכנות הגישה אותה למחלקת העליה של הממשלה הארץ ישראלית. ממשלת ארץ ישראל אישרה את הרשימה ושלחה אותה למשרד החוץ הלונדוני. משרד החוץ הלונדוני שלח את הרשימה לשגרירות האנגלית באנקרה שבטורקיה. משרד החוץ הטורקי אישר את הויזות הטורקיות. משרד החוץ הטורקי שלח את הויזות לבודאפשט לצירות הטורקית ואז התקבלו הויזות הטורקיות.⁷⁸

ב- 20.9.40 דווח כי התקבלו 200 רישיונות לעלית נוער, 50 להונגריה, 50 לפ.ק.ר, 50 לטרנסילבניה, 50 לידי פליטים פולנים.⁷⁹ לחץ הפליטים וציפיה מתסכלת ומתוחה היו מנת חלקם:

‘כבר שישה חודשים 350 פליטים מוכנים לנסיעה... מעבר לבולגריה מובטח. קשר עם ברלס בילתי אפשרי. כל 350 הפליטים נמצאים בבודאפשט ולא יכולים לחזור למגורים שלהם, כולם במצב נואש תתערב דחוף... כבר הוצאנו סכומים גדולים בהכנה לעליה. חוץ מזה כבר ממתינה קבוצה שניה של 400 איש לנסיעה של הקבוצה הראשונה... כפי שברלס כבר הודיע הוא מחכה לערבות מהסוכנות ואז הקבוצה תצא אל הדרך. ערבות זאת כבר ניתנה ע"י הסוכנות ב-- 19.12.40 למרות זאת ביקשנו שהיא תינתן שנית.’⁸⁰

ברלס עמל על השגת ויזות מעבר דרך טורקיה. בסופם של מאמצים עלה בידי קראוס להעלות ב- 28.3.41 את המשלוח הראשון של ילדים דרך יוגוסלביה, בולגריה וטורקיה.

משלוח שני יצא ב- 29.4.41 ומשלוח שלישי של ילדים יצא ב- 9.5.41. סך הכל עלו 550 נפש לארץ ישראל בשלושת העליות. זו העליה שכה ציפו לחידושה וכה מהר הופסקה.

⁷⁸ 9.7.54, משפט גרינוולד – קאסטנר, חקירת בית משפט את קראוס. ע"מ י"ח 9-11. אמ"י.

⁷⁹ 20.9.40 78.12.31 משואה, תל יצחק.

באפריל 1941 פסקה העליה בעקבות הפסקת הקשרים הדיפלומטים בין בריטניה להונגריה. העליה דרך איטליה נחסמה כבר חצי שנה קודם לכן, עם כניסת איטליה למלחמה וסגירת נתיב העליה דרך טריאסט. באותה עת עמדו לרשות המשרד הארצישראלי בבודאפשט 700 סרטיפיקטים בצירות בריטניה בבודאפשט. עוד קודם ניתוק יחסי הונגריה - בריטניה, פנה קראוס למשרדים הארצישראלים בפראג ובפרסבורג וביקשם להעביר את הסרטיפיקטים שברשותם לקונסוליה הבריטית בבודאפשט, ובהם רישומים המעידים שבעלי התעודות ברחו להונגריה עוד לפני פרוץ המלחמה, כדי שלא יחשבו נתיני אויב בעיני הבריטים. עבור מועמדי העליה מצ'כסלובקיה הצליח קראוס להשיג דרכונים אצל הרשויות ההונגריות, תוך קשיים גדולים, אך תמיד קיבל ויזה בריטית לדרכונים אלה. כאשר הקונסוליה הבריטית היתה צריכה לעזוב לפתע, ב- 26.6.41, ביום בו הונגריה תקפה את ברה"מ והכריזה מלחמה על בריטניה, היו בידי המשרד הארץ ישראלי כל 700 הויזות הבריטיות - פלשתינאיות.⁸¹

נכונותה של ממשלת הונגריה לשתף פעולה עם המשרד הארצישראלי בתרמית הסרטיפיקטים, מעוררת תמיהה. מדוע הסתכנו רשויות שלטוניות שונות בשקר המוני כזה? האם כתוצאה מהאליבי שביקשו להכין, כבר בשלב זה של המלחמה, כפי שיהיה הדבר בהמשך? האם הדבר התאפשר כתוצאה ממגעיו של קראוס עם חוגים, שהתנגדו מלכתחילה, למדיניות הממשל ההונגרי כלפי היהודים והמדיניות הנאצית בכלל? בכל מקרה, אין ספק שמלאכת רמיה מעין זו היתה יכולה להתפתח רק על רקע של אמון הדדי עמוק בין שלטונות ההגירה ובין משה קראוס. סרטיפיקטים אלו ישמשו את משה קראוס בפעולות ההצלה הנרחבות, בעזרת הצירות השוויצרית, על ידי מתן תעודות חסות ליהודים בעלי רישיונות עליה לארץ ישראל, החל מיולי 1944 וביתר שאת מאוקטובר 1944.

עם הפסקת יחסי הונגריה - בריטניה חלה הפסקה של כ-שנה ושמונה חודשים בעליה מהונגריה. רק בסוף 1942 עלה בידי ברלס לשלוח 122 רישיונות עלית נוער תוך קביעה כי: 50 סרטיפיקטים להונגריה, 50 לזאגרב ו- 22 לילדי וינה. אלו האחרונים כבר גורשו לפני מועד זה וכאשר הגיעה הויזה הטורקית לבודאפשט נשארו רק אחד עשר ילדים מזאגרב והם יעלו בראשית 1943.⁸²

לסיכום:

⁸⁰ 4.3.41 S6/1640/3 אצ"מ. קראוס לסוכנות בירושלים,

⁸¹ 4.3.46 גנזך הצינונות הדתית ירושלים. תיק אירופה. דו"ח קראוס לסוכנות היהודית.

⁸² שם.

בשנים 1939-43 נפתחו לפני התנועה הציונית אפשרויות גדולות להחפץ לגורם ציבורי רציני בחיי היהודים. הוקמו שני משרדים ארצישראלים במונקץ' ובקולז'וואר אשר היו כפופים למשרד בבודאפשט, באישור משטרת הזרים, למרות שמבחינה חוקית קיומם היה אסור. הקואליציה, שראשיתה בשנת 1935 בין ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר" מול ה"איחוד" וה"כלל-ציונים" המשיכה להתקיים. תנועת ה"מזרחי" היתה התנועה הגדולה על פי המפקדים של חברי ההכשרות, לקראת הקונגרסים הציונים בשנים: 1937 ו-1939 ועל כן היתה מיוצגת בשיעור גבוה במשרד הארצישראלי ומנהלו, בפועל של המשרד, היה איש ה"מזרחי".

במשרד נאבקו במשך שעות וימים על חלוקת שניים - שלושה סרטיפיקטים בכל מחזור. כניסת איטליה למלחמה, ביוני 1940, הפסיקה גם עליה מועטת זו. רק כעבור כשמונה חודשים היא התחדשה ב- שלושה גלי עליה, ובהם עלו 550 ילדים, בחודשים מרס, אפריל, מאי בשנת 1941 דרך טורקיה. העליה שוב פסקה עם הצטרפות הונגריה למלחמה נגד ברית הממועצות, וניתוק יחסי בריטניה - הונגריה. העליה שבה והתחדשה כעבור שנה ושמונה חודשים, בסוף דצמבר 1942.

רוב התקופה עברה, אם כן, בציפיה לחידוש העליה.

שיתוף הפעולה של ההונגרים עם המשרד הארצישראלי, ומנהלו קראוס, הביא לכך שהשלטונות ההונגרים קבלו פליטים, שהוגדרו ע"י הבריטים כפליטים מארצות אויב, והם (שלטונות ההגירה ההונגרים) אשר זייפו את הדרכונים, כאילו הפליטים היו בהונגריה עוד קודם פרוץ המלחמה, על מנת שיאושרו לעליה על ידי השלטונות הבריטים. שיתוף הפעולה עם הרשויות ההונגריות הניב 700 סרטיפיקטים מאושרים מכל בחינה, להוציא את האישור הטורקי, אשר הובאו בידי המשרד הארצישראלי בבודאפשט ממשרדים ארצישראלים בארצות הכבושות השכנות, עוד לפני ניתוק יחסי הונגריה - בריטניה. 700 הסרטיפיקטים הללו, יהוו את המסד לפעולות ההצלה הנרחבות בסיוע הצירות השוויצרית, החל מיולי 1944.

ג. 1943 - שנת המפנה

בפרק זה אעמוד על:

השתלבות הפליטים בתנועות האם ההונגריות ובפוליטיקה המקומית.
פעולות חברי ועדת ההצלה בקושטא למען שליטת אנשי ה"איחוד" בועדת ההצלה בהונגריה.
ניסיונות אנשי ה"איחוד" לשנות את הרכב המשרד הארצישראלי.
מיפקד הפליטים, אשר היה אמור לסיים את הסכסוך על אופן חלוקת הכספים והרשימות.

עם בא הפליטים

שנת 1943 עמדה בסימן בואם של הפליטים הסלובקים והפולנים להונגריה ובנסיון לממש את עליית הנוער שהובטחה על ידי השלטונות הבריטים. הונגריה היתה המדינה היחידה בציר שלא אימצה מדיניות כדוגמת הנאצים כלפי היהודים. יהודי הונגריה נחשבו עדיין נתינים הונגרים למרות הקטגוריה הנמוכה וההגבלות בזכויות אזרחיות.⁸³ הממשלה הגרמנית והגסטפו לחצו להחרפת המלחמה ביהודים אך מדינאי הונגריה עדיין היו זהירים.

היא שמשה מקום מבטחים, יחסי, ליהודי מרכז אירופה, כי שם טרם נטבחו. הונגריה הפכה להיות מרכז פליטים. גל הפליטים היהודים הראשון הגיע מגרמניה, לאחר קבלת חוקי נירנברג ב- 1935. לאחר מכן הגיעו יהודים מאוסטריה בוהמיה ומורביה ומן המדינה העצמאית החדשה, סלובקיה. לרב הפליטים, בגל הראשון, היו קשרי עסקים ומשפחה עם הונגריה ולכן כמעט ולא נזקקו לתמיכת הארגונים היהודיים. פליטים פולנים ראשונים החלו להגיע עם הכיבוש הגרמני. רובם חיילים ומיעוטם אזרחים. חלקם יצא את הונגריה והצטרף לכוחות הצבא הפולני בחוץ לארץ. משנת 1942 החלו להגיע פליטים יהודים סלובקים. הפליטים חולקו ל"לגאלים" ול"בילתי לגאלים". הראשונים הוכרו על ידי השלטונות וחיו במחנות פליטים או שנרשמו אצל משטרת הזרים KEOKH. פליטים אלו קיבלו סיוע מן הקהילה היהודית. הפליטים הבילתי לגאלים חיו תחת זהות בדויה ובניירות מזוייפים, ולכן המנהיגות הרשמית היהודית סרבה להסתכן ולהגיש להם עזרה. בסוף 1943 מעריכים את מספר הפליטים היהודים בהונגריה בכ- 15 אלף : מסלובקיה הגיעו: כ- 6000-8000 פליטים יהודים. מגרמניה

⁸³ 28.6.43, אס6/7839 דו"ח שנרשם בידי פקידי הסוכנות היהודית מפי יהודים שעזבו את הונגריה זמן קצר קודם לכן.

ואוסטריה : כ- 3000 4000. מפולין : כ- 1900-2500. מבוהמיה ומורביה : כ- 500-1000.
מיוגוסלביה : כ- 300-500 פליטים יהודים.⁸⁴

הפליטים הסלובקים אשר הגיעו להונגריה באו עם החרפת המצב בארצם. בקיץ 1941 הצטרפו כוחות סלובקיים למלחמה ובעקבות כך הוחמרה החקיקה האנטי יהודית. התוכנית לגירוש היהודים זכתה לתמיכה נלהבת של ממשלת טיסו. ב- 27 במרס 1942 יצאה הרכבת הראשונה למזרח עמוסה ביהודים סלובקיים. בין מרס לאוקטובר 1942 נשלחו כ- 58.000 יהודים מסלובקיה. רוב היהודים נשלחו לאושוויץ, מיידנך ואזור לובלין. בנסיון להקדים ולסכל את הגרושים הקימה קבוצת פעילים ועדה, בהנהגת הרב וייסמנדל וגייזי פלישמן, "קבוצת העבודה". פעולות הועדה אצל אנשי הממשלה והכנסיה, על ידי מתן שוחד ומו"מ עם הנאצים, תרמו להפסקת הגרושים באוקטובר 1942. רוזט וילינק מעריכים כי מתחילת הגירושים ועד לכיבוש הונגריה בידי הגרמנים נמלטו מסלובקיה להונגריה יותר מ- 10.000 יהודים.⁸⁵

תוקפו של החוזה להפסקת הגרושים בין "קבוצת העבודה" וראשי הממשלה המקומית היה עד סוף מרס 1943.⁸⁶

יוסף (יושקו) באומר, אשר שימש כמזכיר "החלוץ" בסלובקיה, הגיע במרס 1942 מסלובקיה להונגריה, כנציג ה"שומר הצעיר". מטרת בואו היתה להכין את מעבר החברים מסלובקיה להונגריה. בהונגריה היו יחסי היהודים והמוסדות הממשלתיים תקינים באופן יחסי, ובה נמצאה האפשרות לעלות לארץ ועל כן האפשרות להינצל.⁸⁷ בהיודע הגרוש הצפוי הודיעו הנהלת "מכבי הצעיר" ומרכז "החלוץ" לחברים בפלוגות ההכשרה להתפזר מיד, והכינו את החברים לטיול למיקלוש (קראוס) – שפרושו, גניבת הגבול להונגריה. בחודשים מרס ואפריל עלה בידי "מכבי הצעיר" להביא שלושה - ארבעה חברים לטייל כל יומיים בערך. בברטיסלבה ארגנו את האנשים בקבוצות אל הגבול ובגבול היו חברים אחדים שארגנו את המעבר. כ- חמישים חברי "מכבי הצעיר" הצליחו ללכת לטיול (לעבור להונגריה), עשרים נשארו אצל דקס (סלובקיה) וששה חברים מהתנועה גורשו.⁸⁸ גם פליטים פולנים הגיעו להונגריה. יש כאלה שהגיעו תמורת סכומי כסף ששווים עומד על 1000 לירות ארץ ישראליות).⁸⁹ אלי שאיו, ממנהיגי "מכבי

⁸⁴/RANDOLPH BRAHAM THE POLITICS OF GENOCIDE VOLUME I PP 103

⁸⁵ אינציקלופדיה השואה, ערך **סלובקיה**.

⁸⁶ D.1 592/6 25.4.43 מורשת.

⁸⁷ 18.10.96. ראיון עימי

⁸⁸ L15/261, 18.5.43, אצ"מ. אלי שיו.

⁸⁹ S6/3366, 19.1.43, אצ"מ, נלקין בדו"ח שמסר.

הצעיר" ודב וייס מה"פועל המזרחי" בסלובקיה עברו את הגבול להונגריה במרס 1943⁹⁰. דב וייס תאר את המעבר להונגריה ואת מצבם:

"זה חודש ימים שעברתי את הגבול הצפוני, ההונגרי - סלובקי, יחד עם כמה מחברנו, כדי להכין פה את הדרוש להעברת שריד תנועתנו, הנמלט והנשאר עוד לפלטה מגלות הסלובקי. הסיכויים לעליה קרובה היו מכריעים לביאתנו... על יסוד רמז שניתן לנו מחברנו המנהל את לשכת העליה ד"ר הננו מרכזים ומסדרים עכשיו את כל שרידי תנועתנו זו בבודפשט,.... מספר החברים הנמצאים כאן עולה ל- 80 איש. ביניהם 15 חברים חלוצים. חיינו פה הם חיי פליטים, בחזקת סכנה תמידית, שהולכת ומתגדלת, הגם שחברנו המקומיים משתדלים לעזור לנו בכל המובנים."⁹¹

כאשר החל הגירוש הסלובקי ויהודים נמלטו בהמוניהם להונגריה, ערכו השלטונות ההונגריים חיפושי לילה נרחבים לשם תפישת הפליטים והחזרתם לסלובקיה. כאן באה התערבותו של משה קראוס אצל השלטונות למען שיחרורם או לפחות מניעת החזרתם. התערבותו התקבלה אצל השלטונות כמי שממונה על הגירת היהודים. על דרך התערבותו כתב:

"הודות להתערבותי ועל סמך התחייבות בכתב מצד המשרד הארצישראלי לתת לפליטים מסלובקיה זכות בכורה לעליה לארץ ישראל, הסכים מינסטריון הפנים שפליטים אלה ישארו בהונגריה והסתפק בעצירתם במחנות עצורים. לא עברו אלא חודשים מועטים והחלה בריחה המונית של יהודים פולנים להונגריה. אז הורתה ממשלת הונגריה על פי הסכם עם המשרד הא"י, את שלטונות הגבול, לא להסגיר את הפליטים לידי הפולנים או הגרמנים, אלא לעוצרם במחנות עצורים הונגריים. כתוצאה מכך עלה מקץ שנת 1942 מספר הפליטים היהודיים בהונגריה, שבאו מגרמניה, אוסטריה, בוהמיה מורביה, סלובקיה, יוגוסלביה ומפולניה ליותר מ- 16.000. מזה היו למעשה רק כ- 1500 עצורים במחנות, בעוד שהשאר נבלעו בין המוני תושבי עיר הבירה. חיפושי הלילה השיטתיים אחרי פליטים יהודים חדלו."⁹²

בסוף 1943 דווח כי נותרו בסלובקיה כ- 14.000 יהודים מתוך כ- 90.000 שהיו שם לפני המלחמה. כ- 10.000 יהודים נמלטו להונגריה, 4.000 מתוכם עצורים במחנות בתור נתינים זרים, 6.000 הסתדרו איך שהוא בתור תושבים הונגרים והם נמצאים ברובם

⁹⁰ D.1., 25.4.43 מורשת.

⁹¹ Z1063/H.I. 12.4.43 מס' 26. ארכיון קושטא, לוחמי הגטאות. (להלן: א. קושטא). דב וייס אל הנהלת ה"מזרחי" בא"י.

⁹² K11/449 אצ"מ. קראוס משה, תולדות חיים.

בבודפשט, ויתרם בערי השדה. ועד הקהילה נותן להם סיוע בסכום של 30 פנגו לשבוע שהם בערך 40 כיכרות לחם או רביעית של זוג נעליים.⁹³

בקיץ 1943 אחרי חיסול הגטאות, גברה הבריחה מפולין להונגריה דרך סלובקיה, ובסתיו הגיעו לכמה עשרות אנשים כל יום.⁹⁴ כל הפליטים השתדלו להגיע לבודפשט, אשר רק בה הותרה פעילות התנועה הציונית ובה ניתנו שרותי סיוע. מנהיגי הפליטים השתדלו להגיע אל המשרד הארצישראלי בנסותם לתקוע יתד הראשון בהונגריה, על מנת לבססו ולהופכו לגוף המסייע לבני תנועתם, הפליטים, למצוא הצלה. הצלה בהונגריה פירושה, רשיונות עליה וכסף.

יוסף באומר מספר שבבואו לבודפשט פנה ישר למשרד הארצישראלי, כי בביקוריו הקודמים הזהירו אותו שלא ללכת להסתדרות הציונית, מפני ששם ישב איש שהתחייב למסור למשטרה כל דבר לא כשר:

“אמנם משה קראוס היה נוקשה, בירוקרט, אבל לפליטים היתה גישה חופשית למשרד וזה גם שימש מקום מפגש לפליטים ולחברים רבים. התייחס בסבלנות לדבר שלגמרי הוא לא לפי החוק. היה לו הסכם עם השלטונות להעלים עין, לא לחפש אצלו במשרד. עובדה שאצלו לא חיפשה אף פעם המשטרה. היה לו הסכם עם השלטונות שהפליטים שחיים תחת שמות בדויים ומועמדים לעליה לא יתפסו. לא שאלו אותו והוא לא מסר שום אינפורמציה. אם היה צורך סידר פספורט הונגרי זמני ולא ערכו חיפושים אחרי האנשים שלו. היה לגאליסט אבל ברוח הזמן. לא התעלם מן המצב הקיים שבודפשט היא מרכז פליטים.”⁹⁵

פרץ רבס, ממנהיגי “מכבי הצעיר” הגיע להונגריה מסלובקיה במאי 1942. הוא קיבל מכתב הסמכה בענייני הפליטים הסלובקיים ובמיוחד בענייני החלוצים מההסתדרות הציונית הסלובקית, על ידי אוסקר נוימן יושב ראש התנועה הציונית, ומכתב דומה מליאו רוזנטל, מנהל המשרד הארצישראלי בברטיסלבה, ומן הג'וינט הסלובקי. הוא הגיע אל משרדי ההסתדרות הציונית והמזכיר ד"ר בוק סרב לקבלו, תוך איום שיקרא למשטרה. אז פנה רבס למשרד הארצישראלי. הוא הכניס את מכתבי ההמלצות, באמצעות המזכירה לקראוס. קראוס יצא אליו ואמר כי המקום מסוכן עבור פליטים ובקש לרדת לבית קפה קטן, בסמוך, ושם יבוא לפגשו. בפגישתם אמר לו קראוס כי הוא מאד מצטער אך אין לו משאבים לעזור לו. גם בלום נציג הג'וינט, אותו פגש בבית מלון לא נתן לו כל עזרה. ביאושו פנה לטיילת של הפליטים שם פגש את שמעון

⁹³ 24.11.43, א' ב' S26/1190 אצ"מ. אהרון קסטנר

⁹⁴ דינה פורת, **הנהגה במילכוד**, ספרית אופקים עם עובד, ת"א 1986. עמ' 256-257.

⁹⁵ 18.10.96. ראיון עימי.

יזרעאלי, מקבוץ החותרים, שליח ה"איחוד" בהונגריה, והוא היפנה אותו אל יואל בראנד. יואל ואשתו, האנזי, קיבלו את פרץ ואשתו בחמימות רבה ומכאן והלאה הוגשה לפרץ עזרה לאורך כל הדרך הקשה בהונגריה על ידי הזוג בראנד.⁹⁶

מנהיגי הפליטים שהגיעו להונגריה החלו במאמצים להשיג ניירות, תעודות הרשמה דומות לאלה של המשטרה, תעודות לידה וספרי עבודה. דאגה למקומות עבודה ובמיוחד דאגה לאפשרות לינה בשביל אלה שאך הגיעו. עבודה זו נוהלה ע"י שמחה הונוואלד, מנהיג ה"שומר הצעיר", שעמד בראש מנגנון מרכזי לכל חברי ה"חלוץ". לאחר ששמחה הונוואלד והחברים שעסקו בעבודה זו נאסרו, עמדו הפליטים הציוניים בפני קשיים נוספים. כספם תם. יהודי בודפשט לא הסכימו להשכיר דירות לפליטים באשר סיכנו על ידי כך את חייהם. במחנות ההסגר בבודפשט וסביבתה ניתן היה לבקר, לשלוח חבילות מזון ואף קבלו רשיון יציאה לשעות אחדות. מצב המחנות בשאר חלקי הארץ היה קשה יותר. אלי שאיו ממנהיגי הפליטים, חבר "מכבי הצעיר" בסלובקיה, דווח כי קניית כרטיסי מזון באופן שחור עולה פי שנים, מחירי הדירות גבוהים מאד. מאחר והפליט צריך להחליף תדיר את דירתו, בגלל חשד, הוא מפסיד את שכר הדירה, כן צריך שיהיו בידי פליט סכומים ברזרבה לשוחד זה או אחר.⁹⁷

מסתיו 1942 חלה חובת גיוס על 10 שנתונים לשירות עבודה צבאית. כדי להתחמק משירות זה ניסו להשיג ניירות נוצריים או ניירות מזויפים המראים כי הינם בגיל צעיר יותר.⁹⁸

צדוק ראב הגיע לבודפשט, עם סיפוח דרום סלובקיה להונגריה ב-1939. הוא גר קודם המעבר להונגריה, בכפר קטן בדרום סלובקיה. בבודפשט הצטרף לגרעין בני עקיבא "משואות א" אשר קודם לכן עשה הכשרה במישקולץ, ואחר כך עבר לבודפשט לקראת עליה. כאשר ב-1942 החלו להגיע הפליטים הסלובקים, הפך להיות נער השליח של מאיר כהני, איש ה"חלוץ המזרחי" בבודפשט. כהני הביאו כדובר סלובקית, שימלא שליחויות במשרד הפנים. לשם כך חזר צדוק אל כפר הולדתו למזכיר הכפר, שעמו היו למשפחתו יחסי ידידות קרובים וגנב חותמת של הכפר. בימים רגילים חותמת זו, של מקום המגורים, הוטבעה על תעודות לידה. עתה, השתמשו בה כדי לזייף תעודות לידה של פליטים.⁹⁹

⁹⁶ 31.7.97, ראיון עימי.

⁹⁷ L 15/261 18.5.43 אצ"מ. אלי שאיו למזכירות התנועה ולחבר הקבוצות בא"י.

⁹⁸ אחרי 1943, D.I 4713.3 מורשת. יוסף (יושקו) באומר.

⁹⁹ ראיון עימי, 11.7.96.

ראשוני חברי "בני עקיבא" הגיעו מסלובקיה להונגריה ביולי - אוגוסט 1942 ומעריכים את מספר חברי תנועת הנוער "בני עקיבא" שהצליחו להמלט להונגריה מקיץ 1942 עד תחילת 1944 בכ - 300 חברים. מספר זה תואם את הערכותיו של אשר כהן את מספר הפליטים החלוצים, ערב כניסת הגרמנים להונגריה, בכ - 600 לכל היותר, כאשר ל"בני עקיבא" היו מספר פליטים חלוצים, לפחות, כמספר שאר חברי התנועות. כהן מעריך את מספר הפליטים היהודים בכ - 10.000 - 15.000¹⁰⁰ (הערכה זו תואמת את הערכתו של רנדולף ברהם). הערכה שונה בדבר מספר הפליטים החלוצים היתה למשה קראוס אשר העריך את מספר הפליטים החלוצים מסלובקיה בכ - 200 ועוד עשרות בודדות מפולין, כלומר פחות ממחצית מן ההערכה הקודמת. "אני יודע את המספרים בבטחון כי הפליטים הסתובבו תמיד במשרד הארצישראלי והכרתי את כולם אישית... הרשימות שלהם לצורך העליה עברו תחת ידי ואין להניח שהם היו משמיטים אפילו שם אחד"¹⁰¹. הערכה קרובה יש גם ליוסף באומר. במפקד הפליטים שנערך ב- 25.8.43 התפקדו כ- 1000 חברים. להערכתו, מתוכם היו חברי תנועות, ממש, רק כ- 300.¹⁰²

ארגון הפליטים וה"מקומיים" במסגרת הציונית ההונגרית.

אך טבעי היה שכל נציגי התנועות החלוציות של הפליטים יתאגדו ויקימו גוף משותף אשר יפעל למען הצרכים המיוחדים להם כפליטים. המשותף בין הפליטים, על תנועותיהם השונות, היה רב בהרבה מאשר בין תנועת האם ההונגרית לבין אחותה הסלובקית. קשיים על רקע אי ידיעת השפה ההונגרית, של חיים בתנאים בלתי לגאליים, המאבק על מקום מגורים, על פת לחם, בגד לגוף, קור, פרנסה ועוד. גם מבחינה אידאולוגית רב היה השונה. בהונגריה מצאו החלוצים תנועה המבוססת בעיקר על עסקנים מקצועיים ומבוגרים. בסלובקיה היה אחד מעיקרי ה"שומר הצעיר" כי פעיל שלא עלה לארץ או לא הביע רצון לעלות לארץ הוצא משורות התנועה. ואילו בהונגריה נציגי ה"שומר הצעיר" הבולטים היו אנשים מבוגרים. הונוואלד כבן 30 וסילאגי כבן 40.¹⁰³

בסלובקיה היתה קיימת מסגרת "החלוץ" שהיתה מורכבת מ"מכבי הצעיר", ה"שומר הצעיר", ו"העובד", ויצרו את גוש "ארץ ישראל - העובדת", שהופיע כלפי חוץ כגוף פוליטי אחיד. מפא"י לא היתה קיימת בסלובקיה. מערכת היחסים בין התנועות בסלובקיה היתה תקינה. דב וויס (צחור) סיפר על מערכת יחסים טובה וידידותית בין התנועות. חברי "מכבי הצעיר" ובני עקיבא גרו באותו מעון (בהכשרה ?).¹⁰⁴ בבוא

¹⁰⁰ כהן, מחתרת חלוצית, עמ' 56.

¹⁰¹ H3C21/1.28.12.78 המרכז לתעוד, אוניברסיטת חיפה. ראיון עם אשר כהן.

1.11.78 שם. ראיון עם אשר כהן.¹⁰²

¹⁰³ 18.10.96 ראיון עימי. A1003 מורשת, אברי גולדברג מתאר שם את סילאגי כזקן, הוא מעריכו בשנת 1939 כי הוא היה בן 35 - 40.

¹⁰⁴ H3C22/7, אוניברסיטת חיפה, מרכז תעוד הסטורי. פליטים בני עקיבא.

הפליטים הסלובקים להונגריה הם מצאו חיבור פוליטי בין ה"איחוד" (מפא"י) ו"כלל - ציונים" מחד, ומאידך גיסא את ה"שומר הצעיר" וה"מזרחי".

מנהיגי הפליטים הסלובקים ביקשו ליצור ועדה משותפת בין התנועות "מכבי הצעיר", ה"שומר הצעיר" וה"פועל המזרחי". התביעה הגיעה גם מלשכת הקשר בקושטא, נציגת ועדת העזרה וההצלה בארץ ישראל, אשר החלה את קשריה עם יהדות הונגריה בדצמבר 1942. עד מהרה התברר כי קשיים רבים עמדו בדרך להקמתה של ועדה כזאת. יוסף באומר כתב לקושטא:

"עד כה לא עלה בידנו ליצור ועדה משותפת בעלת סמכות מלאה שתייצג את ההגירה החלוצית כלפי חוץ. כל נסיון נתקל בזה, שלא יכולנו לבא לידי איחוד. במקום שהיו ניגודי אינטרסים כמו, חלוקת כספים ומקומות עליה... כך קרה שכל תנועה ותנועה נאלצה לחפש אפשרויות לשיתוף פעולה עם האחות בהונגריה, ... התחלנו במו"מ על שיתוף פעולה בעיקר במה שנוגע להעברת חברים מכאן ובענייני עליה ב'. פה יהיה אפשר למצוא פלטורמה משותפת עם חברי "האיחוד". פרץ רבס, מצד "מכה"צ" וגם יואל (בראנד) משתדלים ליצור איתנו גוש "א"י - העובדת", אני מטיל ספק בהצלחת המאמצים האלה".

בהמשך המכתב הסביר י. באומר את הסיבה לחוסר היכולת להגיע לאיחוד הכוחות בין כל תנועות השמאל החלוציות. לדעתו, ב "איחוד" ההונגרי נמצאים אנשים, אשר הפוליטיקה הציונית היא להם עניין של פרופסיה, הם בעלי אמביציה פוליטית חזקה ולכן אינו מאמין כי יהיו מסוגלים לגשר על הניגודים. "אני כותב לך כל זאת שלא תידון אותנו על יסוד אינפורמציה חד צדדית שאתם מקבלים מחברי ה"איחוד".¹⁰⁵

וכך בפועל, כל תנועה פוליטית הפכה להיות חלק מתנועת האם המקומית ההונגרית. פליטי ה"שומר הצעיר" עבדו במשותף עם מנהיגי ה"שומר הצעיר", במיוחד עם סילאג'י והונוואלד. אנשי "מכבי הצעיר" הצטרפו למפלגת "האיחוד". ואנשי ה"פועל המזרחי" הסלובקים הצטרפו לתנועת ה"מזרחי" ההונגרית. ראשית הקשר היה בהגשת העזרה שהגישה התנועה המקומית לאחותה הסלובקית. מן הארץ ומקושטא חזרו וביקשו לאחד את כל כוחות השמאל בהונגריה אך המאמצים לא צלחו. כאשר התבקש יוסף באומר להסביר את פשר הקשיים להתאחד הוא תלה זאת בהצטרפות "מכבי הצעיר" למפלגה ההונגרית אשר לדעתו, היא זו שהביאה לפירוד העמוק ב"החלוץ". המבוגרים של מפא"י דאגו לפליטים של ה"מכבי" והמציאו להם כספים וגם עזרה חוקית, עזרו להם לחדור אל המוסדות והגופים היהודים.

¹⁰⁵ אחרי 10.3.43, D.1.4713/3 מורשת.

”... כך קיבלו יחד עם העזרה גם את הקו הפוליטי של המפלגה... והפסידו לגמרי את עצמאותם. מאז החלה ההגירה שלנו הם נוקטים בפוליטיקה של רדיפת בצע ולזה היו כל האמצעים כשרים. יש מקרים שבאנו עם חבר “מכבי הצעיר” לידי הסכם בשאלות יסודיות ולמחרת באו וביטלו את הכל, כי המפלגה לא אישרה. כך קרה לי שאלי שאני, אשר הייתי רגיל אצלו שההן שלו היה הן והלאו - לאו, בא אלי בהזדמנות אחת ואמר לי “ובכן הנני בן אדם המשנה את דעתו בין 24 שעות” מאז הננו מוכרחים לקבל גם את דבריו בזהירות ובהסתייגות כמו אצל שפרינגמן... הם מוכרחים לפעמים לנקוט עמדה נגד רצונם והכרתם, כי המשמעת המפלגתית מחייבת זאת.”¹⁰⁶

על אף החיבור והקשרים בין התנועה המקומית לתנועת הפליטים נראה כי גם כאן מצויים היו קשיים: “בלתי אפשרית התמזגות בין שתי התנועות “מכבי הצעיר” המקומית ו”מכבי הצעיר” - פליט ולכן נשארו כקבוצה נפרדת עם ארגון ועניינים נפרדים.” והסיבות לכך כפי שנאמר בתחילה:

א. תנאי החיים של שתי הקבוצות כה שונים. היהודים מושרשים פה ויש להם בטחון קיום מסוים.

ב. ההתפתחות של התנועה החלוצית בסלובקיה הרבה יותר מתקדמת מאשר התנועה בהונגריה. זו ההונגרית צעירה ולא מפותחת מבחינה חלוצית ובעיקר אידאולוגית.

ולכן קיימת תנועה אחת עם שתי הנהלות שמקיימות שיתוף פעולה נרחב ביניהם. ה”איחוד” מכיל את המבוגרים ששייכים למפלגה ואת תנועת הנוער “דרור” ו”מכבי הצעיר” - פליטים. כלפי חוץ מיוצגת התנועה על ידי המבוגרים, שמואל (שפרינגמן), יואל (בראנד), משה (שוויגר)¹⁰⁷

עם בואם של הפליטים ולאחר התארגנותם הראשונית, הם ביקשו ליטול חלק פעיל בארגון מפעל ההצלה. פעולתם בכוון זה הביאה להחרפת הויכוחים שהיו קיימים בזירה הפנים ציונית- הונגרית בנושא הרכב המשרד הארצישראלי ואופן חלוקת הרשיונות. ועתה נוסף הויכוח על הרכב ועדת ההצלה בבודאפשט, הגדרת סמכויותיה ואופן חלוקת הכסף שהגיע מקושטא.

¹⁰⁶ D.1.956, 20.8.43. מורשת. יוסף באומר אל מנחם באדר.

¹⁰⁷ L15/261, 18.5.43 אצ”מ אלי שאני אל חברים יקרים.

המאמצים להגיע לידי הסכם בין ה"שומר הצעיר" וה"איחוד", בגיבוש חזית "ארץ ישראל - העובדת" נותרו ללא תוצאה ממשית עד עלייתו של יוסף (יושקו) באומר לארץ בפברואר 1944, והחלפתו בידי רפי פרידל (בנשלוס).

ניסיונות ה"איחוד" לשינוי מבנה המשרד הארצישראלי.

ההרכב של הועדה הארצישראלית ומנהל המשרד היו בעיתיים מאז שנת 1937/38 עת פוטר פניאש ומינוי ד"ר אוסטרן תחתיו, עד התפטרותו בשנת 1941, עם כניסת הונגריה למלחמה. רב ההתכתבויות עם מחלקת העליה והמשרד היו עם משה קראוס - המזכיר, שהיה למנהל בפועל. בנוסף למחסורו של מנהל רשמי למשרד, חסר חבר עשירי בלתי מפלגתי ונציג החלוץ.¹⁰⁸

לפי העדויות של קראוס, קורניאנסקי ורפי בנשלוס ההרכב הושלם בשלב מסוים שכן הרכב המשרד הארצישראלי היה כדלהלן:

נשיאות המשרד: שלמון מיהאי ("מזרחי"), אוטו קומוי (ציונים כלליים), ארנו סילאגי ("שומר הצעיר").

בהנהלה (ועדת המשרד ארצישראלי) ישבו תשעה חברים נציגי המפלגות:
שלושה מה"מזרחי" - י. שלמון, כהנא, שלום שפירא.
שלושה מה"ציונים הכלליים" - י. רוט, קומוי, בורשידי (ברושי).
שניים מה"שומר הצעיר" - שמחה הונוואלד, סילאגי (או דוד קמן)
אחד ממפא"י - שפרינגמן.

נציגים אלה התחלפו ולעיתים שלחו המפלגות ממלאי מקום.¹⁰⁹ הנציג העשירי של הבלתי מפלגתיים, היה חבר ה"שומר הצעיר" ונציג נוסף לתנועה החלוצית הגדולה ביותר, איש ה"מזרחי", שישבו בוועדה ללא זכות הצבעה. (קורנאנסקי טען שהם כן היו בעלי זכות הצבעה).¹¹⁰ כך יצא שבפועל הועדה מנתה: ארבעה נציגים ל"מזרחי", שלושה נציגים ל"שומר הצעיר", שלושה נציגים ל"ציונים הכלליים", נציג אחד ל"איחוד". (האיחוד כלל את: פועלי ציון, דרור- החלוץ הצעיר, הבונים, גורדוניה, המכבי הצעיר, תכלת לבן. חלק מן התנועות היו קיימות מחוץ להונגריה ועם בא הפליטים המשיכו להתקיים. לא ידוע מה היה מספרם של כל אחד מן התנועות).

¹⁰⁸ L15/126, 25.8.43 אצ"מ. ב- 1942 התפטר ד"ר אוסטרן באופן רישמי מהנהלת המשרד. מיקלוש, נשיא ההסתדרות "דרור" ת הציגו ונציג הבלתי מפלגתיים ניפטר, ונציג החלוצים פוטר ע"י המפלגות. בגלל חילוקי דעות אי אפשר היה לשחזר את הרכב המשרד. בשלב מסוים ב- 1943 הרכב הועדה כלל 11 איש.
¹⁰⁹ H3C21/1 28.12.78 אוניברסיטת חיפה, מרכז תעוד הסטורי. ראיון של אשר כהן עם משה קראוס.
¹¹⁰ קורנאנסקי, בשליחות חלוצים, עמ' 174.

המפתח לחלוקת העליה דרך הונגריה היה בהתחלה: 42% למזרחי, 27% להשוה"צ, 19% לכלל ציונים ו- 12% לאיחוד. כעבור זמן ניכו מהמזרחי 2% והוסיפו ל"איחוד". למזרחי נשארו אפוא 40% ולאחוד היו 14%.¹¹¹ ההרכב היה למורת אנשי ה"אחוד" והם פנו לארץ להתערב למען שינויו:

"..... הח' שפרינגמן כבר פנה אליכם רבות וגם לגינבה כדי להתערב ולדרוש אינטרבנציה במשרד א"י ותוצאה איננה. המזכיר של המשרד, מר קראוס עומד על העמדה שהוא לבדו ולעצמו רשאי לנהל את כל העניינים של המשרד וגם חלוקת רשיונות עליה ואנו דורשים שהמשרד א"י יעמוד תחת השגחת ההסתדרות הציונית ושלמפלגות תהיה אפשרות וזכות להשתתף בהנהלת המשרד... אנו מבקשים להתקשר עם הסוכנות כדי לברר את מצבו של המשרד וכדי לדרוש מהסוכנות שתודיע את עמדתה כלפי שאלה זו...¹¹²,"

שפרינגמן ושוויגר, כותבי המכתב, התלוננו על עבודת היחיד של קראוס במשרד ובקשו לחזור למצב של תלות המשרד הארצישראלי בהסתדרות הציונית ההונגרית, מצב שכנגדו נאבקו שנים ראשי המשרד, ברגי ארמין, פניאש וקראוס. שליטת ההסתדרות הציונית בהונגריה אמורה היתה להקל על אנשי ה"איחוד" להגביר את כוחם במשרד ולשנות את יחסי הכוחות במשרד לטובתם, שכן ההסתדרות הציונית נשלטה בידי אנשי ה"כלל ציונים", בני בריתם הפוליטים של ה"איחוד".

תלונות אנשי ה"איחוד" הופנו אל מנהיגים בארץ, בעיקר אל אליהו דובקין, וסגנום מאד תקיף, שונה מן הנוסח המנומס של חברי ה"פועל המזרחי" והמר של אנשי ה"שומר הצעיר", כפי שעולה מקריאת כלל מכתביהם. "..... תודיעו טלגרפית למ. קראוס ותנו לו הוראה שלפני הכל יאפשר את נסיעתו של שמואל שפרינגמן מפני שאישיותו חשובה מאד... אני משתומם מאד שלא התקבלה הודעה בענין מ, קראוס. נתן (שוואלב) לא פעל שום דבר עד כה. זה שלושת רבעי שנה פעולתו רק מהבטחות שלא קוימו. תורו לו לשנות את התנהגותו זו.¹¹³

במכתבים נוספים¹¹⁴ התלוננו חברי ה"איחוד" על יחסו השרירותי של קראוס ולכן ביקשו לארגן מחדש את המשרד הארצישראלי. ברלס, שישב בראש המשלחת

¹¹¹ קורניאנסקי, בשליחות חלוצים, עמ' 174.

¹¹² 20.20.43, ש' I, אצ"ד.

¹¹³ 15.1.43, Z1063/HI, א.קושטא. אנשי ה"איחוד" בבודאפשט אל שארקה מאנדל בלאט, לשכת הקשר בקושטא.

¹¹⁴ 20.2.43, 5.2.43, Z1063/HI, א.קושטא.

בקושטא, קיבל מכתב מירושלים לצוות על קראוס למנות ועדה לסידור שיתוף ה"ציונים הכלליים", ה"מזרחי" והשמאל והתבקש לחקור את התלונות שהועלו על ידי אנשי ה"איחוד" נגד קראוס.¹¹⁵

כדי לחזק את טענותיו כנגד קראוס שלח שפרינגמן לקושטא תכתובת בין קראוס ופרייברגר, ראש הקהילה בזאגרב, אודות כשלון יציאת ילדי זאגרב דרך בודאפשט, ובו הוכיח שקראוס מותקף לא רק בעניינים מפלגתיים ושהוא איש שאיננו ראוי לאמון שהוא מקבל מברלס. וכן: "לא מתאפשר לנו ולא לקולודני ("ציונים כלליים") לעבוד עם קבוצת קראוס של הדתיים ועם יערי (ה"שומר הצעיר") בשטחים אחרים, כאשר קראוס רק דואג לעמדת הכוח שלו ויערי דואג רק להבטחת מספר סרטיפיקטים גדול יותר". שפרינגמן הציע, על כן, את השניים הבאים במשרד הארצישראלי:

1. למנות את משה שוויגר לנשיא המשרד הארצישראלי, תפקיד בלתי מאויש עד כה.
2. לפטר את צבי סילאגי, נציג ה"שומר הצעיר", מנשיאות הועדה, המתפקד כבר 4 שנים נגד רצון ה"איחוד", ולהחליפו ביואל בראנד.
3. לדאוג, שאם הדבר לא יצא אל הפועל, שלפחות יואל בראנד יקבל את הזכויות המלאות של חבר בנשיאות המשרד הארצישראלי.
4. לתת מיד הוראה לקראוס להרשות לחברי הנשיאות עיון בספרי החשבונות ולתכתובות.
5. בעת חלוקת הסרטיפיקטים יש להבטיח פריטט עד הבחירות לקונגרס הבא, כלומר: "מתן רבע מן הקולות לקולודני ("כלל - ציונים"), יואל (בראנד - "איחוד"), צבי (סילאגי - "שומר הצעיר") ו"מזרחי". "עומדים על (שליחת) הוראות טלגרפיות ברוח זו".¹¹⁶

בכך בקש שפרינגמן למנות איש "איחוד" כנשיא, לפטר את סילאגי מן הנשיאות של המשרד ולהושיב תחתיו איש "איחוד" אחר, ולבסוף לשנות את אופן חלוקת הרישיונות, שהיתה מבוססת עד אז על יחסי הכוחות הפוליטיים משנת 1939, ולחלקם באופן שווה בין ארבעת התנועות.

הרצון לשנות את הרכב הועדה נבע לדעת אנשי ה"איחוד" ולדעת אשר כהן,¹¹⁷ מסיפוח השטחים להונגריה שהביא להכפלת מספר יהודי הונגריה והמחנה הציוני. נוצר חוסר איזון בולט, לדעתם, בין המצב בפעילות הממשית לבין המצב שאותו הקפואו תוצאות הבחירות משנת 1939, ואשר התנהל בהתאם להם. המערכת הפוליטית אשר הציבה את ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" מצד אחד ואת "איחוד" - מפא"י ו"הציונים הכלליים" מצד שני, נוצרה מתוך יחסים במשרד הארצישראלי המבוססים על תוצאות הבחירות

¹¹⁵ 26.1.43, S6/1640/3. אצ"מ.

¹¹⁶ תאריך לא ידוע, Z1063/HI מס' 25 א. קושטא. שפרינגמן, קאסטנר ובראנד אל מען בלתי ידוע.

אשר לא שיקפו אחרי 1940 את מה שהתרחש במציאות, ובפרט לא את ההתפלגות התנועתית בין הפליטים אשר היו האוביקט העיקרי לכל הפעולות הציוניות.

תלונות "האיחוד" עד סיפוח השטחים להונגריה, התרכזו בעיקר במשה קראוס, המנהל באופן שרירותי ועל דעתו את המשרד. עתה נוספה הטענה כי יחסי הכוחות שונו, עם הסיפוחים ובא הפליטים. טענה זו תהפוך להיות מרכזית ובעלת משקל ותמצא אוזן קשבת ומנה גדושה של הבנה אצל וניה הדרי (פומרנץ) ומנחם באדר, חברי "ארץ ישראל- העובדת" וחברי המשלחת בקושטא, אתם נמצאו אנשי ה"איחוד" בהונגריה בקשר הדוק, וכן אצל דובקין וקפלן מנהיגי מפא"י בארץ ישראל. (זאב שינד, חבר ועד ההצלה, היה חתום רשמית על רב המכתבים, אך כפי שיוכח הוא לא היה מעורב בפועל בקשר עם הונגריה).

אם כן, שני מוקדי הכוח העיקריים בהונגריה באותה עת, **המשרד הארצישראלי וועדת העזרה וההצלה**, אינם יכולים להבחין בנפרד שכן הם היו שלובים ואחוזים זה בזה במציאות של הונגריה בשנת 1943-1944. דרכי הניהול והפעולה של האחד השפיעו על האחר.

את בעית המשרד הארצישראלי בשנת 1943 - 1944 יש להבין בעיקר על רקע פעולת לשכת הקשר בקושטא, ובמיוחד ועדת השנים היא **ועדת ההצלה**, שחבריה היו: וניה הדרי (פומרנץ) ומנחם באדר, וכן **ועדת העזרה וההצלה בהונגריה** ובמידת מה **בלשכת החלוץ בג'נבה**.

המשולש קושטא ז'נבה בודאפשט

המשלחת בקושטא

בשנים 1943/44 פעלה בקושטא משלחת מטעם ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית. במשלחת השתתפו נציגי כל הזרמים הפוליטיים בישוב בארץ. על המשלחת הוטלו שני תפקידים:

1. ליצור קשרים עם הקהילות היהודיות בארצות הכיבוש ולהביא להם את דבר הישוב.

¹¹⁷ אשר כהן, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודאפשט בראשית דרכה", בתוך, **ילקוט מורשת**, חוברת כ"ט עמ' 148

2. להוציא לפועל עזרה והצלה עליהם הוחלט במוסדות הישוב בארץ ישראל וליזום פעולות הצלה.

בגרעין הראשון של המשלחת היו בדצמבר 1942 חיים ברלס, גולדין ולדר נציגי הסוכנות וכן וניה פומרנץ, יחיאלי (שהוחלף אחר כך על ידי זאב שינד) ומנחם באדר - נציג ההסתדרות שהצטרף מאוחר יותר. אליהם הצטרפו קלארמן מהרביזיוניסטים, גריפל מ"אגודת ישראל" וצימנד מ"הנוער הציוני" ועוד, בשלבים שונים במשך השנה. התנועה הפוליטית המוכרת היחידה שלא שלחה נציג לקושטא היתה תנועת ה"מזרחי".

118

כדי למנוע מצב שבו שתי המשלחות מתחרות, האחת מטעם ההסתדרות, והשניה מטעם הסוכנות, קבע קפלן בביקורו, במרס 1943, בקושטא, **נציגות כללית** של הישוב, אותה ינהלו ברלס, לדר ובאדר ושתי ועדות, **ועדת קשר וועדת עזרה והצלה**. קפלן קיבל את תביעת החברים הנמצאים בקושטא שלא להוסיף שליחים על המשלחת המצויה, דבר המסכן לדעתם את עבודת המשלחת. למרות זאת השליחים המשיכו להגיע. בין ברלס ובין באדר, פומרנץ ושינד, חברי ועד ההצלה, התפתחו חילוקי דעות על רקע אי הערכתם את עבודתו של ברלס וכן בשאלת העברת דיווח מלא ומידע שוטף מטעם משלחת ההסתדרות לברלס ולהפך, וכן בשאלת זכותו של ברלס, כנציג הבכיר, לחתום על המכתבים היוצאים בשם הוועדה הכלל - ישובית שקבע קפלן, זכות שלדעת ברלס לא כובדה.

ביקורת אחרת הושמעה מכיוון השליחים הנוספים, שחשו כעומדים מן הצד ולא שותפים בעבודה. כדי למנוע מצב שהיה, שבו מכתבים נשלחו בשם התנועות ולא בשם הישוב כולו, כאשר הם נחתמו רק בידי באדר ופומרנץ, הוחלט על פי הצעת משה שפירא, שכל ההתכתבויות יהיו באשורו של ברלס בשם הנהלת הסוכנות וההסתדרות הציונית, ומכתבים שלא רצוי לחתום עליהם בשם הסוכנות היהודית, יחתמו בשם מוסכם (מולדתי), ולא על ידי נציג של מפלגה אחת.¹¹⁹ רוב ההתכתבות עם הפליטים וועד ההצלה בבודאפשט היתה עם וניה, באדר ושינד, חברי ועדת ההצלה בקושטא. מכתבים לא מעטים, אינם חתומים, אך נשלחו, מעל לכל ספק, על ידם.

בפועל נוהל הקשר בין ועדת ההצלה בקושטא ובין הונגריה רק בידי וניה הדרי ומנחם ובאדר. חתימתו של שינד לא ביטאה שותפות ומעורבות בנעשה בהונגריה. היא היתה

¹¹⁸ דינה פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 221 כתבה **בטעות** כי מאוקטובר 1943 שהה יוסף וינר בקושטא. רק דובר בו וביוסף אואטר כמועמדים לכך - אך הם לא נשלחו בפועל.

¹¹⁹ אנציקלופדיה של השואה, ערך: ועד ההצלה בקושטא. וכן דינה פורת, **הנהגה במלכוד**, עמ' 223-228. וכן דו"ח ברלס על פעולות בטורקיה בעינייני עליה והצלה בתקופת אוקטובר 1943 - ספטמבר 1944. ללא סימון אצ"מ.

חתימה על מנת לצאת ידי חובת הייצוג התנועתי. באדר עצמו התלונן: "יש הרבה חותמים על מכתבנו והרבה בעלים על הפעולה הנעשית כאן, אולם האמת הפשוטה כי רק שנינו (וניה ובאדר) עובדים."¹²⁰ יוסף באומר מאשר כי בבודאפשט הם ידעו ופעלו רק עם מנחם באדר ווניה הדרי. את זאב שינד הוא הכיר מפעילותו הקודמת בתחום עליה ב'.¹²¹ על מידת הדומיננטיות של אנשי השמאל ניתן ללמוד ממכתבו של קלארמן, נציג הרביזיוניסטים, לשולחיו, זמן קצר לאחר הגיעו לקושטא:

"...מר גריפל הנמצא קרוב לשלושה חודשים כשליח "אגודת ישראל" קובע: ברלס יודע את מלאכתו, רחוק מלקפח את זכותה של איזו מפלגה ואף על פי שהוא המנצח על הפעולה, הרי אין הוא הגורם המכריע, והוא אינו אלא פקיד בלבד.... האנשים המוציאים לפועל את הפעולות הם אנשי השמאל, וגם הסוכנות היא חסרת אונים להשתלט עליהם. הם אומנם מודיעים לסוכנות ולועד שלנו על פעולתם (ואולי מגלים טפח ומכסים טפחיים), אך הם הם הקובעים..."¹²²

לא כך ראה את הדברים וניה הדרי: "לאחר שלושה החודשים הראשונים לא ראינו עוד את עצמנו כשליחים של הקיבוץ, השליחות שלנו שראשיתה בשליחות ההסתדרות, הפכה תוך כמה חודשים כשליחות של הישוב העברי בארץ." ההבדל, לדעתו, בין משלחת הסוכנות יהודית לועד ההצלה היה בכך שהסוכנות עסקה בגדר המגבלות אשר המנדאט הבריטי הטיל עליה והרשיונות שהעניק לה, ואילו קבוצתו עסקה בכל דבר בלתי לגאלי, בניגוד לפקודתם של הבריטים. ועדה זו היתה מחולקת לשניים: חלק שדאג לקשרים וחלק שדאג לעליה ב'.¹²³

הונגריה וסלובקיה היו שני הבסיסים שלמענם ובעזרתם פעלו. מכתבים וכספים הועברו לפולין באמצעות ועד ההצלה בבודאפשט, וכך גם העברת יהודים מפולין לסלובקיה ולהונגריה. בהונגריה עצמה נעשתה פעולת הכוונה והצלה רחבה, בעיקר באמצעות כסף. קשר המכתבים והכספים בין בודאפשט וקושטא התקיים באמצעות בלדרים כבאנדי גרוס ואריק פאפסו, אנשי ריגול בשרות ההונגרים או הגרמנים, וכן בלדרים רישמיים של משרד החוץ ההונגרי. עבור שליחותם קיבלו תמורה גבוהה. הם נהנו כמעט מחופש תנועה מלא בדרכם לטורקיה ובחזרה לארצותיהם.¹²⁴

ועדת העזרה וההצלה בהונגריה.

¹²⁰ D.1.702 24.7.43 מורשת.

¹²¹ ראיון עימי. 24.12.98.

¹²² 15.8.43 פ- 3\5\ 195 בית ז'בוטינסקי

¹²³ מתוך: "פעולות הצלה בקושטא 1942-1945", דיונים בבית לוחמי הגטאות, 16.12.68.

¹²⁴ כהן, מחתרת חלוצית, עמ' 55. וכן "פעולות הצלה בקושטא 1940-1945", שם.

הדמויות המרכזיות ב"ועדת העזרה וההצלה" היו: יואל בראנד, שמואל שפרינגמן וישראל קסטנר. איש מהם לא היה הונגרי וכולם החלו בפעולתם מתוך רגש סולידריות עם הפליטים. בראנד היה יליד טרנסילבניה, חי בגרמניה, גורש ממנה ב-1935 והגיע לבודאפשט. ישראל קסטנר בא מקולוז'וואר בטרנסילבניה ושימש לפני כן מזכיר הסיעה היהודית בבית הנבחרים הרומני. היה פעיל ציוני וכתב העתון היומי הציוני ההונגרי "אוי קלט". ב-1940 סגרו ההונגרים את העתון וקסטנר העתיק את מקום מגוריו לבודאפשט. עיקר פרנסתו באה לו מאחוזים שקיבל מהתרומות שאסף לקרן היסוד. השפעתו החלה להיות ניכרת רק בראשית 1943. שמואל שפרינגמן, יליד פולין, שחי שנים רבות בהונגריה, היה תכשיטן ועל רקע עיסוקו רקם יחסים טובים עם פקידים הונגרים ודיפלומטים זרים. צעדיו הראשונים של בראנד בסיוע לפליטים, החורגים ממסגרת פעולה אישית, נעשו רק לאחר בואם של פליטי סלובקיה במרס - אפריל 1942. שמואל שפרינגמן קיים את הקשר עם קושטא באמצעות בלדרים, וקסטנר, הוגדר כ"מח" שמאחורי הפעילות והמקשר עם מוסדות יהודיים. כן מוזכר משה שוויגר מצפון יוגוסלביה, אינטלקטואל, עורך דין, שתפקידו בועדה לא ברור, על אף ששמו מופיע ברוב המכתבים המופנים לקושטא והבאים ממנה.

מי מינה את הועדה? יואל בראנד כתב כי הנהלת "פועלי ציון" נתכנסה לשיבה "ומילאה את ידי השלישיה שכללה את שפרינגמן, קסטנר ואותי לארגן את העבודה ולנהלה"¹²⁵ הועדה לא הוקמה על ידי מוסד יהודי הונגרי מוסמך, אלא בהחלטת מקימיה כדי לסייע לפליטים שזרמו להונגריה. עם המכתבים היה מגיע מקושטא גם כסף. השליטה על המקורות הכספיים הללו היוותה את הבסיס העיקרי שעליו נבנתה יוקרתה וכוחה הפוליטי של ועדת העזרה וההצלה.¹²⁶

ב 6.12.42 נשלחה הודעה אל שמואל שפרינגמן וללזר בהונגריה בה הודיעו על הקמת לשכת הקשר בקושטא. מטרתה להשיג סיוע לתנועות החלוציות בהונגריה ובארצות אחרות. מתן אינפורמציה על הנעשה בארץ והבעת דאגת הישוב ויהדות העולם לגורל יהודי אירופה.¹²⁷

¹²⁵ יואל בראנד, בשליחות נידונים למוות. ת"א, עינות תשי"ז. (להלן: בראנד, בשליחות נידונים למוות).
¹²⁶ אשר כהן, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט בראשית דרכה", בתוך **ילקוט מורשת**, חוברת כ"ט, 1980, עמ' 143-147. וכן: הנ"ל, מחתרת חלוצית, עמ' 52. וכן רוני שטאובר, "פעילותה של ועדת העזרה והצלה בבודאפשט עד הכיבוש הגמני (ינואר 1943 - - מרס 1944)". עבודת גמר לקראת תואר מוסמך אוניברסיטת ת"א, אוקטובר 1990. (להלן: שטאובר, ועדת העזרה וההצלה).
¹²⁷ Z1063/HV, א. קושטא.

ברהם, המסתמך על דו"ח קסטנר, כתב כי בתשובה לתחינה שהגיעה בסוף 1942 מרות קליגר, מן המשלחת של הסוכנות היהודית בקושטא, לעזור לפליטים וליהודי פולין, נוסדה ועדת העזרה וההצלה בינואר 1943, ובין המייסדים היו אוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה, ינו פרנקל, מנהיג ה"מזרחי", ארנו סילאג'י מ"השומר הצעיר", ויואל בראנד, קסטנר ושפרינמן מה"איחוד".¹²⁸ תאור זה אינו נכון. בפועל, כפי שאוכח, רק חברי ה"איחוד" היו חברי ועדת ההצלה. בינואר 1944, עם עלות שפרינגמן לארץ ישראל, הורכבה הועדה רק מקסטנר ובראנד.

בידי מנהיגי הועדה היו מקורות המידע הטובים ביותר באירופה אודות תוכנית ההשמדה. חברי הועדה טענו כי הם יידעו את המנהיגות היהודית בכל המידע שהיה בידם, אך למרות הקשר שהיה ביניהם, המנהיגות היהודית הקונסרבטיבית-אריסטוקרטית, המשיכה במדיניות שהיתה לה מאז מלחמת העולם הראשונה, מדיניות אפולוגטית, אשר לא התערבה בנקיטת צעדים מיוחדים כנגד המדיניות ההונגרית, כדי להגן על האינטרסים היהודים ההונגרים.¹²⁹

זמן קצר לאחר ייסוד ועדת ההצלה הפכה הועדה לזירת התגוששויות על רקע אי הסכמה בנושא הרכבה, סמכויותיה ואופן חלוקת הכסף שהגיע מהישוב בארץ.

אנשי ועדת העזרה וההצלה בקושטא, וניה (זאב הדרי - פומרנץ), מנחם (באדר), זאב (שינד), כתבו לכל חברי התנועות החלוציות על המוטו המרכזי שצריך להיות נר לרגלי עבודת ועדת העזרה וההצלה בהונגריה: "אין לעלות על הדעת שבענייני העזרה תתחשבו עם אחוזים מסויימים של גודל והיקף התנועה זו או אחרת. את העזרה מוכרחים לחלק לפי הצרכים ודחיפות אצל כל משפחה (תנועה) ומשפחה...תדעו ברגעים טראגיים אלה לתנועתנו להתרומם מעל מריבות וחילוקי דעות פנימיים. הצו העליון זה: הצלה ועזרה לנצרך ובאופן מהיר."¹³⁰

בעבודתי אעמוד על מידת תרומת חברי ועדת ההצלה בקושטא להרגעת המתח הטבעי באותם ימים, מתח אשר לבש אופי פוליטי, בשל נסיבות הזמן והמקום, ומה היתה תרומתם להתעלות מעל המריבות וחילוקי הדעות?

לשכת החלוצ בג'נבה.

¹²⁸ BRAHAM; POLITICS OF GENOCIDE; PP 107

¹²⁹ שם, עמ' 110.

¹³⁰ Z1063 30.4.43. קושטא.

עד הקמת המשלחת בקושטא בראשית 1943 שימשו המוסדות בג'נבה את הקשר העיקרי של התנועה הציונית בהונגריה עם גורמי חוץ. לשכת "החלוץ" בג'נבה עמדה בקשר עם ראשי התנועות החלוציות החל משנת 1940 עד גמר המלחמה. קשרי הדואר, הטלפון ומברקים בין בודאפשט וג'נבה פעלו במשך רוב שנות המלחמה, כמו גם רשת בלדרים ששימשה את כל התנועות החלוציות והתבססה על אנשי הריגול הנגדי הגרמני.¹³¹ כך נוצר משולש קושטא, ג'נבה, בודאפשט.

לשכת ה"חלוץ" בג'נבה ולשכת הקשר בקושטא חילקו כסף להצלה. היה זה בעיקר כספו של הישוב בארץ. המציין את היחס ללשכות הללו היתה אי הסכמה על אופן חלוקת הכסף, ביקורת על הפקדתם בידי אנשים מסויימים ותלונות על ריכוזיות יתר של מחלקי הכסף. הייני בורנשטיין, נציג ה"שומר הצעיר", בלשכת ה"חלוץ" בג'נבה כתב כי במסגרת ועדת "החלוץ" היה דיון עקרוני על חלוקת הכספים הכלליים שנשלחו משוויץ בשם ה"חלוץ" או ההסתדרות בארץ ישראל להונגריה, ונקבע כי ההעברות של הכספים תתחלקנה בהתאם למפתח המפלגתי שנקבע בהונגריה לקראת הבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1939, למרות שהדבר לא היה קל לאור מאבקי הכוח הפוליטיים שם במשך כל תקופת המלחמה.¹³²

מנחם באדר בקושטא כתב אל אברמק ליפסקר, איש ההנהגה הראשית של ה"שומר הצעיר" בארץ :

"כל עוד לא ישתתף חבר שלנו במשרד המרכזי העולמי של החלוץ בג'נבה, יעשה בו נתן שוואלב כבתוך שלו בלבד." הוא קורא ל"השומר הצעיר" לעמוד על המשמר ולדרוש את צירופה... "ולאחר שהתברר לי כי החברים שלנו לא קיבלו מג'נבה דבר ולא יקבלו לפי ההסדר הקיים... נתן מעביר את העזרה לחבריו ובמקרה היותר טוב מבקש להתחלק עם האחרים"¹³³

על יחסה של מפא"י והחשיבות שייחסה למרכז היהודי הגדול שנותר בהונגריה, וללשכה בג'נבה, ניתן ללמוד מדברי משה שרת, בהופיעו בפני מרכז מפא"י :

"יש היום יהדות הונגריה, היא כיום לפי האומדן בין שלושת רבע מיליון למיליון נפש, לכל הדעות זהו הגוש היהודי הגדול ביותר שיש לנו באירופה... עמדת יהדות הונגריה יכולה להיות מכרעת בשביל דמותה הציונית של אירופה... יש להכין אותה בתוך אירופה, ע"י אותם אמצעי הקשר שיש לנו. יש לנו מרכז בגינף, יש בה נציגות הגונה

¹³¹ הייני בורנשטיין, **האי שוויץ**, מורשת, תשנ"ו, עמ' 161

¹³² שם, 164-165.

¹³³ 2.4.43 א' / D.1.700 מורשת.

למד, אבל מרכז זה תלוש מאתנו. אין אנו נמצאים במצב כזה שאנחנו יכולים לדרבן אותו, שאנחנו יכולים להפעיל אותו, להדריך אותו,.... מבחינת היכולת להעביר דברים למרכז הקושטאי נתגלו יותר אפשרויות, למרכז הקושטאי יש קשר בלתי אמצעי בינו ובינו, אפשר לשלוח לשם אנשים,.... אפשר לפרנס אותם בהוראות, אפשר על ידם להאציל את הרוח שאנחנו רוצים להאציל על אירופה היהודית. מוכרח להיות האצלה, והאצלה פעילה ונמרצת מן המרכז שלנו... להדרכת אירופה"¹³⁴

הפילוסופיה הפוליטית של שרת היתה נר לרגלי ועדת ההצלה בקושטא. תחושת השליחות שנועדה למפא"י, בראש ובראשונה, להאציל מרוחה הציונית פוליטית ולהדריך לאורה את השארית הנותרת לפליטה באירופה. את המשימה הגדולה יש להפקיד בידי אנשיהם, הקרובים אליהם והיושבים עתה בקושטא.

באדר חרד לחוסר ייצוגה של מפ"ם במוסדות ה"חלוץ" בג'נבה, אך נאבק קשות לבל יתווספו נציגים נוספים לוועד ההצלה בקושטא, בה הוא היה חבר. הוא היה מודאג מהאפשרות שבעקבות הלחצים תגדל המשלחת לקושטא ובכך יתערער מעמדו.

"ריבוי השליחים העלולה לדחוק את שנינו מעמדת המפתח.... תתעצו עם ציולינג על הצעדים עליכם לאחוז למען ישמור את אשר השגנו עד כה. בהזדמנות היותו כאן (בקושטא) של משה (שרת) שכנענו אותו שאין אפשרות לשנות את הסטטוס קוו למרות האנשים שבאו הנה עם יפוי כוח מוחלטים כגון אגודה והרביזיוניסטים.... בינתיים יעבור זמן ויתכן כי חלק מהנוכחים כאן יתפזר או יתרגל לעובדה, שהם, מלבד "ברית הארגונים החלוצים", נמצאים מחוץ למסגרת בה נחתכים הדברים."

את הסיבה לחוסר נכונותו לצרף נציגים נוספים תלה בתנאי המחלת שבהם עליהם לפעול.¹³⁵

למרות ניסיונות נציגי התנועות האחרות, שישבו בקושטא, להשתלב בעבודת ועדת ההצלה – הדבר לא עלה בידם. על ניסיונות אלו דיווח קלארמן:

"למרות השתתפותו של מר לדר (איש אמונו של גרינבוים) בוועדה ההיא, אין הוא זכאי להיפגש עם השליחים (היוצאים ובאים מארצות הכיבוש) ולדבר איתם. הם גמרו אומר שלא להכניס איש נוסף לוועדה הזאת. למרות הוראותיו של מר גרינבוים לצרף את בא כח האגודה, מר גריפל, הם מסרבים ועדין הוא יושב "מחוץ למחנה", הוא הדין עם בא כח ה"ציונים הכליים", מר קלמן רוזנבלאט, הנמצא כאן קרוב לחודשיים, על אף

¹³⁴ 24.8.43, 42-1943-23-2. אמ"ע (בית ברל). משה שרת לפני מרכז מפא"י.

¹³⁵ 19.8.43, בי'703.D.1. מורשת.

ההוראות המפורשות של הסוכנות לצרף אותו לועדה... הוא (שרתוק) ניסה למצוא כעין מוצא אך הוא יוצא כלעומת שבא והעלה חרס בידו. ישנה הצעה להקים שתי ועדות: ועדה מורחבת, שבא יהיו מיוצגים כל השליחים, היא תשמע רק דו"ח, תיעץ ואולי גם תחליט, אך ההוצאה לפועל תישאר בידי ועדת השמאל... בפגישה עם שרתוק... ניסה לשכנע אותי כי קשה מאד לשנות את פני הדברים מאחר והעניינים... עדינים וכי יש לנקוט זהירות יוצאת מן הכלל בקשרים אלה... מר לדר היושב בועדה (לפי דעתי כ"סטטיסט" גרידא) סובר שהשמאל השתלט על הפעולה הזאת, אין הוא מאמין כי הם יסכימו לשינויים. אין הם מפחדים מפני פירוד בועד ההצלה. הם אינם תלויים בו לא מבחינה כספית ולא מבחינה הגושפנקא של "כלל ישראל" להיפך: הם מעוניינים בדבר אחד- שההצלה תיקרא על שמם¹³⁶.

אחת התנועות ש"קנתה" ברצון את נימוקי באדר וחבריו, על הצורך בחשאיות ובזהירות, כסיבה לאי שיתופם של נציגי זרמים נוספים בישוב, בועד ההצלה בקושטא, היו אנשי ה"מזרחי".

נציג ה"מזרחי" איננו

דב וייס האשים את ה"מזרחי" כי עזיבתו של יוסף בורג, נציגה, את ג'נבה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, היא שגרמה את הפסקת הקשר בין התנועות ועל כן הם רואים כחובה לשלוח שליח למשרד הקשר בקושטא, כן מבקשים להורות לקושטא, שבענין הכספים הנשלחים להונגריה וסלובקיה, יצטרפו לועדה הכספית שהתמנתה כבר (ועדת העזרה וההצלה בהונגריה) הנציגים הבאים: ב.צ. גוטליב או ד"ר פורגנס מסלובקיה, ואת משה קראוס ו.י. ויינברגר מהונגריה¹³⁷.

דב וייס ציין כי עבודת שני שליחי ההסתדרות וניה ושוואלב התעלתה מעל המסגרת המפלגתית הצרה, ובמיוחד ציין את המשרד בג'נבה אך הוסיף:

"... בזמן האחרון הגיע דרך לשכות אלו גם עזרה כספית למטרות שונות לידי באי כוחם בהונגריה וסלובקיה. על סכומים אלו אין לנו שום ביקורת וזכות דיספוזיציה, ועלינו להלחם בעד חלקנו. גם בקשר (ל)עליה לוחצים (ה)משרדים הנזכרים, בדרכים שונות, ביחוד על המשרד א"י בבודאפשט שמנהלו ה"מזרחיסט" כקוף בעיניהם.... תלונות ה"איחוד" כלפי חברנו משה קראוס ניבנות באופן מלאכותי... חברנו משה דואג באמת שגישתו לכל השאלות תהיה אובייקטיבית וקונסטרוקטיבית וחברים, הישרים בדעותיהם, בלי הבדל למפלגה, בייחוד מבין תנועות הפליטים, מכירים גם בזה."

¹³⁶ 15.8.43 פ- 315\195 בית ז'בוטינסקי.

כעבור חודשיים בקשו שוב יצחק רוט ודב וייס, חברי ה"פועל המזרחי" הסלובקים בהונגריה, לשלוח נציג תנועה לקושטא "...בכדי שתינתנה גם בשבילנו התנאים להכיר בהם (כ)מוסד עליון. לצערנו חסר לנו החומר האינפורמטיבי כדי לדון מדוע נפקד מקומו של ה"פועל המזרחי" בעצם העבודה המתנהלת על ידכם.¹³⁸ כעבור חודשיים נוספים, הודיעו כי קיבלו בסיפוק את ההודעה כי יוסף וינר, יצטרף כנציג ה"מזרחי", לקבוצת השליחים הפועלת בקושטא.¹³⁹

הזמן חלף ונציג אין

"..... איננו יכולים שלא להטיל עליכם אשמה שיקשה לכם להינקות ממנה.... אנו שומעים מפי חברנו את התלונה המרה, כי הברית העולמית וה"פועל המזרחי" אין לו ענין עם הגולה הדתית. כי אלמלא כך, לא יתכן להבין איך אפשר שכל הסיעות שבעולם היהודי... לכולם שליח בקושטא. ממכתבו של החבר שפירא למדנו שהשתתפותכם בגורלנו נובעת מעומק רגשות הלב, אולם המסקנות המעשיות טרם הוסקו."¹⁴⁰

מנהיגי ה"מזרחי" בארץ היו מנותקים לחלוטין מהבנת המציאות הפוליטית בקושטא ובהונגריה. הם קיבלו את הסברי מנהיגות הישוב והמשלחת בקושטא על תום פעולתם וכוונותיהם, הנקיים משיקולים פוליטיים. משה קרונה מי שהיה יושב ראש המרכז העולמי של ה"מזרחי", ואשר היה בימי מלחמת העולם השנייה נציג ה"פועל המזרחי" ב"מוסד", כתב לאליעזר אונגר:¹⁴¹ "אני מקוה כי בימים הקרובים ביותר, יצא החבר יוסף אאוטר בשליחות לקושטא ואין כל ספק כי דבר זה יעודד ויחזק את הקשר אתך." אולם יוסף אאוטר לא ידע כלל כי הוטלה עליו שליחות זאת, שכן כלל לא נתבקש אליה.¹⁴² ממכתב נוסף עולה תמיהה, האם נציגי ה"מזרחי" בארץ היו נאיבים או בקשו לכסות על אדישות וחוסר מעש כלפי חברי תנועתם בהונגריה: "קבלתי את מכתבו של מאיר כהני... כלום אין דאגה אחרת ל"מזרחי" בהונגריה אלא לריב עם חברנו? כל העיניינים האלה עבר זמנם ואינם הולמים את רצינות התקופה. הועדה לעזרה היא ועדת חלוצים בראש וראשונה אולם אין זה אסון אם יתמכו צעירים אחרים בתנועתנו."¹⁴³

¹³⁷ Z1063/II 12.4.43 א. "קושטא". וינברגר היה נשיא ה"מזרחי" בקושיצה, ועם הסיפוח עבר לבודאפשט ומונה למנהל קרן היסוד.

¹³⁸ Z1036/II, 22.6.43 א. "קושטא".

¹³⁹ אב, תשי"ג Z1063/II א. קושטא.

¹⁴⁰ ללא תאריך, Z1063/III א. קושטא. וייס, וינברג, כהנה, רוט, לברית העולמית של ה"פועל המזרחי",

¹⁴¹ ש' I 5, י"א תמוז, אצ"ד בר אילן. ממנהיגי השומר הדתי בפולין שחצה את סלובקיה ועבר להונגריה ב' י' תמוז אחרי מרד גטו ורשה. ב-ח' אלול נשלח יחד עם קורניאנסקי למחנה הסגר לתקופה קצרה. וכן 8.9.43,

Z1063/III מסי' 97 א, קושטא, לאחר שחרורו עמד בראש ועדת התמיכה לציונים ותיקים שהגיעו מקושטא.

¹⁴² - ראיון עם קדרי.

¹⁴³ Z1063/HV 23.10.43 מס' 114 א. קושטא, אל אליעזר אונגר, דב וייס, מאיר כהנא.

המצוקה הכספית של הפליטים, אשר רובם לא יכלו לעבוד, עוררה רגישות רבה לגבי אופן חלוקת הכסף. בנוסף לכספי הישוב שנשלחו מקושטא עבור כל התנועות בהונגריה, נתקבלו מפעם לפעם כספים שהוגדרו כ"מתנות" מטעם מפלגה זו או אחרת. ה"מתנות" עוררו חשדות וביקשו הסבר: "רוצים לדעת מקורן של המתנות המיוחדות ולמי הן מיועדות".¹⁴⁴ וכן: "סכומי כסף שנתקבלו לאחרונה הם מתנת המפלגה ("איחוד") ולדעתה אין לשתף בחלוקה את ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר".¹⁴⁵ קסטנר ובראנד מאשרים: "המתנה של ה"שומר הצעיר" נתקבלה והועברה לר.מ.".¹⁴⁶ אלי שיו מ"מכבי הצעיר" אישר: "נתן שוואלב שלח סכום כסף".¹⁴⁷ ב- 22.6.43 התלוננו חברי ה"פועל המזרחי" כי ה"שומר הצעיר" ו"מכבי הצעיר", קיבלו מתנועתם בארץ סכום העולה על כל סכומי התמיכות שקיבלו הם עד כה... ועליהם להסתפק רק בסכומים המגיעים להם לפי מפתח הועדה.¹⁴⁸ ועוד ועוד. לימים הגיב על כך דב וייס: "לא נותר לנו אלא לשתף את עצמנו בשמחת אחינו - הפליטים מיתר התנועות על ההטבה במצבם, אלא יחד עם זה התחילו לכרסם בליבנו ספיקות בקשר להפליה הזאת, שגרמה לתחושת קיפוח, לו היה גם לנו נציג במשלחת, שמא היה מצליח אף הוא להשיג עבור חברינו "מתנות", מסוג זה, לשיפור תנאי חיינו".¹⁴⁹

כאשר נתבקש משה קרונה, מי שעמר בראש הברית העולמית של ה"מזרחי" ו"הפועל המזרחי", להתייחס לפרשה זאת, על ידי דב וייס, הוא היפנה אותו למאמרו בעתון בו הסביר את פשר הענין. "... בשנות האימים האלה... חשבנו כי בקושטא... צריך להימצא גם אחד משליחי ה"פועל המזרחי" כדי לפעול בתוך המשלחת הכללית... את הדבר הזה לא נתנו לנו בשום פנים ואופן. זוכרני בבירור את ישיבת הלילה שבה נפלה בקשתי בהצבעה שאליה "גוייס" גם אליהו גולומב בכבודו ובעצמו כדי להצביע נגדי".¹⁵⁰ לדברי קדרי, ממנהיגי "בני עקיבא" בבודאפשט, לאחר שעבר אליה מאונגווארד, כאשר שאל את משה קרונה, לסיבת יחסם האדיש כלפי יהדות הונגריה, תשובתו היתה: "אנחנו לא האמנו שאתם תישארו בחיים". לדעת מזכירו של קרונה, מרדכי רייכהרט, היה זה מפני שהיהדות ההונגרית לא היתה מאנשי שלומם. הם לא הכירו את הנפשות הפועלות ואת השפה.¹⁵¹ ולכן היו מנוכרים לה. המחדל של ה"מזרחי" בולט על רקע התלונות שהגיעו מן התנועות, החלשות במערכת הפוליטית, על קיפוח וניסיונות לדחוק אותם ממרכז העשייה והידיעה. את חוסר העקשנות להאבק על נציגות ניתן להסביר גם בחוסר

¹⁴⁴ 21.5.43 Z1063/HI/ מס' 35 א. קושטא. שפרינגמן ורוט אל לשכת הקשר

¹⁴⁵ 21.5.43 Z1063/HI מס' 38 א. קושטא. שפרינגמן אל וניה, באדר ושינד.

¹⁴⁶ 2.3.44 Z1063/HIII מס' 251 א. קושטא. אל וניה, באדר ושינד

¹⁴⁷ 29.11.43 Z1063/HII מס' 159 א. קושטא. אל לוינסקי

¹⁴⁸ 22.6.43 Z1063/HI מס' 49 א. קושטא. דב וייס, יצחק רוט אל וניה פומרנץ.

¹⁴⁹ דב וייס, "המחתרת החלוצית...", בתוך "גלוי ובמחתרת" עמ' 202.

¹⁵⁰ שם.

¹⁵¹ 14.12.96 ראיון עמו.

נכונות להאבק בבת הברית הפוליטית בארץ ישראל, בניגוד למפלגות האופוזיציוניות כרביזיוניסטים ו"אגודת ישראל".

אך עדין נותרה השאלה, האם הימצאותו של נציג ה"פועל המזרחי" בקושטא היתה יכולה להועיל באופן משמעותי לחברי תנועתם, לאור המידור החריף שנהגו בו אנשי ועד ההצלה בקושטא, כלפי נציגי הישוב האחרים שהגיעו על מנת ליטול חלק בפעילות ההצלה.

"יחסי ולא שווה"

תלונות ה"איחוד", חזרו וטענו, כי הם התנועה הגדולה ביותר, ועל כן ביקשו שחלוקת הכסף תעשה באופן יחסי לגודלה של כל תנועה (ולא חלוקה שווה), כן ביקשו את הגדלת ייצוגם במשרד הארצישראלי ורשיונות העליה לתנועתם. בחודש מאי 1943 הגיע סכום גדול של כסף, 25000 (זהובים) מלשכת הקשר בקושטא. סכום זה צריך היה להתחלק בין תנועות הפליטים והתנועות המקומיות. הכסף ניתן ללא הוראה ברורה כיצד לחלקו. כך הפך סכום כסף זה לסיבה נוספת להחרפת הויכוח שמילא את עולמם של התנועות הציוניות - הפליטים והמקומיים, בהונגריה.

שפרינגמן אמר כי רצו למסור את ה- 25000 עבור חלוצים פליטים אף היו חלוקי דעות בין הקבוצות השונות. ה"איחוד", ו"מכבי הצעיר", ביקשו לחלק את הכסף לפי יחסי הכוחות, מתוך אמונה בכוחם הגדול ואילו ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר" דרשו לחלקו באופן שווה. על טיב חילוקי הדעות כתב:

"אלי, דב, יושקו ומספר קטן של פליטים של הנוער הציוני (כלל ציוני)... היו בדעה שצריך לחלק סכומים אלה שווה בשווה ("מזרחי" וה"שוה"צ") ואחרים סבורים שיש הבדלים גדולים במספר החברים ובצרכים בין הקבוצות ולכן צריכה להיות חלוקה יחסית ("איחוד" ה"מכה"צ"). כדי לפתור את הבעיה הוחלט לקיים מפקד כדי לקבוע את מספר החברים והצרכים של הקבוצות השונות ובינתיים כולן מקבלות סכום קטן שווה. אני מבקש שתכתבו לנו ברור שבעיניינים אלה חלוקה תיעשה רק לפי מספר וצורך ולא לפי איזה עקרון מופשט של שיוון (ההדגשה שלי) שלא עונה על הצרכים האמיתיים.¹⁵²

אלי שאיו מנהיג "מכבי הצעיר", סבר כמו פטרונו שפרינגמן:

¹⁵² 21.5.43, L15/261 אצ"מ.

"הפליטים/ חלוצים מהווים פה 3 קבוצות, "מכה"צ", "ה"שוה"צ", חלוץ ה"מזרחי". קבוצות לא שוות בגודלן. היחס המספרי בערך: 25 "מזרחי", 40 ה"שוה"צ", 80 "מכה"צ" - הקבוצה הגדולה ביותר, ובתור שכזאת היא שמפתח החלוקה בנוגע לעליה ותמיכה הוא ענין מספרי שכך כל קבוצה תקבל עליה ותמיכה **בהתאם למספרם היחסי**.... לכן אני מבקש ממך לציין שסכום זה וזה מיועד לפליטים ושהחלוקה בין קבוצות הפליטים היא לפי **מספר החברים**"¹⁵³

לדברי יוסף באומר ודב וייס, הבקשה לחלוקה שווה באה מפני **שלא ניתן היה לדעת את מספר הפליטים האמיתיים הנמצאים בזמן מסויים בהונגריה**. קדרי הביא כדוגמא, לחיזוק הטענה, כי רבים מפליטי ה"פועל המרחי" וה"מזרחי" הגיעו להונגריה כגויים.¹⁵⁴ הדיווחים על מספר הפליטים החלוצים אינם זהים ואינם ברורים.¹⁵⁵ המספרים השונים מאשרים את הטענה שקשה היה לדעת את המספר המדויק של כל תנועה בזמן מסויים, שכן אלו היו משתנים ובילתי ברורים והוצגו באופן הנח לכל תנועה.

מפקד הפליטים

הצורך בכסף דחק, ואי אפשר היה לחלקו בגלל חילוקי הדעות על דרך החלוקה. השאלה שעמדה האם הכסף יחולק באופן שווה בין כל התנועות או באופן יחסי לגודלה של כל תנועה. כדי לפתור את הבעיה הוחלט לבצע מפקד פליטים של כל החלוצים. על המתיחות בנושא ניתן ללמוד מדברי י. באומר שכתב כי " כל עוד שלא יעשה (מפקד) ינצלו שמואל (שפרינגמן) וחבריו את הסיכסוכים בין התנועות החלוציות וידחו את חלוקת הכספים. אלי (שאיו) מסכים לדיחוי זה כי יש לו כספים למכביר וע"י בלוקדה זו הם רוצים לאלץ אותנו להכנע ולקבל כל תנאי..."

ובאשר לנוער הציוני, התלונן באומר שאין לזיגפריד רוט, מספיק נוער ציוני למפקד וכדי להבטיח לעצמו כספים, שלח את אנשיו עם כסף שקיבל מקושטא, אל מחנות הריכוז של הפולנים בהונגריה, כדי לעשות שם תעמולה להירשם ל"נוער הציוני כללי".

156

ראשי התנועות הגיעו להסכמה על הדרך בה המפקד יתנהל:

¹⁵³ L15/261 18.5.43 אצ"מ.

¹⁵⁴ 14.121.96 ראיון עימי.

¹⁵⁵ Z1063 HI, 12.4.43 א. קושטא. אלי שאיו דווח על 25 - חבריה "פיהמ"ז 40 - ה"שוה"צ", 80 - "איחוד". חודש

קודם דווח דב וייס על 809 חברי ה"פיהמ"ז" מהם 15 חלוצים, אב תשי"ג Z1063/HI. קושטא דווח דב וייס לקרונה על 84 חלוצי ה"פועל המזרחי" שחיים בבודאפשט, 13 חלוצים שחיים בסביבה, 37 חברים במחנות

והשאר צופים. Z1043/HI 22.7.43 א. קושטא. שלוש התנועות החלוציות מסלובקיה דווחו על 340 איש מתוכם

140 חלוצים ו- 200 חברי הכשרה לבינוניים. ב- L15/261 21.5.43 אצ"מ. יואל בראנד דווח על כ- 800-700 חברי "דרור", כ- 530 חברי "מכבי הצעיר" ו 750 חברי ה"בונים".

¹⁵⁶ D.1.956 20.8.43 מורשת.

אל המפקד יבואו כל החלוצים והצופים (למטה מגיל 16) בלי הבדל מאיזו מדינה יצאו. זה משמע שלמשל המושג "פליט" ה"מזרחי" כולל לתוכו את הפליטים מסלובקיה, פולניה, גרמניה וסרביה. זה המצב ביתר התנועות. לפי זה קיימות קבוצות קטנות של הפליטים רק לפי השתייכותם המפלגתית ולא לפי מוצאם המדיני¹⁵⁷

דב וייס ביקש להדגיש שה"חלוץ המזרחי" "הגיע להסכמה על אודות המיפקד עם שאר המשתתפים "כדי להראות לכם שבכלל אין הקושי אצלנו ושאלנו יודעים היטב מה תפקידנו בשעה זו..." ויחד עם כך שומעים על רחשי הפחד מפני ניצול והתעצמות פוליטית של האחר בעקבות המפקד : " את המיפקד מעבירים גם אנשים שעומדים בראש המפלגות ויש חשש שינצלו את המיפקד לחיזוק הפוזיציה האישית או המפלגתית¹⁵⁸

עד קבלת תוצאות המפקד חולק סכום בסיסי של 25 אלף זהובים, דמי קדימה, באופן זה : " ארבעת אלפים זהובים לכל אחת מן התנועות : ה"שומר הצעיר", "מכבי הצעיר" וה"חלוץ ה"מזרחי". "לנוער הציוני" אלף זהובים. את הסכום הנשאר של 12 אלף יחלקו לפי מפתח המיפקד בהתחשבות הסכומים ששולמו כבר בתור דמי קדימה. מן הכספים האלה תספק כל תנועה פוליטית באופן עצמאי את צרכיה לדברים הבאים : א. סידור ראשון של החברים המגיעים לבודאפשט ב. הושטת עזרה לחברים בתנועות. ג. עזרה למצרכים היומיומיים לחברה בכלל. ד. מזכירות התנועה.¹⁵⁹

הדי הסכסוך על אופן חלוקת הכסף הגיע לקושטא וזו הגיבה במכתב לכל חברי התנועות :

"תבינו... הלישכה שלנו כאן פועלת בשם הסוכנות, הסתדרות העובדים וברית הארגונים החלוצים. האמצעים שמגייסים אותם בארץ באים מכל שדרות הישוב ואם תהיינה משפחות (תנועות) אשר לא תשותפנה בכל הפעולה של העזרה במדינתכם, ולא תינתן להם האפשרות של הקשר ע"י השליחים, ניאלץ לחפש קשר ניפרד עם יתר התנועות. צריך לחלק זאת (העזרה הכספית) לפי הצרכים ולא לפי המפתח המיפלגתי. אם ישנה תנועה או שתיים אשר אין להם פליטים, אין הם צריכים לקבל את תקציבה.¹⁶⁰

¹⁵⁷ ש I 5 אצ"ד בר אילן. דב וייס ויצחק רוט לוניה. וכן Z1063/HI 22.6.43, א. "קושטא".

¹⁵⁸ ש.ם.

¹⁵⁹ ש.ם.

¹⁶⁰ Z1063/HV 3.6.43. קושטא.

הכסף שהגיע מקושטא, עבור התנועות החלוציות היה צריך להתחלק לפי הצרכים, אך שאלת השאלות היא, כמה הם הצרכים, ובעיקר כמה הם הנצרכים? האם ההוראה שבאה מקושטא, יכולה לצאת אל הפועל בתנועה כה מסוכסכת? הן הכרה במצוקת הזולת יכולה להעשות רק מתוך יחסי אמון וכבוד הדדיים.

אי ההסכמה יכולה להיפטר, כך קיוו, על ידי מיפקד פליטים עליו החליטו, וכך ישימו קץ לסיכסוך המתמשך במשרד הארצישראלי ובוועדת ההצלה.

הוראה לשנוי מבנה ועדת ההצלה.

שפרינגמן, איש הכספים, ריכז בידיו את כל נושא הכספים של ועדת ההצלה בבודאפשט. חברי התנועות האחרות חשו מרומים וחשדנים. הביקורות שהופנו על ידי אנשי תנועות הפליטים בבודאפשט אל תנועותיהם בארץ ישראל ולקושטא הביאו את לישכת הקשר בקושטא להורות **על הקמת ועדת עזרה והצלה בהונגריה בהרכב חדש** כך שיתן ביטוי **לכל הכוחות הפוליטיים** של התנועה הציונית באותה עת בבודאפשט. ב-20.4.43 באה הוראה מקושטא כי בוועדת העזרה וההצלה חייבות להיות מיוצגות כל המפלגות הציוניות. כל נציגי המפלגות צריכים לקרוא את המכתבים המגיעים מקושטא, לענות עליהם ולאשר קבלת כספים.¹⁶¹ ב-21.5.43- דיווח ש. שפרינגמן על הכשלון להקים ועדת העזרה וההצלה, שתהיה מורכבת מראשי התנועות.¹⁶² התשובה לסיבת הכשלון נמצאת בהמשך הדיווח:

"אני אישית דרשתי להחליט לא רק את השאלה החלוקה (הכספית) אלא גם שאלת המשרד הא"י. (הדגשה שלי). בקשתו של ברלס לא לשפוט את שאלת העזרה מנקודת מבט של המשרד הא"י המקומי ושל בעיות הסתדרותיות היא נכונה כשלעצמה, אך כאשר לא שורר השלום בין התנועות קשה יותר לפתור את שאלת חלוקת העזרה הכספית....על העברות הכסף אני מדווח לאוטו (קומוי - נשיא ההסתדרות הציונית וחבר נשיאות והועדה הא"י) על הכל ונותן לו את הסכומים כולם לפיקדון. אבל תבינו שלא רצוי לדבר על עניינים אלה עם אנשים רבים. חוץ מאוטו גם אלי (שאיו), משה (שוויגר) ויואל בתמונה על העניינים".¹⁶³

שפרינגמן הצדיק את ההרכב החד מפלגתי (להוציא את קומוי שבפועל סרב לקחת אחריות) של ועדת העזרה וההצלה בצורך לשמור על סודיות, ויחד עם כך קשר את המשך חלוקת הכספים שברשות ועדת ההצלה בבודאפשט **בקיום שינוי במבנה המשרד**

¹⁶¹ מס' 59, Z1063/HV. א.קושטא. אל חברים, ללא חתימה.

¹⁶² שם.

¹⁶³ L15/261 21.5.43 אצ"מ.

הארצישראלי. דבר שכל התנועות החלוציות, להוציא את אלו הקשורים ב"איחוד", לא יכלו לקבל, על פי השקפתם וכוחם הפוליטי.

שפרינגמן מונה את קומוי כחבר ועדת העזרה וההצלה, וכמי שבפניו נמסר דו"ח כספי. כפי שיתברר בהמשך, קומוי סרב להיות חלק מן הועדה ולא היה שותף בה, אלא רק עם ההכנות לקראת צאת רכבת ברגן בלזן ביוני 1944. וכך גם אלי שאיו ומשה שוויגר לא היו חברים בגרעין ועדת ההצלה.

על סלע מחלוקת נוסף הצביע שפרינגמן :

סכום כסף, "חצי מרבבה ושמונה וחצי" (5850?), נמצא בידי ועדת ההצלה והתנועות חלוקות על אופן חלוקתו. ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" היו בדעה שיש לכלול את הכספים בחלוקה הכללית מפני שהעזרה מורכבת מכספי כל הישוב ואין הצדקה שה"איחוד" יקבל כספים מיוחדים גדולים יותר. "הדעה שלנו (ה"איחוד") היא שברור שסכומים אלה הגיעו אלינו ישירות מהמפלגה (שלנו) ושלא לדבר על זה שהישוב ברובו מורכב מהמפלגה (שלנו - מפא"י) ושפה (בהונגריה) המפלגה נושאת ברוב העול של העבודה הכללית. (טיול, המספר הגדול ביותר של פליטים וכו').¹⁶⁴

גישתו הפטרונית של שפרינגמן היא המניעה את יחסו לוועדת ההצלה והמשרד הארצישראלי. הביטחון כי מפלגתו היא הגדולה במפלגות וכי העובדה שבארץ ישראל שולטת מפא"י, ומשום כך רוב כספי הציבור בארץ מגיעים מאנשי מפא"י, מהווה את הצידוק המוסרי לקבלת מירב הכסף ולשליטה בלעדית על אופן חלוקתו. אמנם כן, עבודת העזרה נעשתה ברובה על ידי אנשי ה"איחוד", אך היא התאפשרה רק מפני שהמשאבים הגיעו לאנשיה, ישירות מקושטא, ונתונים היו לשליטתם הבלעדית.

בראשית יוני כתבו וניה הדרי, מנחם באדר וזאב שינד אל נציגי המפלגות והתנועות כי אינם יכולים להסכים שהוראותיהם לא מתמלאות. מן המכתבים שהגיעו אליהם לקושטא נעדרו מכתבי ה"שומר הצעיר, וה"מזרחי". הם חזרו על ההוראות כי על העזרה להתחלק על דעת כל התנועות וכי על כל התנועות לקרוא בעיניהם כל מכתב ואיגרת המגיעים מקושטא. בהמשך הוסיפו :

"... אל תערבבו פרשה אחת עם השניה. אנו שואלים אתכם שוב איזה שייכות ישנה בין עינייני המשרד א"י ועינייני העזרה לפליטים או עינייני הטיולים? אנו מבינים כי ישנה

¹⁶⁴ L15/261, 21.5.43. אצ"מ.

מסורת של יחסים בין המפלגות השונות, אולם חברים יקרים, האם עכשיו כשרה (העת) לויכוחים ממין זה.¹⁶⁵

מכתב דומה ברוחו נשלח כעבור למעלה מחודש. "העזרה באה מכלל הישוב בארץ ישראל ולכן יש להקים ועדה המורכבת מנציגי כל המפלגות והתנועות, אשר תטפל בחלוקת הכסף לפי הצרכים.... צריך להציל יהודי באשר הוא יהודי".¹⁶⁶

ה"פרולבמטים" ביותר כלפי ועדת ההצלה היו ראשי תנועות הפליטים מה"מזרחי", ה"שומר הצעיר" וה"כלל - ציונים", שלא רצו ליטול חלק בהרכבה ללא זכויות ידיעה בנושא הכספים, החלטה וביקורת, ועל כן סרבו לחתום על מכתבים שנשלחו לקושטא ועל אישור קבלת כספים.

הקמת הועדה החלוצית ליד ועדת העזרה וההצלה.

הדרישה להקמת ועדת עזרה והצלה חדשה, שיהיה בה ביטוי לכל הקשת הפוליטית הציונית, כמעט התגשמה, לאחר כשלושה חדשים מיום שעלתה. ב - 18.7.43 הודיעו דב וייס, יושקו באומר, אלי שאיו ודב גולדפרב על הקמת הועדה החלוצית. "בועדה משתתף חבר חלוץ מכל תנועה מקומית וגם פליטה. ... אשר תדע מכל הנעשה בזמן ובאופן המתאים ואשר תחת השגחתה תעמוד העבודה... יש לנו הרשות להאמין כי ההרמוניה בועדה זו תובטח ע"י התאמצות שתבוא מכל הצדדים".¹⁶⁷ סלע המחלוקת העיקרי נפתר, לכאורה. הודעה על הקמת הועדה החלוצית המורכבת מנציגי הפליטים והמקומיים ואמורה להיות חלק אינטגרלי מועדת העזרה וההצלה.

הועדה שנבחרה הורכבה מארבעה באי כוח הפליטים החלוצים ומארבעה באי כוח התנועות ההונגריות (מפלגות "הזקנים", כהגדרת החלוצים - פליטים).¹⁶⁸ הרכב הועדה החדש לא נשא חן בעיני וניה, באדר (ושינד). במכתבם שהופנה אל חברי ה"איחוד" בקשו לתקן את הרכבה:

"הקלה רבה גרמתם לנו ע"י זה שהוקמה הועדה של כל התנועות וכעת היינו מציעים לכם כמה הצעות ארגוניות אשר היו מסדרות את הבעיה מכל הבחינות. **אנו רוצים לראות בכם את הועדה המרכזית לענייני העזרה וההצלה הן לגבי הנצרכים במדינתם והן לגבי הנסיונות של העזרה וההצלה באותן המקומות.** אולם עליכם לצרף לחבר

¹⁶⁵ 3.6.43 Z1063/HV א. קושטא.

¹⁶⁶ 13.7.43 Z1063/HV א. קושטא. וניה, באדר ושינד אל שפינגמן.

¹⁶⁷ Z1063/HI א. קושטא.

¹⁶⁸ 8.9.43 Z1063/HII א. קושטא.

שלכם את הד"ר קומוי, כיו"ר ההסתדרות הציונית ובידי ועדה זו צריכים להיות מרוכזים כל העניינים. על דברים שתמצאו לנכון לספר לראשי התנועות - תעשו זאת.

מאידך תתקיים הועדה של כל התנועות החלוציות והנוער, אשר על הקמתה הודיעו לנו כל ראשי התנועות, במכתב משותף. הועדה הזאת של הנוער תקבל מהועדה המרכזית שלכם את האמצעים שנעביר אליכם למטרת העזרה לפליטים ולתנועות המקומיות אצלכם. והועדה של הנוער תחלק בעצמה את האמצעים לפי הצרכים. היה חשוב שמישהו מכס, כחבר הועדה המרכזית, יהיה גם כן בועדה הזאת של התנועות החלוציות.¹⁶⁹

במכתב זה הודיעו נציגי הישוב בקושטא, חברי ועד ההצלה, שהרכב חברי הועדה החלוצית, שנבחרה לאחרונה בבודאפשט, לא יוכל להיות חלק אינטגרלי מועדת העזרה וההצלה בבודאפשט.

חברי ה"איחוד" ימשיכו להיות חברי ועדת ההצלה, ומעתה היא תיקרא: "הועדה המרכזית" לענייני העזרה וההצלה, בתוספת ד"ר אוטו קומוי, איש ה"כלל ציונים" ומנהיג התנועה הציונית בהונגריה. לצידם תיפעל ועדת החלוצים, זו שנבחרה לאחרונה. זו תקבל את הכסף מקושטא דרך הועדה המרכזית. כן מתבקשים חברי הועדה המרכזית לצרף לועדת החלוצים את אחד מחבריה. מאוחר יותר ינקבו בשמו של קסטנר. זכות הועדה להשמיע אינפורמציה סלקטיבית באוזני ראשי התנועות שרירה וקיימת באישור ועדת ההצלה בקושטא, ובניגוד גמור לרוח המכתבים ולתוכנם שנשלחו על ידם לכל ראשי התנועות בעבר.

מדוע לא הפכה הועדה החלוצית להיות חלק מהועדה המרכזית, כפי שהתכוונו לכך התנועות הפוליטיות וועד ההצלה בקושטא? יתכן כי תוספת של שמונה חברים לפורום המחתרתי, הדורש סודיות וגמישות הרתיעה, ואולי בקושטא הבינו, שתוספת החברים, תוציא משליטתם ומשליטת אנשי ה"איחוד" ההונגרי את השליטה בכספים ובהכוונת הפעילות והעזרה על פי רצונם. הכותבים שלחו כסף, 14000 סטפנים ומורים להם על אופן החלוקה. המשך המכתב בעל מסר **כפול - סותר: "אנו שוב באים ומדגישים לכם כי הסכומים לעזרה באים **מכל שדרות הישוב בארץ** ומשום כך צריך את הסכומים הכלליים לחלק לפי מפתח הזה. ולכן הכרחי כי בועדה הכללית שלכם ישתתף הד"ר קומוי בחלוקה. כך נמנע תביעות שונות הבאות מן הארץ".¹⁷⁰**

¹⁶⁹ 4.8.43 Z1063/HV מס' 92. א. קושטא
¹⁷⁰ שם. שם.

שוב באה הדרישה לצרף את קומי כחבר בוועדת ההצלה. תפקידו של קומי היה להיות כיסוי לאנשי חזית "ארץ ישראל - העובדת" מפני בקורת על אופן חלוקת כספי הציבור, אשר נתונה היתה בידי מפלגה אחת. קומי המשיך לסרב לצרף את חתימתו למכתבים ההולכים לקושטא ולשמש כיושב ראש ועדת ההצלה.

בהמשך למסר הכפול נאמר: "צר לנו מאד שבין האנשים המובאים **ישנם רק מעטים אנשי תנועה**".

(הדגשה שלי) אולם כבר הבענו בפניכם את דעתנו כי במובן ההצלה מצביה צריך להביא את כל מי אשר אפשר להוציא משם.¹⁷¹ וניה, באדר (ושינד) שלחו מכתב אל ראשי התנועות: י. שאיו, יושקו (יוסף באומר), רוט, וייס, יזרעאלי ובקשו כי אל **חברי ועדת החלוצים יצטרף קסטנר**, הוא חבר הועדה המרכזית - ועדת העזרה וההצלה, איש ה"איחוד". "מקבלים בברכה הקמת ועדת "החלוץ" בה מיוצגות התנועות התלוציות של הפליטים, רצוי שבועדה זו ישתתף גם קסטנר מטעם הועדה המרכזית...".¹⁷² דב וייס הגיב על השינוי שנכפה עליהם:

"אחרי דיונים וויכוחים ממושכים נוצרה כאן סוף סוף לפני כמה שבועות עזרה משותפת של כל התנועות והמפלגות, ... שלשום הגיעה הנה הוראה, בסיבות בלתי מובנות לנו לגמרי ולפיה **מגבילים את סמכות הועדה הנ"ל ומעבירים אותה לידי ועדה חדשה, ועדה מרכזית שחבריה כולם ממפלגה אחת, מפלגת "האיחוד" (אשר) נקבעו בשמות בהוראת הנ"ל... אופן זה, אשר לפיו אנחנו תלויים ברצונם הטוב של האחרים, אין הדרך הארגונית הנכונה בפעולת רבת אחריות כזאת והיא דורשת בדיקה יסודית**".¹⁷³

למרות ביקורתם, הודיע דב וייס כי תנועתו תשתתף בעבודת הועדה בהרכב החד מפלגתי.¹⁷⁴ ואילו יוסף באומר, נציג ה"שומר הצעיר", נחרץ ולא נכנע, מטיח בשליח תנועתו, מנחם באדר: "...משתוממים על חתימתך על המכתב המבקש לשנות את הרכב הועדה. באנו לידי החלטה **שעליכם לבטל את ההצעה של יצירת ועדה חדשה**".

175

בחנית דרישותיה של קושטא לבחירתה של ועדה מכל זרמי הציבור הציוני בלתי מובנת, לאור ביטולם את השתתפות ועדת החלוצים בוועדת העזרה וההצלה, ועדה שנבחרה מתוך הסכמה בתנועה ההונגרית והסלובקית. מהי דמות הועדה לה ציפו אנשי

¹⁷² Z1063/HV, 4.8.43 מס' 89. א. קושטא

¹⁷³ אב תש"ג. Z1063HI. א. קושטא

¹⁷⁴ שם.

¹⁷⁵ D.1. 954.1, 25.8.43 מורשת.

קושטא? האם ברלס היה מעורה במאבקים הפוליטיים בהונגריה, הקשורים בהקמת ועדת העזרה וההצלה, והמתבלים בעבודה? האם זהו הרקע עליו נוצר הקרע בין ברלס ושני חברי ועד ההצלה בקושטא, בטענה שאינם מיידעים ואינם מחתימים אותו על מכתבים, היוצאים מטעם לשכת הקשר בקושטא? האם זו יוזמה עצמאית של חברי הועדה בקושטא, או ביוזמת הוראה שהגיעה מן הישוב בארץ, או כדברי גריפל: "...אין הוא (ברלס) הגורם המכריע מאחר והוא אינו אלא פקיד בלבד".

ב- 18.8.43 הודיעו בראנד וקסטנר כי קסטנר מונה להיות יושב ראש הועדה, לאחר שקומי שימש בתפקיד של יושב ראש הועדה הזמנית עד לפני חודשיים, ובשל הסכנה, כך טענו, ויתר על התפקיד. כן דיווחו כי הועדה אורגנה מחדש וחברים בה שפרינגמן, בראנד ונציג מכל תנועה. סילאגי סרב, לדבריהם, להיות חבר הועדה ומ"השומר הצעיר" משתתף נציג הפליטים (יוסף באומר).¹⁷⁶ היה זה דיווח כוזב. כך ביקשו להסיר מהם את הלחץ שהופעל עליהם מקושטא ומנציגי התנועות שישבו בה.

נציגי התנועות, המקומיות והפליטים, היו חברים בוועדת ההצלה אך רק במידה מוגבלת, וזאת כדי לא לאבד לחלוטין את הקשר עם קושטא ולהיות עדכניים, עד כמה שהדבר ניתן להם, וזאת לאחר שנשללה מהם האפשרות לקבל את כל האינפורמציה על הכספים שהתקבלו ואופן חלוקתם. מסיבה זאת המשיכו בסרובם לחתום במשותף על המכתבים שיצאו מבודאפשט, ועל מכתבים המאשרים את קבלת סכומי הכסף שהתקבלו מקושטא. יוסף באומר, הנציג בוועדת ההצלה מטעם החלוצים, כתב לבאדר:

"מאז נוסדה הועדה הננו מחכים על הרצאה מקיפה על הפיננסים מאת שפרינגמן. רצינו סוף סוף לדעת אלו כספים הגיעו עד עתה ולשם מה הוציאו אותם, אלו כספים נמצאים עוד אצלנו ועל מה עלינו לשאת בעול האחריות. הרצאה כזאת עד היום לא שמענו, תמיד דברו על הסכומים רק "בערך".... מאז נוסדה הועדה השתדלנו להשיג אצל יואל עבודה שיטתית, תכנית עבודה המתאימה לאפשרויותנו וליכולתנו הממשית.... למרות שהשתתפתי בוועדה זו גורמת לי גועל נפש, אני מודיעך שאין בדעתי לעזוב אותה והננו מוכנים לעבוד בה גם הלאה."¹⁷⁷

באומר נבחר להיות המבקר בוועדת ההצלה אך שפרינגמן מעולם לא מסר לו פרטים, בטענה שהוא לא מנהל חשבונות. "ביקשתי רק שימסור לי כמה קיבל ואיך קיבל אבל הוא לא עשה זאת."¹⁷⁸

¹⁷⁶ 063/Hi Z1 מסי' 72, א. קושטא. אל וניה, באדר ושינד.

¹⁷⁷ 20.8.43, D.1.956, מורשת.

¹⁷⁸ ראיון עימי 20.7.97, 18.10.96.

ועדת החלוצים התקשתה לתפקד. ועדה זו היתה תלויה בפועל בהחלטת נציגי התנועות המקומיות מפני ש"האיחוד" ו"הכלל" קבעו בתור נציגם כפליטים, "סתם חברים" וכן מפני שהיו צרכים שונים בין מקומיים לחלוצים-פליטים, ומפני שאוביקטיבית אי אפשר היה לקבוע את גודלה של כל תנועה ותנועה ולכן עדיין לא הגיעו להסכם.¹⁷⁹ חוסר יכולתם לתפקד כועדה לא מנע מהם להודיע שהם אינם מכירים ב"ועדה המרכזית", שאין בה נציגות של התנועות החלוציות. "עד קבלת הוראותיכם אנו שולחים חבר ארעי לועדה המרכזית כדי לקדם את ההתנגשויות בין שתי הועדות."¹⁸⁰ במכתב זועם מקושטא אל כל תנועות הנוער החלוציות כתבו כי הם אינם מקבלים את סרובם להכיר בועדה המרכזית וכי עליהם קודם כל לדאוג לתפקודם כועדת חלוצים.

".... תמהנו מאד שלא אישרתם לנו את קבלת 3500 סטפנים ששלחנו בפעם האחרונה.... האם יכולים החלוצים - הפליטים לחכות בקבלת העזרה שהישוב בארץ שולח להם, עד אשר תגיעו לעמק השווה על האחוזים?.... במה מפריעה לכם הועדה המרכזית? תדאגו קודם כל לפינה שלנו,.... והנה בא מכתבכם ומבשר לנו כי קיים קשיים של.... מפתח. לא יכולים לחקור תנועתו של מי גדולה יותר ועד אז?.... ואם אפשר לחכות עד לאחר המיפקד היה סימן כי כל התמיכה מיותרת היא...."¹⁸¹

כדי לרצות, במידת מה, את חברי הועדה החלוצית הכועסים, באה בקשה מקושטא אל ה"ועדה המרכזית" (שכאמור, מורכבת מחברי ה"איחוד") לצרף **נציג שייצג את כל התנועות החלוציות**.¹⁸² יותר מאוחר יבקשו שיהיה זה איש ה"איחוד".

הועדה החלוצית בהונגריה נתונה היתה, אם כן, באי הסכמה משולשת: בין הפליטים והמקומיים, בין תנועות הפליטים עצמן, והקשה מכולן בין ועדת הפליטים החלוצית והועדה המרכזית.

יואל בראנד הודיע לקושטא ב- 8.9.43 כי לועדה המרכזית הצטרפו אוטו קומוי, אויגן פרנקל ("מזרחי") וצבי סילאגי ("השומר הצעיר") וכי חברי תנועות הנוער, המקומיים והפליטים, רוצים במיזוג שתי הועדות, המרכזית והחלוצית.¹⁸³ אך על פי המכתב מ- 25.9.43 ועל פי מכתבו של רוט מ- 17.10.43 שהוזכר, הצטרפותם של נציגי תנועות נוספות לועדה, עדין לא התבצעה.

¹⁷⁹ 8.9.43, Z1063/HII, מס' 96 א. קושטא. וייס, כהנא, רוט אל וניה, מנחם ודוד, שם, שם.

¹⁸⁰ 25.9.43, Z1063/HV, מס' 101 א. קושטא. שם, שם.

¹⁸¹ 25.9.43, Z1063/HII, מס' 107 א. קושטא. שם, שם.

¹⁸² 8.9.43, Z1063/HII, מס' 107 א. קושטא.

מכבש הלחצים שהופעל מן הארץ ומבודאפשט לא הניח לוניה, באדר ושינד להשאיר את מבנה הועדה המרכזית - כועדה חד מפלגתית, ואלו נאלצו שוב לקרוא לשיתוף ועדת החלוצים שנבחרה, בתוך הועדה המרכזית. במכתב בלתי חתום אל חברי ה"איחוד" כתבו ב- 25.9.43 :

"אתם מוכרחים סוף סוף להקים את הועדה של כל הזרמים לענייני העזרה וההצלה. צפויה סכנה רצינית שנהיה מוכרחים להתחיל להעביר את האמצעים לידיים אחרות. ... ולא יתכן כי רק מפלגתנו תהיה היחידה העוסקת בכל העניינים האלו. מגיעות תלונות בלתי פוסקות מהמוסדות בארץ וגם מראשי ה"מזרחי" וה"שוה"צ" אצלכם. אין אני אומר לכם שעל כל העניינים צריכים כולם לדעת. אבל על אופן חלוקת העזרה וחתימה על קבלת הסכומים מוכרחה להיות ע"י כל חברי הועדה המורכבת מכל הזרמים. אין לערב את הועדה הכללית עם הועדה לענייני הנוער והחלוץ. הועדה ההיא צריכה לפעול באופן נפרד, והיא תקבל את תקציבה לחד. במכתבנו הכללי כתבנו לכם שבועדה הכללית צריך להיות חבר אחד מהחלוץ, הייתי מציע לכם שזה יהיה יוסף קורניאנסקי (פליט פולני ממנהיגי ה"איחוד" שהגיע זמן קצר קודם להונגריה. – הערה שלי). או אלי שאין ...¹⁸⁴

חברי הועדה המרכזית היו, עד כה וללא שינוי, אנשי ה"איחוד". נציג הועדה המרכזית בועדת החלוצים היה צריך להיות, לפי בקשת קושטא, איש ה"איחוד" (קסטנר), ועתה באה בקשה נוספת מקושטא שנציג ועדת החלוצים בועדה המרכזית יהיה גם איש ה"איחוד" (קורניאנסקי או שאין). אפשר שבכך ביקשו לבסס את מעמדם בועדה החלוצית, לקראת הפיכתה של הועדה המרכזית לועדה רב מפלגתית.

ביד אחת כתבו אנשי ועד ההצלה בקושטא לאנשיהם, אנשי ה"איחוד" בהונגריה, לכבוש ולשמור כל עמדה אפשרית למען התנועה, למצוא דרך לשיתוף פעולה עם כל התנועות ובלבד שנציגות ה"איחוד" לא תיגרע מן המסגרות השולטות והקובעות. ביד שניה כתבו לשאר התנועות, באופן ממלכתי, תוך שימוש ברטוריקה של "כלל ישראל" ו"כלל הישוב", לחדול מן הסכסוכים.

כעבור כשבוע כתבו מבודאפשט לקושטא (ללא חתימה) אל "חברים יקרים" על הקמתה של הועדה המרכזית בהרכב המיוחל, ובה נציגות מכל התנועות :

"ברוח הנחיותיכם שינינו את הועדה המרכזית והיא כוללת עתה ... חבר אחד מכל ארבע מפלגות הקיימות כאן, דב וייס (מזרחי) בתור נציג הועדה החלוצית, חוץ מזה: יואל (יתכן שהכוונה לאליעזר) אונגר (מזרחי), קורניאנסקי (איחוד), עוזיאל (כלל

ציונים) ונשיא הארגון הציוני (קומי – כלל ציונים). הועדה המרכזית המורכבת כך ממלאת את התפקיד של האינסטנציה הציונית העליונה בכל שאלות העזרה והצלה. כפופים לה ועדת הטיול בהנהלת יואל וועדת התמיכה לציונים הותיקים בנשיאותו של ינו פרנקל. ליד הועדה המרכזית, נמצאת כועדה עצמאית הועדה החלוצית, המתעסקת מלבד דאגתה לחברים-פליטים, וחברים הונגרים נצרכים...¹⁸⁵

אך ועדה בהרכב זה לא קמה. האם היה משא ומתן שלא הביא בסופו של דבר להקמת הועדה, או שמא דיווחו באופן כוזב, כדי להפיג את הלחץ עליהם ועל נציגיהם בקושטא? הטענות המשיכו להגיע. מנהיגי ה"כלל ציונים", בני הברית הפוליטית של ה"איחוד", הפנו אצבע מאשימה כלפי ה"איחוד", בחוסר שיתוף פעולה ובאי אמון.¹⁸⁶ כעבור כחודש שבו והתלוננו זיגפריד רוט ועוזיאל ליכטנברג (פליט פולני) בפני לשכת הקשר בקושטא שידאגו כי כספם המגיע להם, במסגרת תוכנית שלומאיר, לא ימסר רק לחברי מפא"י לאור ניסיונם הלא נעים עמם. "... מטעם זה טוב שיש לנו קשר ספרטי ולא דרך שמואל שפרינגמן."¹⁸⁷

כעבור כחודש וחצי כתבו י. באומר, א. שאיו ודב וייס כי היחסים שלהם עם הועדה המרכזית סודרו דרך השתתפותו של דב וייס בעבודתם.¹⁸⁸ כלומר, הועדה המרכזית בהרכב נציגי כל התנועות, שעל הקמתה דיווחו, עדין לא החלה לעבוד בסוף שנת 1943, אך נציג החלוצים בועדה המרכזית הוא דב וייס. דב וייס בא במקום קורניאנסקי או אלי שאיו, עליהם המליצו מקושטא כמי שיהיו נציג החלוצים בועדה המרכזית

ב - 20.1.44, הגיע לראשונה, מכתב החתום בחתימותיהם של קומי, רוט, דב וייס, קסטנר, באומר, בראנד, רוזנברג ובו הודיעו על הרכבתה של הועדה המרכזית: יושב ראש - קומי, יושב ראש בפועל - קסטנר, מזכיר - דב וייס. חברים: אויגן פרנקל ("מזרחי"), רוזנברג ("שומר הצעיר"), זיגפריד רוט ועוזיאל ליכטנברג ("ציונים כללים"), יושקו באומר ("שומר הצעיר"), יואל בראנד, ד"ר שוויגר ושמואל שפרינגמן ("איחוד"). את קבלת הכסף רשאים לאשר קומי, קאסטנר ובראנד. על מכתבים יוצאים יחתמו כל חברי הועדה.¹⁸⁹ אך למרות ההודעה המשותפת המלווה בחתימותיהם של נציגי התנועות, ועדה מייצגת עדין לא קמה! מה אירע לא נדע. עדות מסויימת לאי הנחת שהיתה צפויה לאנשי ה"איחוד", חברי הועדה המרכזית - ועדת ההצלה, התבטא בדין וחשבון של דב וייס, אשר צורף זמן קצר קודם, כחבר ועדת

¹⁸⁴ Z1063/HV, 25.9.43 מס' 102 א. קושטא. אל שפרינגמן, בראנד, קסטנר, שאיו וקורניאנסקי.
¹⁸⁵ 1.10.43 א/15 9/6. משואה, תל יצחק.

¹⁸⁶ 17.10.43 א/15 משואה תל יצחק. זיגפריד רוט אל וניה ובאדר.

¹⁸⁷ Z1063/HII, 3.11.43 מס' 141 א. קושטא.

¹⁸⁸ 18.12.43 א-1519 משואה, תל יצחק.

החלוצים לוועדה המרכזית (לתקופה של כחודשיים). בדיון וחשבון שערך מסר לקושטא שעל יסוד דין וחשבון שנתן שפרינגמן בקשר לעבודת הוועדה המרכזית, נותר פער של 13 אלף (לא מצויין מה) בהנהלת החשבונות והטיל על הוועדה המרכזית לבדוק זאת.¹⁹⁰

בינואר 1944 עלה שפרינגמן לארץ וב- 19 בפברואר עלו, בין השאר, דב וייס, יוסף באומר, עוזיאל ליכטנברג, מי שהיו גדולי הלוחמים ועושי הצרות לשינוי הרכב ועדת ההצלה בבודאפשט. ניתן היה לצפות שהרוחות תרגענה בעקבות עזיבתם, אך ב-22.2.44 התקבל מכתב קצר רוח, לאנשי ה"איחוד", עם הבקשות החוזרות שקומוני ונציגי התנועות יחתמו על קבלת הכספים וכן: "...בכל לשון של בקשה אנו מבקשים ש(ב)כל התנועות (למען) ימסרו את המכתבים. כך הגיע השליח האחרון ולא הביא אף מכתב מהשוה"צ, הנוער הציוני והפועה"ז. דבר זה גורם התמרמרות כאן בארץ...". באותה נשימה ממשיכים אנשי קושטא ומדגישים בפני חבריהם: "...אין אנו מעוניינים להוציא את מפעל העזרה מידי ההסתדרות הציונית (קומוני? – הערה שלי) ומיד "ארץ ישראל העובדת" ¹⁹¹.

על פי יוסף באומר: "לא היה צורך לשכנענו להשתתף בוועדת העזרה וההצלה. אבל לא היינו עושי רצונה של השלוחה המפא"ית בבודאפשט, ... הם לא שיתפו אותנו... קומוני מעולם לא הוזמן להיות חבר בוועדה. בהכירי את הנפשות הפועלות הם גם לא היו מקדמים בברכה את חברותו של אוטו קומוני בוועדה."¹⁹²

שאלה נוספת העולה היא, באיזו מידה הובא דבר קיומה של ועדת העזרה וההצלה בקושטא, כנציגת היישוב, אל מנהיגי היהדות ההונגרית. בשנת 1943 הכיר פרוידגר, ראש הקהילה האורתודוקסית בבודאפשט, את קסטנר בקשר לעבודות הצלה. הלה נשאל, במשפט גרינוולד – קסטנר, האם ידע על קיומה של הוועדה בהונגריה. על כך השיב **פרוידגר**: "לא. שמעתי את השם של ועד ההצלה בפעם הראשונה בהיותי בבוקרסט כשחברי ועד ההצלה מאיסטנבול באו לבוקרסט. (אוגוסט 1944).

שאלה: כלומר אתם לא ידעתם על איזו ועדה רישמית.

תשובה: לא היתה ועדה רישמית.¹⁹³

¹⁸⁹ Z1063/HIII, 20.1.44 מס' 212. א. קושטא

¹⁹⁰ Z1063III, 13.1.44 שם.

¹⁹¹ Z1063 HVI 22.244 שם. לישראל, יואל, משה

¹⁹² 24.12.98 ראיון עימי.

¹⁹³ 13.8.54 חקירת תמיר את פרוידגר. עמ' כ"ד 2-3. אמ"י. משפט קסטנר גרינוולד.

לדברי משה קראוס הוא לא ידע על פעילותה של הועדה בקושטא במשך מספר חודשים מאז החלה לפעול. לדבריו, יום אחד הודיע לו שפרינגמן שהוא מקבל מזמן לזמן סכומים לטובת הפליטים הסלובקים בהונגריה. קראוס וחבריו לועדה לא ידעו האם זה ענין הקשור בהסתדרות, בסוכנות או זה ענין מפלגתי. באמצעים שונים ניסו לברר פרטים באיסטנבול, ובערך כחצי שנה לאחר שהוקמה נודע להם על דבר קיומה של ועדת הצלה מסודרת שיושבת באיסטנבול, באופן בילתי רישמי. הועדה הארצישראלית כינסה מספר ישיבות ואליהם הזמינו את שפרינגמן, קסטנר ובראנד. בישיבות תבעו שיסכימו לייסד ועדה משותפת לכל המפלגות, כפי שזה קיים היה בכל הועדות הציוניות שהיו קיימות באותה עת בהונגריה. השלושה סירבו. לדברי קראוס, ועדת המשרד הארצישראלית ביקשה מקומו, כידידו של קסטנר, להשפיע וללחוץ עליו להקמת ועדה פולטית ייצוגית. קומוי הסביר לחבריו כי ניסה ולחץ, אך נכשל ומכאן והלאה לא יקבל עליו להשתדל יותר. קומוי הצהיר מספר פעמים בשנים 1943/4, שאיננו מקבל עליו כל אחריות מבחינת הנהלת הכסף. לדברי קראוס, לאחר שקומוי נכשל במלאכת השיכנוע, הוא הציע לקומוי שיקרא לידידו הטוב של קסטנר, ד"ר מרטון, מקולוז'וואר לבודאפשט, ואולי הוא יצליח להשפיע על קסטנר. ד"ר מרטון בא באופן מיוחד לכך, לבודאפשט, יום או יומיים לפני הכיבוש הגרמני, שוחח עמו מספר שעות ולחץ על קסטנר לשנות דעתו ודרכו, אך גם הוא לא הצליח. על כשלונו במשימה דיווח ד"ר מרטון לקומוי ולקראוס.¹⁹⁴

מערכת סבוכה זו שבין ועדת ההצלה בקושטא, ועד ההצלה בהונגריה והפליטים החלוצים ניזונה מן הלחצים שבהם היו נתונים מנהיגי כל התנועות אשר נתבקשו, באופן טבעי, לקדם את ענייני קבוצות האינטרסים שלהם. במערכת לחצים זו היתה יד מפלגות השמאל על העליונה. המוטיבציה המרכזית של השמאל הארצישראלי, באמצעות נציגיו בקושטא, היתה לבצר את שלטונם ולהביא לשליטתו הבילעדית על מוקדי הכח בהונגריה, הארץ שחשיבותה גדלה מאד בשל מעמדה המיוחד לנוכח הארצות הסובבות. וניה ובאדר סייעו, יותר מכל, להשליט את אנשי מפא"י על כל העזרה שהוזרמה מצד הישוב להונגריה.

ביטוי נוסף לרצון לשמור לעצמם את כל מרכזי הכח היה העמדתו של משה שוייגר, איש ה"איחוד" ההונגרי, בראש ועדת ההגנה בפברואר 1944.¹⁹⁵ משה שוייגר העיד במשפט קסטנר – גרינוולד, כי היה חסר כל ניסיון צבאי וארגוני בכדי לעמוד בראש מסגרת צבאית. כך גם עמיתו, יואל בראנד, העיד כי מינויו התקבל בפליאה על ידי חברי

¹⁹⁴ .. 512/2/ב. עדות קראוס, עמ' 42-45. אמ"י. משפט קסטנר.
¹⁹⁵ 1063 HVI 9.2.44, מס' 173, א. קושטא.

ה"איחוד".¹⁹⁶ ביקורות קשות הושמעו גם כלפי עבודתו של יואל בראנד, שעמד בראש ועדת הטיולים, ועדה בעלת חשיבות מרכזית בהצלה באותם ימים. הועדה היתה צריכה ליזום ולפעול בהברחת יהודים מאזורי הגבול בסלובקיה ופולין. לצורך כך קיבלה מימון מקושטא. בקושטא העדיפו שלא לשנות את הרכב הועדה או לפותחו לכוחות נוספים.¹⁹⁷

ההוראה לשינוי הרכב הועדה ונשיאות המשרד הארצישראלי.

המגמה של הכפפת המערכת לכח חד מפלגתי, השפיע על חי המשרד הארצישראלי בהונגריה.

כאמור, כבר בראשית שנת 1943 תבע שפרינגמן מן המוסדות בארץ, ובמיוחד מדובקין ומקפלן, אנשי מפא"י, לשנות את מבנה הועדה והנשיאות של המשרד הארצישראלי בבודאפשט. מן המכתבים הראשונים עלו תלונות כלפי שרירות ליבו של קראוס. בשלבים מאוחרים יותר, היה הנימוק העיקרי לבקשתם כי תנועתם הפכה להיות התנועה הגדולה ביותר ואין הרכב המשרד משקף את המציאות הפוליטית בהונגריה באותה עת. וניה, באדר ושינד נענו לתביעת חבריהם והבטיחו את מינויו של איש "איחוד" כשווה במעמדו למשה קראוס.

"אנו יודעים על כל הטענות הצודקות שלכם אולם מדוע לא כתבתם לנו את מה אתם מציעים למשרד א"י? ובכן יחד עם מכתב זה תקבלו מכתב בשביל קראוס ... שנאמר בו בפירוש כי כל חברי הועדה של המשרד א"י הם בעלי זכות שווה. אם מכתב זה אינו מספיק, נוכל להמציא לכם תעודה האומרת כי חבר אחר שלנו, באופן שמי, הוא בעל זכות שווה לזו של קראוס אולם עד כה אין אנו יודעים מי הוא חבר הועדה מטעם תנועתנו. שמענו זה החבר יואל בראנד."¹⁹⁸

באותה תקופה שהה א. קפלן בקושטא כדי לטפל במימוש 25000 רישיונות עליה מאירופה, ומתוכם 5000 רישיונות עליה שנועדו לילדים מארצות הבלקן. הוא ניצל את שהותו לברר גם את נושא המשרד הארצישראלי בבודאפשט. יחד עם חבריו, חברי ועדת ההצלה בקושטא, גיבשו את מדיניותם ושלחוה לבודאפשט לביצוע. בפנייתו אל אוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית ההונגרית, הורה לו לשנות את מבנה המשרד

¹⁹⁶ בראנד, בשליחות נידונים למוות. עמ' 44.

¹⁹⁷ Z1063/II 16.6.43 מס' 47 א. קושטא, דב וייס. וכן 6.11.43, 19.11.43 Z1063/HII א. קושטא, יוסף באומר. שפרינגמן האשים את בראנד בבואו לקושטא בדוחות לא מהימנים וכי הוא מטפל רק באנשים שהצליחו לעבור את הגבול בכוחות עמצם. 28.12.78 C3C21/25 "מרכז לתעוד" אוניברסיטת חיפה. 2.3.44 Z1063 מס' 190 א. קושטא. ראשי תנועות הפליטים התלוננו בקושטא על חוסר היוזמה של ועדת הטיול.

¹⁹⁸ Z1063/HV 12.3.43 מס' 41 א. קושטא. אל שפרינגמן, משה שוויגר, יואל בראנד, רבה וכל התנועות החלוציות.

הארצישראלי, כך שאל קראוס יצטרפו עוד שני אנשים בעלי זכות ועמדה שווה כמנהלי המשרד.

"הגיעו לאוזנו תלונות הקורעות לב מזאגרב ומסלובקיה על המשרד א"י שלכם. בשים לב לכל זה נתתי הוראה לקיום משרד א"י אצלכם בו ישתתפו מלבד קראוס בא כח של "א"י העובדת ובא כח של ה"ציונים הכלליים". לשלושתכם זכות שווה בהכרעות ובהחלטות של משרד זה. אם כי יתכן כי כלפי השלטונות יופיעו לפעמים רק אחד. שמרו על החלטה זו. הוציאו אל הפועל."¹⁹⁹

השינוי שביקש קפלן לבצע במשרד הארצישראלי היה חריגה מתקנון המשרד בכך שנתן לכל שלוש התנועות זכות שווה במעמד מנהל המשרד. המשרד הארצישראלי היה גוף פוליטי במהותו, האמור לשקף את יחסי הכוחות הפוליטיים של התנועה הציונית המקומית, ועל פיהם לקיים עליה. לא כך היה הגדרת תפקידה ואופיה של ועדת ההצלה בארץ ישראל ובקושטא: עזרה והצלה ללא גוון וצבע פוליטי.

תביעת ה"איחוד" לחלק את הכסף של ועדת העזרה וההצלה, לפי יחסי הכוחות, ולא לחלק באופן שיוויוני בין כל התנועות, היתה שונה מתביעתם כלפי המשרד הארצישראלי. במשרד הארצישראלי היה כוחם הפוליטי הקטן ביותר, מול הרב הקואליציוני של ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר". הם ביקשו חלוקת רישיונות שיוויונית ועמדה שווה בניהול המשרד, במקום שכוחם היה קטן, בניגוד לתביעתם לחלוקה יחסית של הכסף בועדת ההצלה, שם כח שליטתם היה מלא.

קפלן קבע עובדה בהוראתו לשינוי מבנהו החוקי של המשרד, ועל פיו עתידים להשתנות סדרי וסמכויות ניהול המשרד. כאשר השינוי התמהמה, שפרינגמן וזגפריד רוט המשיכו לתבוע את מימוש החלטת קפלן. הם דרשו כי משה שוויגר יהיה נשיא המשרד הארצישראלי ול"ציונים הכלליים" ינתן מזכיר שני. "... אם תהיה בעיה בהשלמת ההנהלה ברוח זאת אנו דורשים הוראה ברורה שיש לחלק את הרישיונות בין ארבע מפלגות שווה בשווה (25% כל אחד).²⁰⁰ וניה הדרי, איש ועדת ההצלה מטעם הישוב, המשיך להתערב בהרכב המשרד הארצישראלי בבודאפשט לטובת אנשי תנועתו, אגב הוראה לחבריו, אנשי ועדת ההצלה, שלא לחדול מלהבטיח את נוכחות אנשי התנועה בועדת החלוצים:

¹⁹⁹ Z1063/HV 12.3.43 מס' 42 א. קושטא
²⁰⁰ L15/261 21.5.43 אצ"מ.

"תדאג לכך שהענין במשרד א"י יסתדר מיד. אנו הצענו שהח' בראנד יהיה הבא כח של תנועתנו במשרד. אם יש לכם הצעה אחרת תודיעו לנו ונדאג מיד שתינתן הוראה מתאימה בכיוון זה...אתם חברי המפלגה וה"חלוץ" שבועדה לחלוקת האמצעים ותנועות הנוער חייבים לדאוג **שבועדה לחלוקת אמצעים יהיו חברנו מיוצגים...** נבקשכם מאד שתדאגו שבועדה לענייני הנוער יהיו גם חבר ה"דרור"- צבי גולדפרב וכמו כן דאגו שחברי ה"שוה"צ" יהיו מיוצגים ע"י יושקו באומר.²⁰¹"

התערבות נציגי הישוב בקושטא במשרד הארצישראלי היה המשך למאמצים להבטיח את האחידה והשליטה של ה"איחוד" במוקדי הכוח החשובים בהונגריה באותה עת: **המשרד הארצישראלי וועדת העזרה וההצלה**. בכובעו השני, כנציג כלל הישוב היהודי בארץ, כתב וניה אל נציגי התנועות החלוציות: "פונים אליכם... ומבקשים: "הרפו ממלחמת אחים. התגברו על מעצורים אישיים שונים ופעלו מתוך התיעצות משותפת...²⁰² וניה חש את הבעיתיות החוקית בתביעות אנשי ה"איחוד" וכתב להם:

"אני מבין כי אינכם מרוצים מפעולת המשרד א"י ומעבודתו של שליח תנועת " א"י - העובדת", החבר סילאגי. אולם האם חושבים אתם כי השינויים אשר אתם דורשים אפשר לעשות בדרך פקודה, בלי הקונגרס הציוני?... כמו שבמדינתכם מייצג את "א"י - העובדת" חבר ה"שוה"צ" ככה יש ברוב הארצות שחברינו, חברי המפלגה הם המכריעים בענייני המשרדים הא"י... לא יתכן שתראו את הפרובלמטיקה של הציבוריות הציונית רק מתוך ראייה זו של המצב במשרד א"י.²⁰³"

מנחם באדר, נציג ה"שומר הצעיר" בקושטא שותף לתביעה לשנות את מבנה המשרד הארצישראלי (12.3.43) וזאת בניגוד לעמדת חברי תנועתו בהונגריה, אשר התנגדו לתביעה זו מכל וכל. במכתב לארץ הסביר את פשר הסתירה:

"צבי סילאגי מגזים בהלל שלו על קראוס. והד לביקורת תמצאו במכתב של יושקו (באומר). לא הצעתי להם פשרה במשרד א"י, הצעתי להם להחזיק מעמד במקום זה, אולם עליהם לשמור על עצמם מכנופיות יתר עם קרויוס (קראוס). מה שכן דרשתי מהם, להשתתף בועד המחלק את העזרה ושומר על קשר אתנו וכאן עלי להתפלל מדוע הם כה מתעקשים...²⁰⁴"

באדר מתקשה להבין מדוע אנשי תנועתו בהונגריה נמצאים בקשר קואליציוני עם קראוס ומדוע אינם מצטרפים לועדה המרכזית. היחסים שהתפתחו בין חברי ה"שומר

²⁰¹ 13.3.43 Z1063/HV מס' 43 א. קושטא. וניה הדרי אל שפרינגמן.

²⁰² 30.4.43 Z1063/HV מס' 60 א. קושטא.

²⁰³ 30.4.43 Z1063/HV מס' 61 א. קושטא

²⁰⁴ 2.4.43 א D.1.700 / מורשת.

הצעיר" וה"מזרחי" בהונגריה היו זרים ובילתי נסבלים בעיני איש ה"שומר הצעיר" הארצישראלי, סימלה של החילוניות הסוציאליסטית, האנטי דתית. כמו כן יש יסוד להניח שמנחם באדר לא היה מודע לאנטגוניזם שהתפתח סביב אישיותם השתלטנית של קסטנר ושפרינגמן ביחסם אל אנשי התנועות האחרות. חודשיים לאחר שקפלן תבע את השינוי במבנה המשרד הארצישראלי השינוי טרם בוצע.

"...מבקשים מכם נחרצות תנו לסוכנות, לדובקין וברלס הכרזה רשמית שאנו לא יכולים ולא רוצים לקחת על עצמנו אחריות על כל ענייני המשרד א"י עד כניסתנו כשוויים...שיהיה לנו במשרד מזכיר שווה ולא כפוף לקראוס. אנו גם להבא עומדים על הדרישה שלנו לשוויון בענין רישיונות ויש לציין שהמפלגה שלנו מייצגת את האינטרסים של שלוש תנועות חלוציות (בונים, גורדוניה" "דרור") מול יתר המפלגות עם תנועה חלוצית אחת לכל אחת... יתר המפלגות דורשות חלוקה שווה (של העזרה הכספית) בין המפלגות למרות שלנו יש יותר אנשים, יותר תנועות, נצרכים ופליטים. ...

205,,

שפרינגמן הודיע כי עד שענין הרשיונות לא יוסדר הוא שומר את הכסף, שהגיע מקושטא, בידי ולא מחלקם. אנשי ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר", שלא הסכימו להנחה כי תנועת ה"אחוד" היא הגדולה ביותר, מוכנים היו לפשרה, בענין חלוקת הכסף, על ידי חלוקתו באופן שווה, אך לא היו מוכנים לחלוקה שוויונית של רשיונות העליה, המחולקים על פי הכח הפוליטי של כל תנועה. כך יצא שכל מרכז כח שנשלט על ידי תנועה פוליטית מסויימת (ועדת ההצלה בידי ה"אחוד" והמשרד הארצישראלי בידי ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר") סרב לחלק את הכח שבידי באופן שווה, אלא לפי יחסי הכוחות הפוליטיים, מתוך הנחה שכוחם רב יותר.

ברלס פנה לראשונה אל קראוס בראשית חודש יוני: "...אני מבקש ממך להודיע לי מיד במברק שביצעת את ההוראה (לשינוי הרכב המשרד – הערה שלי)...להודיע לי ואל בהתאם ולשתף אותו בעבודה." ²⁰⁶ וכעבור זמן: "אני מקווה שאחרי ההוראות הברורות שנתתי לך מצאתם דרך לשתף פעולה ופסקה אצלכם המחלוקת האוכלת כל חלקה טובה בבית אצלכם....מחכה לידעויותך על סדר העבודה ויחסי העבודה." ²⁰⁷

קראוס בשיתוף מפלגתו, ה"מזרחי" ובת בריתו הקואליציונית "השומר הצעיר", סרבו לציית להוראה שבאה ממוסדות הישוב בארץ, אשר להם היו כפופים.

²⁰⁵ L15/261 21.5.43 אצ"מ, שפרינגמן.

²⁰⁶ L15/261 25.6.43 4.6.43 אצ"מ.

²⁰⁷ L15/261 25.6.43 אצ"מ.

תוצאות מיפקד הפליטים

מיפקד הפליטים התקיים ב- 25.8.43.²⁰⁸ חלפו כ שלושה חודשים מאז הוחלט על קיומו מטרות העיקרית היה להפסיק את המחלוקות על חלוקת הכספים וחלוקת הרישיונות לחלוצים. נושא גודל התנועות עמד במרכז המתח הפוליטי מראשית שנת 1943 עת החלו להגיע כספי העזרה וההצלה מקושטא. ה"איחוד" רצה במיפקד, ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" התנגדו, בעיקר בשל הסיכון שהיה קיים בעריכתו ובשל ספקותיהם אם במציאות המשתנה של הפליטים ניתן יהיה לדעת את מספרם. ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" הסכימו לעריכתו לאחר שמקושטא איימו כי יפסיקו לשלוח את התמיכה, אם לא תיפסקנה המריבות ובשל העובדה שסכום ניכר עדיין לא חולק בין התנועות, ואשר הופקד, עד לבירור גודל התנועות.

דב וייס, יוסף וינברגר, מאיר כהנא ויצחק רוט, אנשי ה"מזרחי" וה"פועל המזרחי", פליטים ומקומיים, הודיעו לשפירא ולקרונה על תוצאות המפקד:

"יסוד מוצק לחלוקה צודקת של כספים ורישיונות, אמרנו, שתשמש הגודל של כל משפחה. ועל יסוד הזה באנו לידי הסכם שנעביר מיפקד בין כל המשפחות ... החלוציות של הפליטים. ועדת המיפקד מורכבת מבאי כח כל התנועות מפה.... הפרטי- כלים החתומים ע"י כל התנועות קבעו את היחס הזה:

"החלוץ המזרחי" 38.3%

ה"שוה"צ" 34.8%

"מכה"צ" 17.8%

"הנוער הציוני" 9.1%

סה"כ: 100%

באי-כח "מכבי הצעיר", "גורדוניה", "קיבוץ המאוחד", הגישו מחאה נגד תוצאות אלו, ובעקב זה הוקם הסכם כללי בקשר עם חלוקת הכספים, שכל הסיעות חתמו עליו מתוך הכרה חופשית:

"החלוץ המזרחי" 33%

ה"שוה"צ" 30%

"מכה"צ", גורדוניה, קיבוץ המאוחד 25%

עקיבא (הנוער הציוני) 12%

²⁰⁸ 3.11.43 Z1063/HII מס' 141 א. קושטא.

²⁰⁹ שפרינגמן דיווח לראשונה על עריכת המיפקד ב- 21.5.43 דב וייס דיווח לראשונה על עריכת המיפקד ב- 22.6.43. ראה לעיל פרק "המיפקד".

בפרטי- כל של כל ההסכם כתוב מפורש, שמפתח חלוקה זה יש לו תוקף רק לשעת חלוקת הכספים **שבפעם הזאת ואין לו כח מחייב לעתיד**. אנו מדגישים זאת רק משום שלא ויתרנו על יחס האחוזים דלהלן, אלא משום שהיה לנו צורך דחוף בכספים, ואי אפשר היה להשיג את זה, כי אם בהסכמתן של כל הסיעות, כך בחרנו בדרך זו מפני השלום. אולם ברור שהסכמה הדדית כזו אי אפשר לה שתבוא בשאלות העליה, כי אין לנו רשות לוותר על עלית חברנו לטובת סיעה אחרת. על זה הודענו גם למשרד א"י.... כל הפרטיכלים של המיפקד נחתמו ע"י כל הסיעות בלי יוצא מן הכלל, ואין שום יסוד פורמלי או טכני, להטיל ספק בתוצאות המיפקד. אם נשים לב למספר החלוצים, חוץ מהצופים, שהשתתפו במפקד מה שיש בו מו(?) מן המכריע מנקודת מבט חלוקת העליה החלוצית נקבל תמונה בערך כזו:

"החלוץ המזרחי", 110 חלוצים -	38%
ה"שוה"צ" 110 חלוצים -	38%
"מכה"צ", גורדוניה, קיבוץ מאוחד" 63 חלוצים -	19%
הנוער הציוני א' ב', עקיבא 38 חלוצים -	5%
סה"כ 321 חלוצים -	100% ²¹⁰

טבלת התוצאות הראשונה היא **תוצאת המיפקד** לצורך **חלוקת הכסף** ובהם התחשבו גם בצופים. טבלת המספרים השניה היא **תוצאת הפשרה** כתוצאה מהתנגדות ה"איחוד" לתוצאות המיפקד. טבלת המספרים האחרונה היא לצורך חלוקת **רישיונות העליה לחלוצים - פליטים**. אלו עתידים לעלות על תקן של רישיונות מלווים (של עלית ילדים), הנקבע על פי יחסי כוחות פוליטיים.

יוסף באומר דיווח על תוצאות המיפקד למנחם באדר ולהייני בורנשטיין בגי'נבה ב-
25.11.43:

"האיחוד" בנצלו את מעמדו אצלכם רצה לקבל יותר מאיתנו. הם דרשו לערוך מיפקד בין החלוצים- פליטים. הנה אני מוסר לך את התוצאות:

לנו (ה"שוה"צ")- 38%, "מזרחי" גם כן - 38%, "איחוד", "מכה"צ", "דרור" וכו' - 17%, "הנוער הציוני" (אשר קיים רק על הנייר) - 7%. כאשר אנו מסתפקים רק בפריטט הרי זה ביטוי לרצוננו למנוע ויכוחים ומריבות²¹¹

²¹⁰ תאריך לא ידוע, כנראה לאחר 26.9.43 Z1063/HII מס' 103 א. קושטא.

²¹¹ הייני בורנשטיין, **האי שוויץ** - פעילות עזרה והצלה בשנים 1939-1946. מורשת, עמ' 167. (להלן: האי שוויץ).

תוצאות אלו טפחו על פניהם של אנשי ה"איחוד". בסיס טענותיהם ותלונותיהם הממושכות נשמט. הם לא יכלו לקבל את התוצאות וראו בהן מירמה וזיוף.²¹² יוסף באומר הוסיף: "התוצאות לא היו נוחות ל"מכבי הצעיר", אחרי שאנו היינו שהתנגדנו למיפקד. דב וייס ואני החלטנו, שהכספים ורישיונות העליה יחולקו באופן שווה לכל שלוש התנועות. למרות התוצאות הגרועות עבורם הם לא סבלו מן התוצאות... המיפקד היה רק לגבי המצב הנוכחי, לאותו הזמן, לאלה שהיו בבודאפסט. יתכן שאם המיפקד היה נערך בינואר 1944 חלקם של ה"נוער הציוני" היה גדול יותר כי באותה תקופה הגיעו פליטים מבנדין. בסה"כ התפקדו כ- 1000 איש, אך ההערכה שחברי תנועות ממש היו בסה"כ כ- 300. לכל תנועה היו חברים רבים שהיו ספק חברי תנועה." ²¹³ ממכתבו של דב וייס ניתן ללמוד כי הוא לא היה מוכן לחלוקה שווה של רישיונות העליה, כפי שטען באומר.²¹⁴

גם ה"כלל - ציונים" קיבלו את תוצאות הבחירות ללא תלונה בולטת: "...הגענו לחלוקת הכספים לפי המיפקד מיום 25.8.43. אנו מקבלים רק 12%. ליסוד חלוקת האחוזים קובע ההבדל בין פליטי סלובקיה ופולין עליו כתבנו כבר... חוץ מזה רוב חברנו הגיע כבר אחרי המיפקד"²¹⁵

אנשי ה"איחוד" סרבו לקבל את תוצאות המפקד. אלי שאיו התלונן כי המפקד התנהל באופן לא הוגן על ידי תכסיסים פוליטיים ואין ספק בדבר כי תנועתם היא הגדולה בתנועות החלוציות ולכן:

"...אם ידרשו מאיתנו מחיר של ויתור של חברים לעליה לא נסכים לכך, כי אם, נעביר את הרשימה אליך באופן מיוחד ולא ע"י קראוס למשרדו של ברלס, ואנחנו בטוחים שתעשה הכל שלא יארע לנו עוולה בעליה...."²¹⁶

כאן נשמעה בפעם הראשונה הדרישה לעקוף את המשרד הארצישראלי באמצעות חברי ועדת ההצלה בקושטא. במכתב נוסף תבעו אנשי ה"איחוד" ההונגרי: "שידרשו מן הסוכנות לא לאשר מניפולציה לא צודקת של הרוב, במיוחד כי מדובר בעליה ובחיים של המעטים האחרונים מן התנועה הגדולה והחשובה ביותר של הציונות כולה, שזכות קדימה לה בענין עליה... מפלגה היחידה שפועלת למען עזרה והצלה, אך נמצאת

²¹² אשר כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 56, כתב: "על תוצאות מפקד באוגוסט ידוע לנו רק מעדויות בע"פ". ולא היא.

²¹³ ראיון עימי. וכן: H3C7 1.11.78 ראיון לאשר כהן. מרכז תעוד, אוניברסיטת חיפה.

²¹⁴ Z1063/HII מס' 103 א. קושטא

²¹⁵ Z1063/HII מס' 141 א. קושטא.

במיעוט במשרד בבודאפשט בגלל מזימות מפלגתיות.²¹⁷ שפרינגמן, אשר כפה את המפקד, הסביר בראיון בסוף שנות ה-70 מדוע לדעתו לא נערך מפקד:

"אני שמרתי על הכסף (או נתתי לשמירה) ואילו הוא (יואל בראנד) חילק בין התנועות, לפי המפתח של המשרד הא"י, המפתח הזה כמובן לא התאים למציאות, ואני דרשתי שיערכו מפקד. כולם סרבו, אך עמדתי ע"כ בתוקף. סיבת הסרוב לדעתי היתה שהמנהיגות של התנועות נהנו בעצמם מההכסף אך לאחר שסרבתי לחלק כסף בלי מפקד הגענו לבסוף להסכם חתום... שיערך מפקד. למרות ההסכם הזה מפקד לא נערך.

שאלה: אבל במכתבים לקושטא כותבים שערכו מפקד אם כי את תוצאות המפקד לא מצאנו, את עצם עריכת המפקד גם אישרו לי חברים שאתה קורא להם "מנהיגי התנועות".

תשובה: אני טוען שמפקד ממש לא נערך אף פעם, ועל זה היו ויכוחים רבים...²¹⁸

שפרינגמן סתם ולא הסביר את סיבת אי קיום המפקד. אפשר שהתלונות על אי הגינות בדרך קיום המפקד, כפי שה"איחוד" התלונן עליו, היא הסיבה לקביעתו זו של שפרינגמן. חיזוק לכך ניתן למצוא בדברי פרץ רבס, איש "מכבי הצעיר" אשר טען שיש להתייחס בהסתייגות אל המפקד. לדבריו, ה"שומר הצעיר" היו אלופים בפיברוק. כאשר הוא ניהל את מחלקת הילדים בבודאפשט 1944 וקיבל את הדין וחשבון של מספרי הילדים בבתי הילדים, שעל פיהם היתה חלוקת האוכל והמשאבים "אז אם היו להם שלושים ילדים הם הודיעו על שישים ילדים. בחרו בפרץ רבס להיות ראש מערכת העזרה כי ידעו שאנשי "מכבי הצעיר" הם אנשים הגונים..."²¹⁹

לאור התוצאות הלא נוחות, המוגדרות כמירמה, פנו, אפוא, אנשי ה"איחוד" לזניה הדרי בקושטא, ובקשו את עזרתו לעקוף את המשרד הארצישראלי בענייני עליה, על מנת שידאג להם ישירות שלא דרך קראוס וברלס, וכל זאת בתוקף היותם התנועה הגדולה ביותר והנושאת העיקרית בעול פעולות העזרה וההצלה. עריכת המיפקד היתה לשווא שכן תוצאותיה לא הביאו להפסקת הויכוחים על שיעור התמיכה והרישיונות. מ. צ. קאדרי מראשי תנועת "בני עקיבא" בבודאפשט, באותה עת, הוסיף כי בסופו של דבר חלוקת הכסף לא נעשתה על פי תוצאות מיפקד הפליטים מפני שאנשי ה"איחוד" לא הסכימו לקבל את תוצאותיו, שהיה בהן הוכחה כי טענותיהם לאורך חודשים, על

²¹⁶ Z1063/HII 9.11.43 מס' 143.א.קושטא

²¹⁷ S6/640/3 10/11/43.אצ"מ

²¹⁸ H3C21/5 28.12.78 מרכז תעוד, אוניברסיטת חיפה. ראיון לאשר כהן.

²¹⁹ 31.7.97. בראיון עימי

היותם הגדולה בתנועות, אינה נכונה. לדבריו, לא חילקו את הכסף בין תנועות "החלוץ" על פי המיפקד הרישמי האחרון, אלא חילקו לפי הוראות שבאו מן הארץ.²²⁰

ההוראות שבאו מן הארץ קבעו כי מאחר ואין אפשרות לעשות מפקד (מדויק) ומאחר ויש פליטים וגם בהם צריך להתחשב, יש לבטל את תוצאות המפקד, וכל התנועות החלוציות תחיינה מן האמצעים העומדים במידה שווה. התוצאה המעשית הראשונה לגבי ה"מזרחי" היתה ירידה מ- 42% ל- 25%. מאחר וב"איחוד" חלו פילוגים, הרי חילקו את התנועה הקטנה ביותר ל- שניים: "דרור - הבונים" ו"מכבי הצעיר". היה צריך, אם כן, לחלק את העוגה ל-חמש יחידות וכך ירדה ה"מזרחי" ל- 20%, בחלוקת הכסף.²²¹ ההוראה מן הארץ, ביטלה את ההחלטה שעליה הסכימו התנועות, בעקבות תלונות ה"אחוד" על תוצאות המפקד, והחזירו את המצב לקדמותו, מצב אותו ביקשו לקיים ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" מלכתחילה, כלומר, חלוקה שווה של הכסף בין הפליטים.

הציפיה כי תוצאות המפקד יעניקו ל"איחוד" את האישור הנכסף לשינוי חלוקת הרישיונות במשרד הארצישראלי - התבדתה. מכאן ואילך החלו אנשי ועד ההצלה בקושטא להתערב בחלוקת רישיונות מקושטא תוך עקיפת המשרד הארצישראלי.

זמן מה לאחר פרסום תוצאות המפקד הגיעה מקושטא הוראה לחלוקת רישיונות עליה לפליטים עבור שלושה עשר מלווים לשתי קבוצות ילדים (כ- 150), שעמדו לעלות. החלוקה היתה כדלהלן:

א. קיבוץ מאוחד, גורדוניה - ארבעה רישיונות,

ב. כלל א', ב', עקיבא - חמישה רישיונות.

ג. ה"שומר הצעיר" - שני רישיונות.

ד. ה"פועל המזרחי" - שני רישיונות.

שתי התנועות הקטנות ביותר זכו למספר המלווים הגדול ביותר.

וינברגר, אונגר, וייס, חברי ה"פועל המזרחי" קבלו על כך שחלוקת הרישיונות, שנעשתה בקושטא, פגעה בתקנון המשרד הארצישראלי. "מצד העיקרון... קביעת חלוקת הרישיונות בקושטא פרושה פגיעה בסמכותה של הועדה הארצישראלית

²²⁰ 27.7.97. ראיון עימי

²²¹ H3C21/2 10.1.78 מרכז לתעוד, אוניברסיטת חיפה. הקלטת פעילי בני עקיבא במחתרת.

ד"הכא. מה שמתנגד לתקנון.... אם נזכה באחד הימים לעלות ארצה נידרוש כמובן הסבר להתנהגות זו".²²²

כניסת יוסף באומר למשרד הארצישראלי.

יוסף באומר, חבר ועדת ה"חלוץ" מטעם ה"שומר הצעיר", וחבר ועדת הביקורת בועדת העזרה וההצלה (באופן רישמי אך לא מעשי), נכנס בסביבות חודש יולי 1943 לשמש כחבר בועדת המשרד הארצישראלי במקומו של מנהיג ה"שומר הצעיר" ההונגרי הותיק, סילאגי. לדברי באומר, הרקע לכך היתה ביקורת קשה של חבריו לתנועה על כך שהעדיף לוותר על סרטיפיקט המיועד ל"שומר הצעיר" בעבור כסף למען התנועה. לדברי י. באומר, הוא הודח על ידי בוגרי התנועה ההונגרית גם מפני שהיו לו יחסים טובים מידי עם קראוס.²²³

בכך הפך יוסף באומר, לראשונה, למנהיג פליטים שייצג במשרד הארצישראלי את התנועה המקומית ההונגרית. הדבר מעיד על האמון שרכשה לו התנועה המקומית ועל מידת התערותו בחיי התנועה בהונגריה. הוא שימש בתפקיד זה כ-7 חודשים. העליה המקווה לא התגשמה אך מאוקטובר 1943 החלו בעלית תשע משפחות מידי שבוע ובהם כחמישים נפשות.

גם משרת מזכיר שני לקראוס עדין לא אויישה. ההחלטה, עליה הורה קפלן עוד במרס 1943, אשר דיברה על שלושה מזכירים במעמד שווה, נתקלה בבעיות. בפברואר 1944 ניסו למנות את לזר שטיין כמזכיר שני לקראוס. "הפעולה אינה קלה ביותר אבל אולי נצליח ואז יוכלו להשתנות הרבה דברים. אם כי בדרך כלל החלוקה האמיתית של רישיונות העליה נעשית **כאן (קושטא)** ולא אצלם **עכשיו**".²²⁴ הודו בקושטא בפני חבריהם. ואולם לפתע הופיע שטיין בקושטא, לתדהמת אנשי ועדת ההצלה שם. הללו הורו: "שקומוי והועדה של המשרד יפנו למחלקת העליה ולברלס בדרישה למנות **מזכיר שני לקראוס עם ציון השם. רצוי שהוא יהיה חבר המפלגה**. לפי כל הסימנים ישנו כעת רקע ליצירת גוש "ארצישראל-עובדת" במדינתכם. צריך אולי גם לקרב את אנשי "הכלל הפרוגרסיבים", בכל אופן לשבור את השחור המשתלט".²²⁵ דרישת אנשי ועדת ההצלה בקושטא מחבריהם בבודאפשט לבצע את השינוי של מזכיר נוסף במעמדו של קראוס, על ידי פניה לברלס, מלמדת על הקשיים בהם ניתקלו בקושטא ביישום רצונם.

²²² ללא תאריך Z1063/HII מס' 103. א.קושטא

²²³ 18.10.96 ראיון עם יוסף באומר.

²²⁴ Z1063/HV 23.2.44 מס' 179, א. קושטא. מכתב ללא חתימה אל צבי גולדפארב ואלי שאיו.

שינוי נוסף שביקשו להכניס במשרד הארצישראלי, היו מנהיגי הפליטים הפולנים, אונגר וקורניאנסקי, בדרכם לארץ ישראל. הפליטים הפולנים רצו להגדיל את השפעתם בבודאפשט מול כח הפליטים הסלובקים. הם ידעו כי בבודאפשט עצמה לא היו יכולים לבצע את השינוי ולכן ביקשו לעשות זאת ישירות דרך ברלס. בקושטא הם ניפגשו עם ברלס ושם הוחלט להקים **ועדת פליטים ליד המשרד הארצישראלי**. הועדה אמורה היתה להיות מורכבת מהחברים: שאיו, עוזיאל ליכטנברג, י. באומר, המייצגים את כל תנועות הפליטים. בסמכות הועדה יהיה להחליט על המועמדים לעליה מבין הפליטים. במקרה הצורך בהכרעה מיוחדת יימסר הדבר לקביעתו של קומוי.²²⁶ קיום הועדה לא היה מעשי מפני שזמן קצר לאחר עליית אונגר וקורנאינסקי עלו כל מנהיגי הפליטים המוזכרים כחברים בועדה. וכן מהסיבה: "שקראוס לא היה מסכים ולא היה סובל שיקום עוד גוף לידו שיפריע ויתערב בחלוקת הסרטיפיקטים"²²⁷

קושי נוסף שעמד בפני הממשל היה רצונו של קומוי להשתחרר מן המשרד הארצישראלי:

"בעית משרד פלשתינה היא אחת השאלות שלא יכולתי לפתור עדיין. גם הניסיון להשתייך בעצמי לוועד הא"י לא עזר, לכן ביקשתי לשחרר אותי כי יתר תפקידי לא מאפשרים לי להשתתף בדיונים האינסופיים ולפקח בצורה שתאפשר לי לקחת אחריות....האנשים שעלו הם בראש וראשונה אנשים עשירים ולכן התפשטה השמועה שרק כסף יתן אפשרות לעליה. אנשים מסויימים שקיבלו סרטיפיקט וויזה טורקית הציעו מקומות בודדים למכירה תמורת סכומים גדולים..."²²⁸

קומוי, בלשונו העדינה, לא הטיח בכתובת ברורה את סיבת חוסר יכולתו לפקח על המשרד הארצישראלי. ספק אם היה מודע לכך שרשימת העולים נקבעה בארץ ישראל ובקושטא.

כאשר התאפשרה עלייתו של יוסף באומר לארץ ב- 19 בפברואר 1944, הוא כתב לצבי פלדי מסלובקיה שיבוא להחליפו. במשך שתי שנות שהותו בבודאפשט לא הכיר יוסף באומר את רפי פרידל (בנשלוס) ומשה אלפן. בתקופת הגירושים בסלובקיה חיו השניים במקום סתר. "כתבתי לסלובקיה והדבר נודע לרפי ומשה אלפן, הם ניצלו את ההזדמנות ועברו להונגריה". יוסף באומר התבקש על ידי מנחם באדר ווניה הדרי לבקש ממחליפו לפרק את הקשר שהיה קיים בהונגריה בין ה"מזרחי" וה"השומר

²²⁵ Z1063/HVI 15.3.44 מס' 198 א.קושטא. ללא חתימה אל הלל דנציג ומשה שווייגר.

²²⁶ Z1063/HV 21.1.44 מס' 156 א.קושטא. לא ברור מדוע מקומו של נציג ה"מזרחי" נפקד.

²²⁷ 18.10.43. ראיון עם יוסף באומר.

²²⁸ L15/282 16.1.44 אצ"מ

הצעיר". לדברי באומר, הוא לא עשה זאת, רק אמר למחליפו, רפי בנשלוס, לעשות כראות עיניו.²²⁹ מקושטא כתבו: "עם בואם (עליתם) של חברים מכל התנועות שהיו אצלכם "לוחמים" גדולים אני מקווה לסדר את הסיכסוכים ולסיים את השידוך בין ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר" למען יוצר גוש אמיתי של "א"י העובדת" יחד עם ה"שומר הצעיר".²³⁰ ואכן רפי בנשלוס, בדרכו החדשה, קיבל את הקו שבו רצו זמן כה רב ועד ההצלה בקושטא ובהונגריה, ומוסדות השמאל בארץ ישראל. הוא החל את תפקידו במשרד הארצישראלי, כנציג ה"שומר הצעיר". בתפקיד זה שימש כחודש ימים, עד כניסת הגרמנים להונגריה במרס 1944. לדבריו: "איך שקיבלתי ירושה זו לא התלהבתי מזה ולא פיתחתי את זה והגענו לסטאטוס קוו אחר של שיתוף פעולה בין ה"שומר הצעיר", "מכבי-הצעיר", "דרור-הבונים" - מפלגות השמאל."²³¹

בן גוריון התייחס לאי שיתוף הפעולה בהונגריה באחת מועידות ההסתדרות בנגחו את ה"שומר הצעיר", המשמש אופוזיציה למפא"י בהונגריה.²³² עובדה זו מעמיקה את ההבנה בדבר חוסר יכולתו של מנחם באדר להשלים עם הקואליציה המוזרה, בעיני איש ארץ ישראל, שקיימו אנשי תנועתו בהונגריה.

²²⁹ 18.10.96, 2.8.98 ראיון עימי.

²³⁰ Z1063/HVI 23.2.44 מס' 179, א.קושטא. ללא חתימה אל צבי גולדפארב ואלי שאיו.

²³¹ 16.8.96. ראיון עימי.

²³² 18.10.96. ראיון עם באומר.

ד. חידוש העליה - עליית שתי קבוצות נוער.

בפרק זה אעמוד על:

עליית שתי קבוצות ילדים.

תאור הלחצים הכבדים שהופעלו על ה"משרד", על ידי גורמים שונים, להעלאת קרוביהם.

האשמות שהוטלו בקראוס.

כזכור, פסקה העליה מהונגריה ביוני 1941, עת הצטרפה הונגריה לגרמניה במלחמתה נגד ברית המועצות, והשגריר הבריטי עזב את הונגריה. העליה פסקה לתקופה של כשנה ושמונה חודשים, ויצאה לפועל רק בחודש דצמבר 1942 - ינואר 1943, בצאת קבוצת ילדים ראשונה. ליציאה קדם משא ומתן קשה בין גורמים רבים. 5000 רישיונות הוקצבו לילדים מבולגריה, מתוך 29.000 רישיונות לילדים שהובטחו על ידי ממשלת בריטניה. הרדיפות בבולגריה גברו והתנאים הסתבכו. הנהגת הישוב לחצה להשיג הודעה שהרישיונות נועדו לא רק לילדי בולגריה, ואכן מאמצע שנת 1942 הועמדו לרשות הסוכנות היהודית 320 רישיונות להעלאת נוער מארצות הבלקן. המעבר הטורקי הובטח אך קשיים רבים אחרים הונחו בדרכם ועיכבו את יציאת הילדים עד ינואר 1943.²³³

ברלס דיווח: " מחר 4.1.43 תצא קבוצת הילדים הראשונה אחרי תשעה ירחי עבודה, מקווה שזו אתחלתא דגאולה להמשך המפעל של הצלת אלפים ורבבות של ילדי ישראל מגורל של כיליון".²³⁴

עדותו של משה שטרנברג מעולי הקבוצה הראשונה

משה שטרנברג, חבר בני עקיבא בבודאפשט, היה בין העולים באותה קבוצת ילדים. עדויותיו הקשות של רב אשר הגיע מפולין, אודות ההשמדה, שיכנעו את הוריו להתיר לו לעלות. ב- 24 בדצמבר 1942 נפרדו מאות מלווים מקרוביהם, בשירת התקווה. 50 נערים ונערות היו בקרון אחד. רישמית, כולם אזרחים הונגרים בני 16 ומטה. למעשה, רוב הקבוצה הורכבה מפליטים ואף מאנשים שהתקרבו לגיל 30. המדריך היה ד"ר בלוס. משה הופקד בידי בלומה כבת 20, שברחה מגטו ורשה ואחר כך מגטו לודג', יחד עם חתנה, לסלובקיה ומשם להונגריה. בבודאפשט היא אומצה על ידי משפחתו של משה שטרנברג עד עלייתה. בערב שבת הגיעו לעיר בולגרית, כנראה, סטרה זאגורה, שם עשתה הרכבת חניית ביניים. ב- 31 בדצמבר, יום הסילבסטר הגיעו לתחנת הגבול הבולגרית - טורקית, סוויילינגרד. חייל גרמני עלה ודרש בצרחות את הפספורטים תוך

²³³ 18.1.43 A127/543 דו"ח דובקין. אצ"מ

השמעת נאצות אנטישמיות, וקרן הילדים נותק משאר הקרונות. הרכבת המשיכה לטורקיה. כך נשארו בקרון בודד ללא חשמל, מים, חימום, בלילה מושלג. יום למחרת הופיע ד"ר בלום עם קצין ורמכט קשיש ובידיו הדרכונים. קודם לכן הוצא מן הקרון ארגז כבד. הדרכונים הוחזרו ולא עבר זמן ושוב הם היו בתנועה לכיוון טורקיה. הסיפור שעבר מפה לאוזן כי היה זה ארגז מלא בקבוקי משקה משובחים. השערות של משה שטרנברג כי ד"ר בלום ניצל את ליל הסילבסטר, הישקה את פקידי הגסטפו כהוגן, בתוספת שטרות כסף, וכך יכלה הקבוצה להמשיך בדרכה.²³⁵

על בואם לארץ דווח:

"היום (19.1.43) הגיעה לחיפה, ...הקבוצה הראשונה של הילדים מארץ האויב. בקבוצה היו 50 נערים כולם מהונגריה. גיל הילדים נקבע, לפי הוראות הממשלה 11-16 ואולם למעשה יש כמה מהילדים שהם בגיל למטה ולמעלה מן הנקוב. הרכב הקבוצה לפי המין הוא: 20 ילדות, 30 ילדים. לפי הארצות: פולין -- 8, סלובקיה - למעלה ממחצית והשאר מהשטח שצורף להונגריה ומהונגריה הישנה. כמה מהילדים מפולין ומסלובקיה הגיעו רק בחודשים האחרונים ע"י גניבת הגבול ברגל וכו'. הילדים ברובם היו אסורים בהונגריה בהיותם פליטים מארצות אחרות. הילדים נבחרו לפי מידת הסכנה הצפויה להם. זה נעשה ע"י קראוס מהמשרד הא"י בבודאפשט, בניגוד לדעתם של אנשי הונגריה שרצו שהילדים מהונגריה יעלו על פי הרישיונות שהוקצבו להונגריה... עוד 72 נערים מוכנים לצאת לדרך, אולם אלה יוכלו לקבל את הוויזות הטורקיות רק לאחר שתתקבל הודעה על דבר זה מהקבוצה של ה - 50 עזבה את גבולות טורקיה.... קשה היה המעבר בסוויילינגרד כי שם היו עניינים עם הגסטפו... הילדים עברו את נהריה, קרית חיים,...דמעות של גיל נראו בעיני הילדים. הם היו מלובשים טוב...נלקחו לבית עולים."²³⁶

עלית הילדים הראשונה גררה תלונות שונות על קראוס. אנשי הונגריה כעסו שנלקחה מהם מכסת הילדים השייכת להם, וניתנה לילדי הפליטים. אנשי ה"איחוד" התלוננו כי קראוס העלה ילדים ללא שייכות לתנועה הציונית ובעיקר דתיים, 22 מ"בני עקיבא" ורק 20 מכל התנועות של ה"חלוץ" הכללי, ועל כי סחר בכספים באופן מעורר חשד.²³⁷ ד"ר נלקין, מנהל השיירה הראשונה, הדף את הטענות שנשמעו כלפי קראוס ובין השאר סיפר על "ילד" בן 23 בשם רוזנר פרנקל שביקש ממנו להצטרף אליו לפעולה נגד קראוס ומר בלום, נציג הגו'ינט בבודאפשט, בשל התנגדותו של קראוס לעליתו. לשאלה איך בכל זאת עלה, השיב שעלה בזכות יואל בראנד אשר קיבל בעד טירחה זו סך - 000?

²³⁴ 3.1.43 S6/1165 אצ"מ.

²³⁵ משה שטרנברג, זיכרונות חיות ומצוקות נפש לקראת המפגש לרגל 50 שנה לעליתנו. אייר תשנ"ג מאי 1993.

²³⁶ 19.1.43 S6/3366 אצ"מ. דו"ח י. בכר.

²³⁷ 30.1.43 D.1.5927 מורשת וניה הדרי ומנחם באדר אל נתן שוואלב.

(מספר ראשון לא מובן) פגים. הסכום הזה נועד למועמד אחר שהיה מיועד לעליה, ויותר לטובת פרנקל.

"...היו לח' קראוס קשרים רבים ומלחמות עם חבריו במשרד הא"י בקשר עם סידור ענייני עליה אלה. הוא התנגד כי יעלו ילדים למעלה מהגיל ובייחוד אלה שאין להם שייכות לתנועה הציונית... שומע אני על דבר חתירות נגד קראוס המתנהלות כאן ומשתמשים בהודעות על דבר סכומי כסף שנמסרו לידו... ידוע לי על דבר סכומי כסף שהח' קראוס מקבל אולם דבר זה נעשה באופן רשמי... אם לצורך הוצאות של העולה ואם לצורך הוצאות של עולים כאלה שאין להם האמצעים הדרושים..."²³⁸

הקבוצה השנייה בת 72 ילדים יצאה ב- 9.2.43, בתוכה נכללו 11 ילדי זאגרב שנותרו מתוך ה- 50 שהוקצבו להם רישיונות.²³⁹ וניה הדרי דיווח לארץ על בואם :

"בואם של 72 הילדים עובדה מעודדת... בקבוצה ישנם 11 ילדים מזאגרב.. משיחה איתם עולה כי בזאגרב נותרו רק 400 יהודים וביניהם 40 ילדים. כל היתר הושמדו או הועברו לפולין ולמחנות ריכוז בקרואטיה עצמה. כן נמצאים ילדים מוינה ומברלין שהצליחו לברוח להונגריה לפני שלושה חודשים. ילד אחד שברח מורשה לפני 4 חודשים. אחדים הגיעו לפני חודשים אחדים מלבוב, מסטניסלב, קרקאו וכן נמצאים 6 חברי ה"שוה"צ", 1 מ"דרור", 5 מ"מכבי הצעיר", חלק מהם הגיע לפני שנתיים מפולין. חלק הגיע מסלובקיה וחלק מהונגריה..." בהמשך המכתב תאר וניה את פגישתו הכואבת עם הפליטים הניצולים: "המילים הראשונות בפגישתי הבוקר... לא נשכח על שהתכחשתם אלינו במשך שלוש שנים. איפה הייתם ? אם לא היתה לתנועה בארץ אפשרות של עזרה כספית מדוע לא הגיעו אלינו דברי העידוד שלכם?... בליבי ידעתי: "אין לארץ תשובה על כך..."²⁴⁰

כפי שעולה, חידוש העליה הגביר את המתח בין החלקים השונים באוכלוסיה. הניגוד בין התנועה ההונגרית המקומית ובין הפליטים עלה כאשר יהודי הונגריה ביקשו כי רישיונות העליה ימומשו על ידם, על פי המכסה המגיעה להם, ושזו לא תינתן לילדי הפליטים. ניגוד נוסף ותמידי התקיים כלפי עליית חרדים ודתיים שהיו שסברו כי מספרם אינו מוצדק. יש לציין שגם אם עלו 22 חברי "בני עקיבא", מתוך 50, הדבר לא חרג מכוחם הפוליטי של אנשי ה"מזרחי", שעמד על 42%.

ילדי קרפטורוס וטרנסילבניה, ברטיסלבה וזאגרב.

²³⁸ כה' שבט תש"ג S6/1640/3 אצ"מ

²³⁹ 22.6.43 ש- I-5 אצ"מ. דוח קראוס 1946.

²⁴⁰ 57-1943-101-3 ארכיון העבודה בית ברל. 19.2.43 דו"ח ברלס ארכיון קומי "יד ושם",

בעת ההכנות לעלית הילדים השניה הפעילו אנשי קרפטורוס וטרנסילבניה לחץ, לאחר שניפגעו מהרכב העליה הראשונה שלא כלל ילדים משטחם בכמות הראויה, לדעתם.²⁴¹

אנשי ה"איחוד" המשיכו לטעון כי בהונגריה "הרחבה" יש למפלגתם רוב ועל כן יש לשנות את הרכב הוועדה הארצישראלית בבודאפשט. בנוסף לכך בקשו אוטונומיה למחוזות המסופחים בקביעת מועמדיהן לעליה.²⁴² באומר השיב כי פורמלית הם צודקים בדרישתם לקבל זכות לחלק רישיונות אך דה פקטו אין זה נכון עתה, שכן רוב העליה היא של הפליטים, המתרכזים בבודאפשט.²⁴³

ברלס, שהדי הביקורת על ההרכב הפוליטי של העולים, הגיעו אליו, כתב לקראוס לקראת העליה הקרבה ובאה: "אי אפשר לחלק את הסרטיפיקטים כמו בחלוקה של הקבוצה הראשונה. מבקש להתחשב בכך ולעשות את החלוקה תוך התיעצות."²⁴⁴

חידוש העליה הביא את מנהל המשרד הארצישראלי בברטיסלבה, ליאו רוזנטל, לצאת במאבק עקשני להצלת ילדי ברטיסלבה על ידי הבטחת יציאתם דרך המשרד הארצישראלי בבודאפשט במכסימום האפשרי. רוזנטל התלונן בפני נתן שוואלב על קראוס כי ילדים סלובקים לא יצורפו לקבוצת הילדים השניה העומדת לצאת. על כך השיבו וניה ובאדר לנתן שוואלב:

"...לא יכלו בשום פנים ואופן לצרף את ילדי רוזנטל... אין לעלות על הדעת כי היו מספיקים להגיע להונגריה עד שהקבוצה, זו בת ה- 72 ילדים תצא. כל דחיה של יציאתם דוחה את זמן הוצאתם של ילדי רומניה.... אם ישנה קבוצה בת 20 ילד של רוזנטל אשר יש להם רשות יציאה מסלובקיה היה רצוי מאד שיגיעו להונגריה.... תינתן מיד ההוראה לקראוס להכניס למחזור הראשון של הסרטיפיקטים... כן תבענו מברלס שגם ביחס לקבוצה של ה- 72 תינתן לקראוס הוראה מתאימה למען שיהיה בה חלק יותר ניכר מאנשי תנועתנו."²⁴⁵

אנשי ה"איחוד" ההונגרי המשיכו להתלונן על קראוס אשר "עם הוועדה שלו יתחשב במשפחת ה"חלוץ" רק באופן מינימלי, גם המצב הקטסטרופלי ודרישת ילדי דקס (סלובקיה) לא הביאה אותו לידי כך"²⁴⁶ המכתבים מלמדים כי אנשי קושטא הבינו את מורכבות הבעיה יותר מאנשי ה"איחוד" הונגרי. ההסבר לכך יכול להיות כי היה נתק

²⁴¹ P31/40 29.1.43 ארכיון "יד ושם" י-ם. מכתב ללא חתימה אל קראוס.

²⁴² S6/1640/3 13.4.44 אצ"מ. ה"איחוד", העולמי אל ב.ג., דובקין וקפלן.

²⁴³ 12.12.43 א- 15/9 משואה תל יצחק. באומר לבאדר. הטענה כי רוב העולים הם פליטים, חוזרת פעמים רבות.

²⁴⁴ L15/261 30.1.43 אצ"מ.

²⁴⁵ D.1.5927 30.1.43 מורשת.

²⁴⁶ Z1063/HI 5.2.43 קושטא.

בין קראוס ואנשי הועדה הארצישראלית ובין נציג ה"איחוד" בועדה, כך שהמורכבות לא היתה נהירה להם דייה. אפשר גם שאנשי ה"איחוד" לא הירפו מן הביקורת, למרות הבנתם את המצב, בתקווה שהביקורת האינטנסיבית תניע את חבריהם בקושטא לסייע להם לשנות את המצב.

אל תלונות אנשי קרפטורוס, טרנסילבניה, סלובקיה וה"חלוץ" הצטרפה זעקת ילדי זאגרב.

בזאגרב התקיימה קהילה מפוארת, אך בשנת 1942 נותרו בה יהודים ספורים. בראש הקהילה עמדו ד"ר שלום פראייברגר וד"ר הוגו כהן. מנהיגים אלה סברו כי יש לחלץ לפחות את הילדים מסכנת כיליון ועל כן פנו בשאלה למשרד הארצישראלי בבודאפשט ומשם ענו להם כי אכן קיימת אפשרות כזאת. זאגרב יכולה לקבל 50 רישיונות עליה לילדים בגילאים 10-16. בשלב זה החל תהליך מסובך, מייגע ומלא סכנות, למימוש העליה. בנוסף לאישור הכניסה לארץ ישראל היה צורך באשרת יציאה מקרואטיה ובאשרות מעבר מכל הארצות שדרך היה על הילדים לעבור (הונגריה, רומניה, בולגריה, טורקיה). המבקשים נדרשו למסור פרטים מלאים, הבקשות הוצגו לעיון השלטונות המקומיים ואחר כך נשלחו לגינבה או לקושטא ומשם לירושלים, שם דנה ממשלת המנדט בכל שם ושם. הרשימות שאושרו נשלחו ללונדון לאישור נוסף, ומשם לשווייץ (שייצגה את בריטניה בשטחי הכיבוש) ומשם לגרמניה...²⁴⁷ אנשי ה"איחוד" ההונגרי, כמו גם ג' ני לאבל בספרה, תלו האשמות קשות בקראוס כמי שחיבל בעלית ילדי זאגרב:

"אנשי בודאפשט ובמיוחד קראוס, נהגו בהם בעזות מצח. הוא הערים עליהם קשיים, לא הגיב כלל או הכחיש וטשטש עובדות. הם התאכזבו קשות והטיחו, כי נטשו אותם בימים הקשים ביותר ורק לאחר הפצרות רבות הואיל קראוס בטובו לענות.... אחרי משא ומתן מייגע הכינה הקהילה את הילדים, אך מספר הזוכים הופחת בבודאפשט בהדרגה ובצורה שרירותית. מהרשימה הקרואטית בת - 86 ילדים ו- 10 מלווים נותרו קודם 50 (רק ילדים). אחרי זמן מה הופחת המיספר ל- 35 ול - 20 עד שלבסוף הודיעו על 11 הילדים בלבד. כל מחאותיה של קהילת זאגרב לא הואילו, וב- 7.2.43 יצאו 11 הילדים המאושרים ברכבת להונגריה. היתה זו אחת הפעולות האחרונות שקהילת זאגרב המגומדת הצליחה לבצע.²⁴⁸

²⁴⁷ גיני לבל, חאג' אמין וברלין ת"א תשנ"ו עמ' 181-182.
²⁴⁸ שם, שם.

רפי בנשלוס העיד: "לקראוס הורו להעלות קבוצת ילדים מיוגוסלביה כדי להצילם מהשמדה, אך הוא משך את זה עד שהושמדו. קראוס לא נתן לעלות לאף יוגוסלבי..."

249

על אף שלא עלה בידי להבין את שרשרת האירועים בשלמותה, הרי כפי שעולה מן המכתבים המקוטעים, המצויים ב"יד ושם", בארכיונו של אוטו קומוי, התיאורים של זדון, שרירות לב ועזות מצח, בהם נהג קראוס, אינם משקפים את האמת. מצבם הטראגי של אנשי זאגרב, לא איפשר להם להבין ולראות את מיכלול הבעיות והמצוקות שבהם היה נתון המשרד בבודאפשט ועיקרם לחצים כבדים, מכיוונים שונים, להיות שותפים בעליה הקרובה וכן קשיים אובייקטיביים הקשורים בעצם היציאה מיוגוסלביה גופא. ב- 14.10.42 כתבו ד"ר פרייברגר וד"ר קון לברלס:

"בזאגרב נשארו 34 ילדים בגילים 7 - 16 המתאימים למשלוח. שולחים לך את הרשימה. עוד לפני חודשיים פנה הרב הראשי... לכס הקדוש להשיג דרך הנונציטורים בבודאפשט, בוקרסט וסופיה ויזות מעבר אצל השלטונות ההם...הראו לנו כי הנונציטורים בבודאפשט פנה למשרד החוץ ואלה הודיעו שהם מוכנים לאשר ויזות בשביל המשלוח."

בהמשך התלוננו כי נודע להם שעד כה לא היתה פניה אל משרד החוץ לבקשת ויזות מעבר. הם ביקשו הוראה מברלס איך לנהוג²⁵⁰

קראוס כתב לגולדין, מנהל המשרד הארצישראלי באנקרה, ב- 3.11.42: "...יש בעיות גדולות עם הילדים של ריקי (יוגוסלביה). בקושי רב השגנו את ויזת המעבר הבולגרי ונשיג אותו גם להבא באותם התנאים עבור קבוצות נוספות. מצד שני לא התאפשר לנו להשיג אותה עבור הילדים של ריקי. עבור ילדים אלה צריך להגיש בקשה אצל ריקי וצריך לסדר את זה בו במקום ולצערנו זה לא נראה מבטיח לפי שאני מכיר את המצב.

" ולכן ביקש קראוס מגולדין לאפשר לו לנצל את האישורים והסרטיפיקטים שכבר נמצאים בידו עבור ילדי סלובקיה מאחר ואי אפשר לנצלם לטובת ילדי יוגוסלביה ובולגריה.²⁵¹

כעבור כשבוע השיב, כנראה, ברלס, כי הוא מבקש שיעשה מאמץ שהילדים מיוגוסלביה שהיו אמורים לנסוע בקבוצה הראשונה ונשארו, יבואו לבודאפשט ויצטרפו אל קבוצת

²⁴⁹ D.1.15156. 14.4.46 מורשת. רפי בנשלוס (פרידל), כתב אישום נגד המנהל לשעבר של המשרד הא"י משה קראוס, פראג, (להלן: בנשלוס, כתב אישום נגד קראוס).

²⁵⁰ 14.10.42 ארכיון קומוי "יד ושם" P31/40.

²⁵¹ 3.11.42 L15/282 אצ"מ.

הילדים שאמורה לצאת: "... כן מבקש אותך להודיע לקהילת זאגרב שכל עוד קבוצת הילדים ההונגרית לא יצאה לדרך אין אפשרות להגיש רשימות אחרות. (יש קשיי תיקשורת עם זאגרב). הסידורים הפורמלים הדרושים כגון זיהוי, מתן ויזת מעבר טורקית וכו' יכולים להתבצע רק בבודאפשט"²⁵²

ב- 17.11.42 אישר ד"ר קון את קבלת מברקו של קראוס וממנו קיבלו מושג על משלוח הילדים מבודאפשט אך בהמשך תקף בחריפות את קראוס: "...לחלוטין לא מובן לנו מדוע קיבלנו תשובות על מכתבנו ומברקנו הדחופים מתאריך 23.10 למשרד הא"י רק אחרי שבועיים, וגם זאת אחרי דרישות מחודש(?).... בשביל הטרנספורט שלנו יכול להיות הדבר כישלון של כל המפעל שהכנו בכ"כ הרבה מאמצים והתרגשויות..."²⁵³ כעבור כשבוע כתבו מכתב, מזאגרב לקראוס, המעיד על עומק הסבך הבירוקרטי, הנוגע ברשויות רבות ומסביר את תחושת האין אונים והתסכול:

"מאשרים קבלת מברק מיום 15 החודש...מצד אחד אתה דורש מאתנו את רשימת 16 ילדים שנותרו מן הרשימה הקודמת שאושרה, בעוד שאתה מבטיח את אישורי הכניסה המקוריים משלטונות טורקיה, שכבר ביקשנו אותם חזר ובקש בדחיפות כמה פעמים, רק לאחר שתצא הקבוצה שלכם. הרי זה בניגוד גמור, שהרי - כמו שכבר הודענו לך גם במכתב, במברק ובטלפון - שבלי המסמך הזה אין באפשרותנו להשיג דבר קונקרטי אצל המוסדות הנוגעים בדבר כדי לקבל את הדרכונים.

בזאת אנו מודיעים לך שנית ששלחנו לברלס על פי בקשתו כבר ביום 14.10 רשימה חדשה מתוקנת של הילדים ומלוויהם, כי הוא רצה להשתדל להשיג רישיונות כניסה במקומות הנוגעים בדבר לרשימה הזאת. לפיכך כנראה שלא בא בחשבון בינתיים - עד שברלס יסדר את העניינים - לשלוח את 15 הילדים שנותרו ברשימה הישנה....אנו מקבלים את הרושם הקשה, שבמקומות מסוימים לא ניתנת תשומת הלב הראוייה למשלוח הילדים שלנו ולדאבוננו אנו ניתקלים בחוסר הבנה..."²⁵⁴

כעבור כחודש וחצי, ב- 12.1.43 שלחו ד"ר פרייברגר וד"ר הוגו כהן מכתב אל קראוס:

" לא ברור לנו מדוע אין אף פעם תשובה על כל שאלתנו ודחקנו. כבר עברו עתה תשעה חודשים מאז שהתחלנו לטפל בענין ילדנו. אחרי שהשגנו את ההסכמה העקרונית ממשרד הפנים שבכאן, מיום 16.4.42 לא יכולנו לעשות שום דבר יותר מבלי לקבל ממך את המסמכים הנוספים."²⁵⁵

²⁵² 9.11.42 L15/261 אצ"מ.

²⁵³ 17.11.42 ארכיון קומוי "יד ושם", P31/40.

²⁵⁴ 23.11.42 שם.

²⁵⁵ P31/40 ארכיון קומוי "יד ושם".

לא מובן לי מדוע, אך כאן באה התערבותו של קומוי. קומוי דרש בנחרצות מנשיא הקהילה בזאגרב להודיעו על שמות הילדים הנמצאים ברשימה המאושרת עד יום א', כי המשלוח הבא, סה"כ 72 ילדים, יצא בשבוע הבא, ועיכוב משלוח זה יעכב את יציאת הילדים מסופיה ובוקרשט.

"מאד בלתי נעים ומביך יהיה בשבילי אם לא תוכל לנצל את ההזדמנות להעביר את הילדים שלך... דיחוי נוסף יגרום לזה, שהיינו צריכים להכניס פליטים אחרים, הנמצאים כבר בבודאפשט, לתוך הקבוצה הזאת."²⁵⁶ לכאורה, הטיל קומוי את אשמת העיכוב באנשי יוגוסלביה, והדבר תמוה לאור השתלשלות העניינים, ותוכן הביקורת שבאה מזאגרב.

ב- 27.1.43 שלחו פריברגר וכהן רשימה של 69 ילדים, 17 מלוויים ושתי פעוטות לאוטוי קומוי ובקשו שיסדיר את עניינם.²⁵⁷ קבוצת הילדים השניה יצאה מבודאפשט לארץ בפברואר 1943 ובהם 11 ילדים מזאגרב. על אשר התחולל בפרק הזמן שבין הגעת הרשימות ב- 27.1.43 ובין יציאת הקבוצה של ילדי זאגרב לא עלה בידי להבין, כן לא עלה בידי להבין את טיב הקשיים הפרוצדורליים והאחרים שעמדו בדרכה של הקבוצה.

ב- 12.3.43 טלגרפו פריברגר וכהן לברלס כי קיבלו הודעה מקראוס על אפשרות נסיעה ל- 15 ילדים בלבד ושני מלוויים. הם דורשים שינתן אישור מיידי לכל רשימת הילדים והמלוויים, עם הוראות מפורשות לקראוס לביצוע.²⁵⁸ אנשי זאגרב המשיכו למחות על כך שהקבוצה הראשונה של הילדים היא "כולה על חשבון מספרים שהוקצבו ליוגוסלביה וכי מעתה לא יהיו לנו בעתיד קבוצות נפרדות. כי אם תמיד יצורפו מספר ילדנו למשלוח הכללי. אנחנו במצב המשול לרעב שתמיד מקבל פירורים כאשר שכנו השבע מתישב לסעודה"²⁵⁹ ההכנות לנסיעה, שלא תהיה, המשיכו לעורר תיסכול "נדמה לנו שאין צורך להזכיר לכם שבמשלוח הראשון נסעו לדאבנו רק 11 מילדנו אעפ"כ שממשלת טורקיה נתנה רישיון כניסה לכל הרשימה שהכילה 50 שמות בזמנו ולמרות שרשמו 40 ילדים בסתו שעבר..."²⁶⁰ וכן: "בשום פנים לא נוכל להשלים עם הדעה כי מספר ילדנו צריך להיות תלוי במספר הילדים בבודאפשט..."²⁶¹ אנשי זאגרב דרשו את כל הרשיונות שהוקצבו ליוגוסלביה עבורם, בשל מצבם הקשה יותר מכל קבוצת אוכלוסיה יהודית אחרת.

²⁵⁶ P31/40 22.1.43 ארכיון קומוי "יד ושם".

²⁵⁷ שם.

²⁵⁸ שם.

²⁵⁹ P31/43 15.3.43 "יד ושם" י-ם. פריברגר וקון למריה באור באסטנבול.

²⁶⁰ P31/40 17.3.43 "יד ושם" י-ם. פריברגר וקון לקראוס.

הנסיעה הבאה לא יצאה אל הפועל. העליה התחדשה רק כעבור כ – שבעה חודשים, באוקטובר 1943 עם תשע ויזות משפחה.

בחינת תגובתם של אנשי סלובקיה, הקרפטים וזאגרב מגלה כי אף קבוצת אוכלוסיה לא היתה מוכנה לוותר ולראות באחרת כמי שנתונה בסכנה גדולה ממנה. כל המבקשים עליה חיו בתחושת סכנה מידית המרחפת על חייהם, ותבעו, לחצו ואיימו בכל הכיוונים כלפי המשרד הארצישראלי. ועל אלו נוספו הקשיים האוביקטיביים המיוחדים שהיו כרוכים ביציאה מיוגוסלביה. במשפט המסיים של המכתב של פרייברגר אל מריה באור באיסטנבול: "אנחנו במצב המשול לרעב שתמיד מקבל פרורים, כאשר שכנו השבע מתישב לסעודה", יש להבין במעט את גודל הקצר ההדדי. זאגרב לא הבינה את גודל הסבך הבירוקרטי ואת הלחצים שבו היה נתון המשרד הארצישראלי וזה לא היה ער דיו לגודל המצוקה של אנשי זאגרב. על פי תחושתו, קראוס נעדר יכולת להסביר לאנשים, שאינם ממקורביו, את הקשיים המורכבים בהם נתקל. אפשר שדיווח והסבר רצוף ומפורט היה מונע את תחושות הזעם והתסכול, שרובם הם, כנראה, תוצאה של אי הבנת המציאות הסבוכה, ולא תוצאת החמצה או מחדל.

הד לפרשה זו נשמע במשפט גרינוולד - קסטנר. חוסר הדיוק בפרטים רבים מעלה את השאלה האם מדובר בזכרון שבגד בקראוס ובקסטנר, או באי דיוק הבא לשרת את האינטרסים של הנחקרים.

קסטנר טען שזרע היריבות בינו ובין קראוס נזרע עוד בשנת 1941, כאשר עשה מעשים שלא יעשו בקשר ל- 50 סרטיפיקטים שהוקצו לילדים יהודים ביוגוסלביה.²⁶² קראוס נשאל על כך על ידי השופט הלוי והוא השיב:

"ב- 1941 כאשר יוגוסלביה היתה שייכת לשטח האוייב ניסיתי להוציא מיוגוסלביה באופן כזה (כפי שעשה לילדי סלובקיה) ילדים. פניתי לברלס...ונתבקשתי ע"י הסוכנות לשלוח 50 שמות של ילדי קרואטיה. ביקשתי טלפונית מזאגרב רשימה של 50 ילדים, שלחתי את הרשימה לקושטא. הפרוצדורה ארכה שלושה חודשים. כאשר הויזות הטורקיות הגיעו מ- 50 הילדים היו בחיים רק 13 ואת ה- 13 האלה הוצאתי מזאגרב...

הלוי : אתה זוכר את התאריך באיזו שנה היה שקיבלת את 50 הויזות?

18.343 ק31/40 "יד ושם". י-ם.²⁶¹ פרייברגר וקון לקומוי.
²⁶² רוזנפלד שלום, תיק פלילי 124, עמ' 18.

תשובה: זה היה בסוף או התחלת 1942... (זה היה בסוף 1942 – א.נ.)

שאלה: אתה לא עכבת את משלוח הסרטיפיקטים אפילו לא יום אחד?

תשובה: אפילו שעה אחת.

שאלה: אומר פה קסטנר: "האשמותי בזמנו את קראוס ע"כ שלא העביר את הסרטיפיקטים בזמן. רב הילדים הנ"ל נהרגו. האשמותי אותו בפני ההנהלה הציונית בבודאפשט" מה אתה יודע על פעולה זו של ד"ר קסטנר שהוא האשים אותו?

תשובה: הוא לא האשים אותי בכלל. קראתי על זה רק פה בדיון...לא בפני הנהלת ההסתדרות הציונית ולא בפני ועדת המשרד הא"י."

לדברי קראוס, הוא לא שמע גם על מכתבו של קומוי לקושטא בו הודיע על סרובו לקבל אחריות עבור פעולותיו של קראוס. "קומוי היה באותו זמן יושב ראש ועדת המשרד הארצישראלי ומעולם לא הביא תלונה כזאת בפני ועדת המשרד הארצישראלי או לשיבת ההסתדרות הציונית" (שגם בה ישב קראוס).²⁶³

"תלונות קורעות לב מזאגרב וסלובקיה על המשרד הא"י שלכם"

כזכור, "תלונות קורעות לב מזאגרב וסלובקיה על המשרד ארצישראלי שלכם" הביא את קפלן לתת את ההוראה לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי: "... בו ישתתפו מלבד קראוס בא כוח של "ארץ ישראל - העובדת" ובא כוח אחד של ה"ציונים הכלליים". לשלושתם זכות שווה בהכרעות ובהחלטות של משרד זה"²⁶⁴

על התלונות הרבות שהצטברו, בעקבות עלית שתי העליות, והדרישה לשינוי מבנה המשרד הארצישראלי הגיב סילאגי במכתב מקיף ונרגש:

"חלוקת הרשיונות של עלית הנוער נעשתה לפי הרגל ע"י נשיאות המשרד שבה מקום אחד לנו (ה"שוה"צ"), ל"כלל" ול"מזרחי". יחס ההרכב הזה נקבע ע"י ועד המשרד החוקי לפי יחס הקונגרס האחרון. דוקא מיוזמתנו הוזמן חבר מ"דרור", עם זכות התייעצות. כל חלוקת הסרטיפיקטים נעשו פה אחד, בא כוח ה"דרור" לא מחא אף

²⁶³ 9.7.54, עמ' י"ח - 18, אמ"י. משפט קסטנר – גרינוולד. לתובע תל היה העתק מכתב של קומוי לקושטא אך בית המשפט סרב לקבלו. אפשר שכוונתו של קסטנר היתה למכתב שהבאתי למעלה מן התאריך 16.1.44, עת ביקש קומוי לשחררו מתפקידו, בין השאר כתוצאה מחוסר יכולתו לפקח על עבודת המשרד. L15/282 אצ"מ ²⁶⁴ 12.3.43 Z1063/HV מסי' 42 א.קושטא.

פעם.... הרי רק בעלית הנוער ה- 50 (קבוצת הילדים הראשונה) השתתפו ארבעת התנועות עם 5-5-5-5 חברים. רק אנו קבלנו גם מקום שיש. לעומת זה קיבל ה"דרור" בעליה בת ה- 72, שני מקומות נוספים חוץ מה- 5-5-5-5. תכלית המלחמה אחרת היא לגמרי, שלטון יחיד במשרד א"י וגם מקומו של קרויס.... ומכיון שמצד (?) התנגדה ה"דרור" כמה פעמים לסמכות הנשיאות, בעיניי העליה הבאה לא תכריע יותר הנשיאות, כי אם ועד המשרד, הנועד לזאת גם מצד הצורה. בועד הזה אין לה ל"דרור" אלא רק מקום יחיד (לפי היחס הקונגרסי), פרוש המקום האחד שתנועה זו היתה בתור תנועה תמיד חלשה... נוער, כמעט אין מאחוריה. ואת כל הסכסוך הקולני למען מטרות קטנוניות עוררו רק 3-4 מנהיגים זריזים....

א. קפלן כותב: הגיעו לאוזנו, תלונות זגרב וברטיסלבה, קורעות הלב. האשמה נוראה. אבל האם יכולה היתה בודאפשט לשלוח עליות נוספות חוץ מאלה של ה- 50 ושל ה- 72 ? האם היתה אפשרות ליותר? האם נשאר פה אף אחד מ- 12 הילדים ששלח אותו זאגרב? האם הרכבת העליה לא הראתה ש 99% של העולים היו פליטים סלובקים, פולנים וגרמנים? איה אם כן האנוכיות התנועתית? ואתה מנדל (מנחם באדר) הלא ראית גם בעצמך את שתי העליות, לא דברת עם העולים? ולמה לא היתה עליה שלישית וגם רביעית כל זאת תדעו אתם בחוץ יותר.... חבר קרויס עבד במרץ רב ובשכל טוב והתגבר על קשיים פנימיים לא קטנים. חובה היא עלינו לענות בו עדות ישרה, ולא רק מפני היותו תמיד אי מפלגתי אלא מפני שהיה ידיד טוב ונאמן ל"שוה"צ" במצב חמור מאד. מנדל יקר, בימים מזעזעים כאלה נפש כל איש מרה עליו, ובדופקו על דלתות המשרד הא"י כל שאיפתו להציל את עצמו, ומה- 72 מקומות אי אפשר לעשות 7200.

אף האלפים הרוצים לבוא אינם יכולים לעבור. אך איזו מידה של נבלה ושל דמגוגיה היא לייצר בסיס מהחורבן היהודי, ולכוון את היצרים ואת הלהיטות נגד 1-2 אנשים. קשה לנו לענות על קובלנות זאגרב "הקורע את הלב", זכות לאובד לצעוק אפילו אם אין הצדק איתו, אין לדרוש עינייניות בשאון המות. אולם עליכם, על שליחי ההסתדרות לבחון בעובדות, בראש וראשונה בשתי העליות, בהרכבתן, במקום מוצא העולים. ודומה לזאת היא בקשתינו אל א. קפלן. אז אל תרשיעו לפי ידיעות חד צדדיות, ולא תכריעו מרחוק.... ועכשיו יבוא העיקר: ההאשמות יתרבו אם העליה הנוכחית לא תוכל לעלות במהירות הגדולה ביותר. אותנו ואת קרויס יאשימו זאגרב וברטיסלבה. הרי סוף כל סוף אי אפשר להכריז (לפרסם) את מכתבו של ברלס.... הצילו עד שהשעה אינה מאוחרת. אם יגיעו הויזות הנה חבר קרויס..., וגם אנו, מנהלי המשרד נדע את תפקידנו, ונכיר את חובותנו. הננו מבקשים עליה רחבה יותר וגם אמון.²⁶⁵

עליית הילדים לוותה בהתנגדות של כמעט כל חברי הוועדה במשרד הארצישראלי למתן סרטיפיקטים לילדים בטענה שיש לתיתם קודם לחלוצים. קראוס דיווח לברלס על

הקושי בענין זה והודיע שיוכל להשיג אצל נציגי הממשלה ההונגרית את האישורים שגם חלוצים בני 18 - 20 יוכלו לעלות, בתנאי שהם נראים צעירים. קראוס ביקש לדעת את עמדת ברלס "האם אלה יתקבלו אצל הממשלה שלך, או שיש להקפיד על הגיל בצורה מחמירה".²⁶⁶

לחצי החלוצים מוכיחים עד כמה טראגיים היו הנסיבות בהם בני 18 ומעלה דרשו את המקומות שיועדו לילדים מתחת לגיל 16. חלוצים אכן נשלחו על חשבון הסרטיפיקטים של ילדים. כאשר אלו הגיעו לקושטא אנשים נדו בראשם ואמרו: "מסכנים, ילדים שהתבגרו טרם זמנם".²⁶⁷

החלוצים שהתקבצו סביב תנועתם בציפיה לעליה, נותרו ללא אפשרות לעלות, עם התחדש העליה בראשית 1943, שכן זו היתה מיועדת רק לילדים (עד גיל 16).

המשך המאבק לעליה

קבוצת הילדים הראשונה והשניה, שעלו בראשית 1943, היו שייכים למיכסת הרישיונות של השנה הקודמת ואילו 5000 הרישיונות לארצות הבלקן, ביניהם 500 להונגריה, שייכים היו למכסת שנת 1943.²⁶⁸ לאחר שהגיעו לארץ שתי קבוצות הילדים (ינואר ופברואר 1943), באה הוראתו של אייכמן שתבע לדחות את יציאת הילדים מארצות הכיבוש, והציע להסכים ליציאת 5000 ילדים רק אם אלו יוחלפו ב- 20.000 גרמנים בעלי כושר גופני ובגיל הגיוס. אייכמן ידע שבעלות הברית לא תסכמנה להצעה זו. על החלטה זו לא ידעו בארץ ומאמצי ההנהגה המשיכו.²⁶⁹ במסגרת מאמצים אלו הגיע קפלן לקושטא כדי לטפל במימוש חלוקת הרישיונות מתוך כוונה לחלקם לילדי פולין, סלובקיה, קרואטיה, הונגריה. העליה הלגאלית של הילדים הללו תצטרך לעבור דרך הונגריה ולשם כך התערב קפלן אצל השלטונות כי תינתן לילדים הפליטים שיגיעו, שהייה בהונגריה עד אשר יהיה ניתן להוציאם.²⁷⁰ המקום המרכזי שהונגריה תפסה כבר עתה ועתידה לתפוס, אם הסידור החדש יאושר, יכול להסביר את רצונו הגדול של קפלן כי בראש המשרד הארצישראלי יעמדו אנשי תנועתו. רצונו של קפלן הוזן גם בתלונות חוזרות ונישנות של אנשי תנועתו בהונגריה על קיפוח, אי סדרים וחוסר יעילות בעבודת המשרד הארצישראלי, בחסות משה קראוס והקואליציה שבראשה עמד.

²⁶⁵ מכתב סילאג'י לבאדר ללא תאריך וללא סימון ארכיוני. על הדפים מסומנים באותיות U46' U47' U48. א. קושטא

²⁶⁶ 13.4.43 L15/261 אצ"מ.

²⁶⁷ ראיון עם יוסף באומר.

²⁶⁸ 30.1.43 D.1.5927 מורשת.

²⁶⁹ דינה פורת, הנהגה במילכוד, עמ' 285 - 308

²⁷⁰ 12.3.43 Z1063/HV א. קושטא.

ברלס סיכם את עיקר הבעיות לעת ההיא :

א. אין אפשרות להעביר בדרך הרכבת אלא מספר מועט של נוסעים בכל שבוע.

ב. יש אישור חיובי של ממשלת טורקיה למעבר, אך עדיין לא התקבלה ההודעה הרישמית הבריטית אל הקונסולים הטורקים בארצות אירופה לסידור ויזות המעבר לטורקיה. הצירות הבריטית מנמקת את העיכוב בטענה שעדיין לא קיבלה הוראה מפורשת מלונדון בשאלות הנזכרות לעיל.

ג. אסור ליהודים לנסוע לערי החוף בבולגריה ועל ידי כך נוסף עוד מכשול בתוכנית להעברת קבוצות ילדים גדולות דרך הים. וזאת מלבד הקשיים להשגת אוניה מתאימה, לקבל רשיון לאוניה טורקית, לצאת מתחומי המים הארציים וכו'.

ד. מכיוון שממשלת בולגריה הסכימה להרשות את משלוח הילדים עד איסטנבול בקבוצות של 5-6 קרונות לשבוע (2 קרונות לכל רכבת) ישולחו הילדים מטורקיה באוניה טורקית עד מרסינא ומשם (או מאלכסנדריטא) ברכבת או באוניה לארץ ישראל, "אך שוב עניין ההוראות מעכב את הפעולה ואת הגאולה".²⁷¹

ב 7.4.43 עדיין רחוק עניין עלית הילדים מכדי מימוש. ברלס דיווח לקראוס שאחד התנאים שהציבו הרשויות הטורקיות, שיש קודם לנצל את הסרטיפיקטים שהוקצבו למשפחת ברוך (בולגריה) ורק אחר כך אלה של אנצר (רומניה) והונגריה, ולכן לא נראה סיום מידי לטיפול בקבוצות. כנראה המשך הנסיעה מאיסטנבול יהיה דרך סוריה לאורך החוף.²⁷² בינתיים, החמיר המצב בהונגריה מצד השלטונות ביחסם אל הפליטים. קראוס התריע על שינוי מדיניות השלטונות ההונגרים בעקבות בואם של פליטים רבים מרוזנטל (סלובקיה), שפר (פולין), ריקי כהן (יוגוסלביה), שפיצר ?, רוטנברג? ואדלשטיין (צ'כיה), הממשלה ההונגרית אינה מסכימה להימצאותם ומבקרת כל הזמן את כל המקומות כדי למצוא אותם. מרחפת עליהם סכנת גירוש לפולין. "מאז ינואר הצלחתי להביא לכך שילדים מתחת לגיל 16 יכולים לבא מרוזנטל ומשפר בהסתמך על כך שיש אפשרות עליה ויכולים לקבל אישור שהייה תיקני. מאחר ובשבועות האחרונים הגיעו כמויות גדולות של פליטים רוצות הרשויות לבצע גירוש כללי... על כן ביקשתי ממך במברקי לפחות לאפשר את יציאת קבוצה אחת בחודש זה".²⁷³

²⁷¹ S6/1165, 17.3.43 אצ"מ.

²⁷² L15/261 אצ"מ

²⁷³ L15/261 13.4.43 אצ"מ.

בברטיסלבה ניסו להרכיב משלוח עצמאי ישיר. לשם כך הם בקשו רשות עליה עבור 1500 ילדים עד גיל 16, 500 עבור מבוגרים, 250 עבור חלוצים. הודות לקשריהם עם השלטונות הסלובקים, קיבלו רשות מעבר בבולגריה ועמדו לקבל את הטרנזיט הרומני. לדעת רוזנטל קיים סיכוי ברור לקבל מאת הממשלה רכבת מיוחדת עד וורנה ואולי עד קושטא, אך זאת רק לאחר שהקונסול השוויצרי יקבל את ההוראה לתת את הויזות בהיקף מתאים והקונסול הטורקי יתן את ויזות המעבר.²⁷⁴

כעבור שלושה שבועות התיאשו מאפשרות זאת: "אין לי תקווה גדולה שתאפשר רכבת מיוחדת מדקס (סלובקיה)." אך כל עוד לא יצליחו בברטיסלבה לשלוח את משלוחם הם ישארו בצירוף עם הקבוצות המשותפות עם קראוס.²⁷⁵ רוזנטל חרד שאנשיו ה"תקועים" בסלובקיה יקופחו בלחצם של הפליטים הנמצאים בבודאפשט, ועל כן פנה לברלס: "אנחנו מבקשים ממך לדאוג לכך שלפחות בכל קבוצה אנחנו נרכיב את מחצית אותה קבוצה, זאת אומרת שהילדים שלנו יצטרפו לאלה של קראוס. אני מאמין שאם נתן הוראה ברוח זו חברנו שם לא יפעלו אחרת וגם לא יבואו עם תרופים שהמשטרה שם דורשת כל מיני דברים.... מבקשים זאת מנקודת ראות של הגירוש הרדום המרחף עלינו."²⁷⁶

כעבור כחודש שוב בקשה, מתחננת ותובעת, מסלובקיה לברלס: "תעשו הכל לתת לנו מספר רישיונות גדול למבוגרים, חלק מהרישיונות יגיעו לסלובקיה, חלק ישלחו לפרץ (רבס, איש "מכבי הצעיר" הסלובקי בהונגריה). עם פקודה שזה רק בשבילנו. תנו גם פקודה שרוב הרישיונות יהיה בעד החלוצים ואלו יחליטו מי הם החלוצים ע"י המשרד הארצישראלי או לבדם בבודאפשט."²⁷⁷ מאמצי רוזנטל, מנהל המשרד הארצישראלי בברטיסלבה, בעד רכבת מיוחדת שתצא לבולגריה, כשלו. מאחר וקראוס הודיעו כי בידו רשות מעבר דרך בולגריה, הוא הסיק מכך כי העולים הראשונים יהיו עולי קראוס, לכן ביקש שילדי סלובקיה יהיו קודמים לילדים הפליטים הסלובקים הנמצאים בהונגריה "כי רובם של הילדים אצל קראוס קיבלו לגאליזציה והילדים שלנו עדיין נמצאים בסכנה."²⁷⁸ שוב ושוב ניתן הביטוי למתח בין הפליטים הסלובקים בהונגריה ובין יהודי סלובקיה אשר נותרו בה, מבלי יכולת לצאת אותה.

²⁷⁴ D.I.592/6, 25.4.43 מורשת.

²⁷⁵ L15/261 18.5.43 אצ"מ. אלי שאיו אל וניה.

²⁷⁶ L15/261, 7.4.43 אצ"מ.

²⁷⁷ D.1.626/3 5.5.43 מורשת.

²⁷⁸ S6/1166A 1.6.43 אצ"מ.

הבטחתו של ברלס לעליה קרובה התמהמה והעצבנות רבתה. "מיום 6.2.43 מאז נסעה הקבוצה האחרונה מכאן עברו 4 חודשים...רישיונות ישנם, המעבר דרך תוגרמה (טורקיה) בקבוצות הובטח, מנהל המשרד א"י דפה מוסר שרכש ויזות דרך רומניה ובולגריה, העולים מוכנים. מדוע בושש כבר המברק הגואל?²⁷⁹ ובאי התנועות החלוציות רטנו ודרשו תשובה לבילתי מובן: "שאלת העליה העומדת לפנינו כבר חמישה חודשים ואיננה זזה ממקומה... נגד זה היינו בזמן הזה עדי ראייה לעליתם של אנשים פרטיים, שהשיגו בדרכם הם וגם בעזרת המשרד הא"י מפה את כל הויזות הדרושות....מהי הסיבה האמיתית, הבילתי ידועה לנו לאי הגשמת העליה עד היום הזה?"²⁸⁰

סיבת העיכוב היתה מצויה בשלטונות הטורקים שבקשו למנוע ריכוז קבוצות גדולות בטורקיה ולכן העולים לא יכלו לבא מכל המרכזים בבת אחת. התור שהם קבעו היה: יציאת ילדי בולגריה אחר כך ילדי רומניה ולאחריהם ילדי הונגריה, קרון אחד לכל עשרה ימים, סך הכל 250 ילדים למשך חודש. בקשה להקדים את ילדי הונגריה פירושה לבטל את הקודמים. כמו כן, הניסיונות שנעשו שלא לעבור ביבשה הטורקית אלא על ידי אוניה עד לארץ ישראל כשלו. לכך הצטרפה בעיה נוספת של חוסר אפשרות לעבור דרך בולגריה. יהודי בולגריה יצאו לערי השדה ונאסרה היציאה והמעבר בבולגריה, גם למיקרים שכבר היו בידיהם רישיונות, כדוגמת קבוצת ילדים רומנית שהיתה מצוידת בכל הויזות והדרכונים - ועוכבה. למרות הקשיים הבטיח ברלס לרוזנטל שכאשר העליה תתאפשר אנשיו יזכו לדין קדימה: "נתתי לקראוס הוראות, וקיבלתי את אישורו להוראותי, שלא פחות מ- 50% עד שני שליש של מספר הרישיונות יהיה קבוע לילדי הפליטים שיגיעו לבודאפשט. עלית המבוגרים תלויה במיכסה של המלווים, מלווה אחד לכל עשרה ילדים." אך יחד עם זה בישר לו ברלס כי קיבל מספר רישיונות, מארץ ישראל, עבור עסקנים ותיקים שעליהם מובטחת.²⁸¹

הוראתו של ברלס כי יש לתת לא פחות מחצי הרישיונות לרשות ברטיסלבה יצרה בעיה קשה לפליטי סלובקיה - בהונגריה: מאיזו מיכסה יקבלו את רישיונותיהם, מהחצי הסלובקי או מהחצי ההונגרי? שלושת מנהיגי התנועות החלוציות - הסלובקיות בהונגריה, הציעו ש- 50% מן הרישיונות יקבלו מברטיסלבה ו- 50% מהחלק ההונגרי, אך ברטיסלבה לא הסכימה להצעה זו. לטענת החלוצים הסלובקים בהונגריה, נישקפת להם סכנה שיפלו בין הכיסאות ולא יקבלו רישיונות המגיעים להם. הם ביקשו מן המוסדות שיתנו הוראות מדויקות וברורות לברטיסלבה ובודאפשט בנוגע לרישיונותיהם, מאחר ורוב חלוציהם אינם באים בחשבון לעליה בתור ילדים, אחרי

²⁷⁹ 22.6.43 ש- I - 5 אצ"ד. דב וייס ויצחק רוט.

²⁸⁰ 22.7.43 Z1063/HI מס' 62 א.קושטא.

מקרה סווילינגרד (בו תפסו אנשי הגסטפו כי מבוגרים עולים בתור ילדים). סיכוייהם לעלות יהיו רק כמלווים.

מסקירתו של נתן שוואלב נודע להם כי "ברית הארגונים החלוציים" בארץ החליטה לחלק את מאה הרישיונות המלווים, העומדים לרשות המשרד הארצישראלי בבודאפשט באופן זה: לפליטים חלוצים- 40 רישיונות. לתנועה החלוצית בהונגריה- 60 רישיונות. החלוצים הסלובקים הבינו מכך כי ה- 40 רישיונות שייכים לשלוש תנועות הפליטים מסלובקיה אשר נמצאים בהונגריה וכל- 60 הרישיונות יחולקו בין הגופים הרבים הבאים: המשרד הארצישראלי בברטיסלבה- בשביל חלוצים וציונים ותיקים שנמצאים שם, חלוצי צביה (פולין) שחיים בהונגריה בתור פליטים ברישיון המוסדות הממשלתיים, פליטי זאגרב, התנועות החלוציות בהונגריה וציונים ותיקים בהונגריה, הכוללים גם את מונקצ' וקולוז'וואר, ואנשים יחידים, מומלציו של ברלס. הם ביקשו שהחלטה זו תאושר על ידי ברלס ותגיע למשרד הארצישראלי באופן רישמי.²⁸² עילית זו של מנהיגי תנועות הפליטים – החלוצים – הסלובקים, בבקשם חיים, ביקשו להבין את המספרים של נתן שוואלב באופן הנותן להם יתרון רב, ביחס לאוכלוסיות המצוקה האחרות שנימנו. על כך השיבו להם מקושטא: "אין אנו יכולים כאן כרגע לתת תשובה. בימים אלה עומד קראוס להגיע הנה ומקוים לסדר את כל העניינים הפנימיים."²⁸³

קראוס ניסה לשבור את הקיפאון באמצעות התקשרות עם חברה פרטית שאמורה היתה להעביר את העולים כנוסעים רגילים מבלי לעורר תשומת לב. לשם כך הוא ניהל שיחות עם אישיות מוסמכת בבולגריה. אותה אישיות הציעה שישלחו אליו ישירות את בקשת המעבר עם רשימת השמות, והוא ידאג שהדבר לא יוודע לגרמנים. על העולים לנסוע כבודדים ולא להראות כקבוצת עולים, ולכן יש לבוא בקבוצות קטנות "מכסימום מאה איש". לדברי קראוס הסידור הזה זכה כבר להסכמת המשטרה המקומית.²⁸⁴ על כך השיב לו ברלס כי הוא (קראוס) לא מכיר את התנאים בבולגריה.

"קשה להעלות על הדעת שקבוצה של 100 עולים תעבור בלי לעורר תשומת לב ועוד כאשר הויזה הטורקית נרשמת כויזת מעבר המיועדת להמשך הדרך. במיוחד בתנאי הביקורת המחמירה בסווילינגרד, זאת על רקע העובדה שהגרמנים עדיין לא נתנו את הסכמתם למעבר בבולגריה....האשכנזים משגיחים מאד על הגבול ולא אחד שניסה לעבור באופן זה נעלמו עקבותיו, איך נוכל לקחת אחריות בתנאים אלה ולאמר לרשויות שהטרנסברוך בסדר?"²⁸⁵

²⁸¹ 3.6.43, 4.6.43 L15/261 אצ"מ.

²⁸² 22.7.43 Z1063/HI מס' 62 א.קושטא.

²⁸³ 4.8.43 Z1063/HV מס' 89 א.קושטא.

²⁸⁴ 29.7.43 S6/1166A אצ"מ. קראוס לברלס.

²⁸⁵ 10.8.43, 31.7.43 L15/261 S6/1166A אצ"מ

לסיכום: לאחר שנה ושמונה חודשים חודשה העליה לפרק זמן קצר ובו עלו בראשית 1943, באופן מאורגן שתי קבוצות ילדים. הרכבת רשימת הילדים היתה מלווה בלחצים קשים על המשרד הארצישראלי על ידי יהודי השטחים המסופחים, יהודי ברטיסלבה וזאגרב, הפליטים החלוצים וחלוצי הונגריה. קראוס גילה יוזמה בהתקשרויות פרטיות עם גורמים בבולגריה, על מנת לעקוף את המחסומים והעיכובים שנוצרו בה על ידי השלטונות הגרמנים, ואחר כך בידי הטורקים. התוכנית לא הצליחה ולא זכתה לאישורו של ברלס בטענה כי זאת תוכנית נאיבית ביחס למציאות הקיימת בשטח. אך למרות זאת הוא לא חדל להמשיך במציאת קשר עם גורמים פרטיים נוספים, כפי שנראה בהמשך, אשר הביאה להעלתם של יהודים נוספים מחוץ למסגרת הרישמית שאושרה.

קראוס חזר והרגיע כי יתן זכות קדימה לילדי ברטיסלבה אך ליאו רוזנטל לא חש בטוח וגייס גורמים רשמיים כברלס ונתן שוואלב שיכפו על קראוס הסדר שיבטיח שהפליטים (בעיקר הסלובקים) בהונגריה לא יזכו ביתרון קרבתם לקראוס - ויכפו סדר עליה אחר.

לא היצלחתי להבין את המהלך שעברו ילדי זאגרב ועל כן היכן טמון כישלוננו של קראוס, אך אין ספק כי תלונתם נבעה מעומק מצוקתם, ומבלי יכולת לראות את התמונה הכוללת של קשיים אובייקטיביים, הקשורים בהשגת רשיונות וקיום פרוצדורות שונות וקשיים סובייקטיביים, הקשורים בקבוצות הלחץ השונות שפעלו ללא רחם. אפשר שהתלונות הרבות על קראוס והמשרד הארצישראלי היו מתמעטות אילו היטיב קראוס להסביר לגורמים עמם נמצא בקשר, את טיב הקשיים המורכבים באורך רוח. קשיי התקשורת שלו, אובייקטיביים וסובייקטיביים, עם הרחוקים והמרוחקים הגבירו את אי ההבנות, ועמם את התסכול והזעם.

כשלו הוצאת ילדי זאגרב היה עוד הוכחה עבור אנשי ה"איחוד" ההונגרי לצורך לשנות את מעמדו של קראוס. על האשמה של ניצול כוחו הביילתי מוצדק מבחינה פוליטית, עם שינוי מפת הונגריה, נוספה הטענה על אי יכולתו למלא את התפקיד הקשה. אנשי ה"איחוד" ההונגרי העבירו את זעקת המקופחים, למנהיגי מפא"י בארץ ישראל וזה היה הצידוק בידי א. קפלן להורות לשנות את הרכבו החוקי של המשרד בבודאפשט. אנשי ה"שומר הצעיר" וה"מזרחי" דחו מכל וכל את פרשנות אנשי ה"איחוד", וראו בתלונותיהם שימוש ציני לצורך שיפור עמדתם הפוליטית. לדעתם, התלונות השתלבו ברצון הכללי של אנשי מפא"י לדחיקת איש ה"מזרחי" מראשות המשרד או לפחות, להחלשתו, כדי לזכות בעמדת כח גדולה יותר במשרד הארצישראלי ההונגרי, שהפך

להיות המשרד המרכזי במרכז אירופה ובה השארית הנותרת לפליטה הגדולה ביותר,
כך קיוו.

ה. עלית ותיקים

בפרק זה אעמוד על:

הגורמים שהכבידו על המשרד הארצישראלי במתן רישיונות.
אופן קיום עלית החלוצים באמצעות רישיונות לתשע משפחות בשבוע.
מערכת קשריו של קראוס עם השלטונות ההונגרים, אשר אפשרו את בואם של הפליטים
להונגריה, שהייתם בה ועליתם לארץ ישראל.
תלונות ושבחים שהושמעו כלפי אישיותו ודרך עבודתו של קראוס.

רשימות המלווים והותיקים בבודאפשט

כזכור, 25000 סרטיפיקטים הוקצבו עבור ילדים מארצות האויב, מתוכם הוקצבו 5000 סרטיפיקטים עבור ילדים מארצות הבלקן ומלוויהם. לאחר לחצים נאותה הממשלה הבריטית להקציב מתוך הסכום הנ"ל, 15% של רישיונות עבור מבוגרים, 10% למלווים ו- 5% לציונים ותיקים ומקרים מיוחדים. מוסדות הישוב החלו לפעול להוצאת רישיונות עבור מלווים וציונים ותיקים. לאחר שנתקבלו 100 רישיונות עבור ציונים ותיקים - הישוב בארץ היה כמרקחה. כל אירגוני ארצות-המוצא והתנועות הפוליטיות בישוב החלו להרכיב את רשימת מומלציהם. בסופו של תהליך הגישה הסוכנות היהודית רשימה של 477 שמות של עסקנים וציונים ותיקים לאשור.²⁸⁶

ברלס נתון היה ללחצים מן הארץ לאשר שמות מלווים וביקש למעט בהמלצות כדי שלא להציע דברים שהמשרד הארצישראלי לא יוכל לעמוד בו. הוא קבע שלגבי 100 רישיונות הותיקים לא כדאי וראוי לקבוע אותם בירושלים, מבלי לדעת מי ומי היכולים לצאת, ויש למסור את ההחלטה למשרד הארצישראלי בבודאפשט. אך לא כך היו פני הדברים. רשימת הותיקים ניקבעה בארץ, והתעכבה בשל חילוקי דעות בין האירגונים השונים. הנזק היה קשה. היו אנשים בעלי רישיונות יציאה מלפני איסור היציאה, ולא הופיעו ברשימות שהוכנו בארץ, ומאידך היו מועמדים שכמעט לא היה להם סיכוי לקבל את רישיונות היציאה, והם הופיעו ברשימת הותיקים ואי אפשר להכניס אחרים במקומם.²⁸⁷ הם נקראו בפי אנשי בודאפשט "ויזות המתים", כי רבים היו של אנשים שלא נמצאו כבר בין החיים.²⁸⁸

ברלס שלח למשרד הארצישראלי בבודאפשט המלצות לשבעה אנשים שנקבעו בארץ, שישמשו כמלווים. כצפוי, זעם קשה הציף את הפליטים. אלי שאיו, יוסף באומר ודב

²⁸⁶ S6/1165 28.4.43 אצ"מ

²⁸⁷ S6/1165 24.4.43 אצ"מ. עוד על כך: 30.11.43 א-15/9 משואה תל יצחק, באומר לבאדר.

²⁸⁸ קורניאנסקי, בשליחות חלוצים, עמ' 192-3

וייס כתבו לוניה, באדר ושינד : "ההוראות הללו שוללות את מנוחתנו מכיוון שאם המשרד הארצישראלי ימלא אותם לא ישאר אף מקום אחד פנוי לעלית החלוצים בתור מלווים".²⁸⁹ סילאגיי כתב לבאדר כי נודע לו מפי קראוס, כי הרשימה כוללת רק אנשים מה"ציונים הכללים", ומפא"ניקים מטרנסילבניה והונגריה. "רק מבינו ומבין ה"מזרחי" אין אף איש. כנראה שני חבריך (וניה ושינד) לא הודיעו על המיפעל הזה".²⁹⁰ גם רשימת הותיקים, המועמדים לקבל סרטיפיקטים, עוררה תגובה קשה מקיר לקיר. "...שוב נמצאו דרכים לסדר את העליה מאחרי גבה של ההסתדרות הציונית.... בחלוקת הסרטיפיקטים על הרשימה הנ"ל לא התחשבו עם אחוז רשימת הותיקים של בודאפשט וברטיסלבה, אלא רק מקרי פרוטקציה וקשרים טובים עם המוסדות... אולי יעלה בידך לעשות דבר מה למעננו, שלא ישלחו לנו תמיד רק הבטחות..."²⁹¹ קראוס המופתע פנה לברלס : " זו היתה הפתעה בשביל המשרד הארצישראלי והועדה שלה שלא הרכיבה אותה. ברשימה מופיעים אנשים שבכלל לא היה בכוונתם לעלות ואנשים שלא היה להם קשר עם הציונות ואף במידה מסויימת מתנגדים לה."²⁹² אלי שאיו מ"מכבי הצעיר" הוסיף : "... אנו מכירים את הרשימה השמית של ותיקים שהורכבה על ידי המשרד של רוזנטל (משרד א"י בברטיסלבה)... היא אינה מזדהה בכלל עם רשימת האנשים שקיבלו עכשיו את רישיונות העליה,... לפי מה הורכבה הרשימה?"²⁹³

אנשי ה"פועל המזרחי" סרבו לקבל את טענת קושטא כי נאלצו לפעול כך מפני שלא היו בידם רשימות מוכנות : "... התשובה מטעם קושטא שלפיה נאלצו להגיש את רשימת הבילתי והאנטי ציונים מחמת רשימתנו אינה משביעה רצון היות וידוע כי עוד לפני חודשיים שלחו כל המשפחות החלוציות את כל הרשימות לקושטא ולהנהלותיהן בארץ להשיג עבורם הרישיונות הדרושים..."²⁹⁴

בהונגריה עדין לא ידעו, בשלב זה, במי בדיוק לתלות את האשם, ולכן המריבות על הרשימות של האנשים המועמדים לעליה, ועל הרשימות שכבר הגיעו לבודאפשט, המשיכו ביתר שאת. חלפו כשמונה חודשים ועליה - אין.

ב- 16.9.43 הודיע ברלס לקראוס כי פנה אל משרד החוץ באנקרה לשנות את סדר יציאת הילדים, ולהקדים את יציאת ילדי הונגריה. הוא ביקש לאשר את ויזת המעבר

²⁸⁹ Z1063/II 22.7.43 מסי' 62 א. קושטא.

²⁹⁰ Z1063/II 22.7.43 א. קושטא.

²⁹¹ D.1.954.1 25.8.43 מורשת. יוסף באומר אל מ. באדר. וכן : א. הורביץ, "שליחותו של מנחם באדר בקושטא", **ילקוט מורשת** ל"ח, ניסן תשמ"ג, אפריל 1983, עמ' 182 מביא ציטוט זה כהוכחה לכך שגם יוסף באומר התלונן על פרוטקציה במשרד הא"י. קריאת כל המסמך מלמדת שהתלונה הופנתה כלפי באדר, וכן כלפי המוסדות בארץ הנוהגים בפרוטקציה.

²⁹² L15/261 18.8.43 אצ"מ.

²⁹³ 6.9.43 I - 5 אצ"ד.

²⁹⁴ Z1063/III 20.9.43 מסי' 103 א. קושטא. דב וייס, יוסף וינברגר, מאיר כהנא, יצחק רוט, אל מ. שפירא וקרונה.

עבור 300 ילדים עם מלווים לפי התוכנית שאושרה עקרונית, אך עדיין דרושה הודעה רישמית של ממשלת שווייץ שיציאת המהגרים והמעבר ברומניה ובולגריה אושרו חוקית. אותן בעיות נותרו בעינן: הציפיה לאישור בריטי ואשורי מעבר.²⁹⁵

חידושה של העליה - יציאת תשע משפחות לשבוע.

העליה מבודאפשט התחדשה באוקטובר 1943 לאחר תשעה חודשי הפסקה. ב- 7.10.43 יצאה הקבוצה הראשונה, וקבוצה שניה אמורה היתה לצאת שבוע אח"כ.²⁹⁶ העליה התאפשרה כתוצאה משינויים טכניים. מעתה ניתן רשיון **כניסה** לטורקיה ולא רשיון **מעבר**, כתמיד. הרומנים והבולגרים לא נתנו רשות מעבר דרך ארצם, על יסוד רשיון מעבר, ורק הודות לסדור המעבר דרך טורקיה בתור רשיון כניסה, נתאפשרה יציאת הקבוצות מהונגריה. בכך התגברו השלטונות הרומנים והבולגרים על האסור הגרמני שארצותיהם ישמשו ארצות מעבר ליהודים בדרכם לארץ ישראל.²⁹⁷

באופן זה התאפשרה רק עליית בודדים ומשפחות, אך לא קבוצות ילדים גדולות, וזאת בהמשך להגבלות של השלטונות הטורקים על הגבלת מספר היהודים העוברים בשטח בו זמנית.

הוסכם על דעת הכל כי במסגרת תשע האשרות לשבוע יעלו קודם כל פליטי פולין וסלובקיה - חברי המחתרת החלוצית שנמצאו בבודאפשט. "מה רבה היתה ההפתעה וההתמרמרות כשהתברר שראשוני הבאים לקושטא, בדרכם לארץ ישראל, לא היו דווקא חלוצים וציונים ותיקים, כפי שהוסכם, אלא חברי "אגודת ישראל". כמה סערה גדולה שאחזה בכל התנועות".²⁹⁸

התברר כי הרישיונות יועדו בחלקם הגדול למתנגדי הציונות, בעזרתו של א. גריפל, נציג "אגודת ישראל" בקושטא. בין הזוכים לרישיונות שהגיעו היו הרבי ממונקאץ' וחסידי, הרבי מבובוב וחסידי ועוד.²⁹⁹ בעקבות הוויזות האלה נעשה גריפל, לאישיות אגדתית בבודאפשט. עשרות ומאות יהודים שלחו אליו מברקים בבקשה לסידור רשיון עליה. היו שקיבלו תשובות, ביניהם גם ציונים.³⁰⁰

²⁹⁵ L15/ 261 16.9.43 אצ"מ.

²⁹⁶ S25/7839 17.11.43 אצ"מ.

²⁹⁷ S26/1190 24.11.43 אצ"מ.

²⁹⁸ דב וייס, "המחתרת החלוצית הדתית בסלובקיה ופליטיה בהונגריה בשלהי מלח"ע שניה." בתוך: "בגלוי ובמחתרת" עמ' 180-203.

²⁹⁹ קורניאנסקי יוסף, בשליחות חלוצים, גסטליט חיפה, 1979 עמ' 164-5.

³⁰⁰ קורניאנסקי, שם.

ההסבר שנתנו אנשי קושטא לועדת ה"חלוץ" היה שכאשר הגיעו לקושטא הסרטיפיקטים היה צורך להגיש לממשלה רשימות על יסוד הרשימות של הותיקים עם פירוטים, תאריכים וכו'. לצערם, באותה עת לא היה ברשות המשרד הארצישראלי בקושטא רשימות עם פרטים של הציונים ואנשי ה"חלוץ". היחידי שהיו לו רשימות מוכנות, היה איש "אגודת ישראל", שישב בקושטא, וכך הוגשו לממשלה עשרים שמות של אנשי ה"אגודה". המשרד הארצישראלי שם חשב לתומו שצריך להגיש כל רשימה שאפשר להשיג ובלבד שלא לאבד את הזמן. למרות זאת "... מתארים לנו את הרגשתכם המרה כאשר לאחר ציפיה של חודשים ושנים מתקבלת ויזה בשביל איש שאינו ציוני וגם מתנגד חריף לה. אולם לאחר העשרים (רשימות ל"אגודה") תתחלנה להתקבל הויזות לפי הרשימות עם הפרטים שהעביר רוזנטל וקראוס.³⁰¹

החלוצים לא היו מוכנים לקבל הסבר זה שהרי הרשימות היו בידי המשרד כבר חודשיים קודם, ולא יכלו לשאת את עלית החרדים - הבילתי ציונים וזקנים. "... בקבוצה השניה יעלה אדם בתואר רב אשר כל השגיו בתעמולה אנטי ציוני ית ובטח אפשר לזקוף על חשבוננו שמנע עלייתם (של חסידיו) ארצה וכעת הם טרף לציפורני הנאצים. אני ניגש לעליה במשמעותה הכפולה של הצלה. הצלת יהודים והצלתה של הארץ הנחנקת מחוסר ידיים עובדות. אבל כל עליית פלוגה כזו עם חומר אנושי כזה מעורר מחשבות נוגות...³⁰² צבי בעדעדים, מהנהגת ה"שומר הצעיר" התרעם: "...בעת שגולדין משגר הלום מברקים השכם והערב ותובע רשימות של חלוצים ותיקים, מגיעות הנה רשימות שבהן אין לפעמים בכלל ציוני, להפך רשומים בהם האויבים הכי מושבעים של הציונות. כל עבודתנו לתוהו כל זמן שזקנים בני 60-70 מסכנים את מפעלנו בארץ, ירכשו סרטיפיקטים תכופים למכביר.³⁰³ אחד האנשים שהואשם בהרכב הלא- ציוני של עליה זאת ועליות נוספות, היה משה קראוס. לימים טען שהאשמות אלו היו שקר גס:

"אני אמנם עזרתי אבל לא סידרתי להם (לאגודת ישראל) את הסרטיפיקטים. בקושטא ישב נציג "אגודת ישראל", גריפל, והוא היה כנראה, זריז יותר מברלס והוא השיג לא רק את האשרות אלא גם ויזות מעבר דרך טורקיה. כשהענין הובא לדיון בפני ועדת המשרד הארצישראלי התנגדו אנשי טרנסילבניה, שנסייע להם להשיג ויזות מעבר דרך רומניה ובולגריה. אני עמדתי בתוקף שמחובתנו היהודית לעזור להם ואני אעשה זאת גם אם הם יתנגדו. לא אשאיר על מצפוני שיכולתי להציל יהודים ולא עשיתי זאת, מה

³⁰¹ Z1063/HV 20.12.43 קושטא.

³⁰² 15.10.43 ש- I - 5 אצ"ד. קורניאנסקי.

³⁰³ נובמבר, Z1063/HII. קושטא.

גם שזה אינו פוגע באיש, ולא הולך על חשבון אף אחד. קומי שוכנע על ידי נימוקי ותמך
בי ולבסוף התקבלה דעתי, ואני גאה על כך.”³⁰⁴

מנחם באדר ידע במי האשם. “העובדה שבין העולים לא היו ציונים נגרמה משיטת
ההמלצות הנהוגה בארץ ישראל וגם כאן (קושטא) במשרד הא”י, בחיבור רשימות
הותיקים שנעשו ללא שיתוף עם התנועות החלוציות.”³⁰⁵ ביקורת בילתי מבוססת,
הושמעה על ידי רפי בנשלוש שעדיין לא הגיע להונגריה באותה תקופה, אלא בינואר
1944: “חודשים לא עלה חלוץ, אך רבנים לא - ציונים עלו. קראוס טען שהרשימות
מגיעים כך (מקושטא), אח”כ התברר שהוא ביקש מקושטא לשלוח בתור שכזה. (יואל
פלגי- נוסבכר מסר לו על כך). הרשימות נשלחו לפי שמות מקושטא. בסוף הואיל
להעניק גם לחלוצים רישיונות של אנשים שלא חיו עוד.”³⁰⁶

מוסדות הישוב בארץ ובקושטא נטלו מהמשרד הארצישראלי בבודאפשט את
סמכויותיו לקבוע את רשימות המלווים, רישיונות הותיקים ורשימות עליה מיוחדים.
נוצר מצב בו יצאו הרשימות מכלל שליטתם של ברלס וקראוס. חלק מן הרישיונות לא
היו רלוונטים יותר, חלקם ניתנו לאנשים רחוקים מן החוגים הציונים וכך נותרו
מנהיגים ציונים וחלוצים - בעלי רישיונות, אשר ציפו זמן רב למימוש עליתם,
מאוכזבים קשות.

מי נשא באחריות למצב זה? האם היה זה מהלך מחושב מצד אנשי הנהגת הישוב
בארץ, אשר לא היו מרוצים מהרכב המשרד הארצישראלי בבודאפשט ולכן נטלו ממנו
את סמכויותיו, או אולי כניעה ללחץ בילתי ניתן לריסון, של חוגים שונים מן הארץ,
שתבעו את עלית אנשיהם - מקורביהם? סביר להניח ששתי האפשרויות פעלו בו זמנית
ופעלו את פעולתם.

ברלס התלונן בפני הסוכנות היהודית כי עסקני בודאפשט דרשו להפסיק את העליה עד
שיתמלאו הרשימות לפי ה”מפתח”, דבר הגורם להאטת העליה שכה ציפו לה. הוא
נמצא במיצר כל פעם שנשאל באנקרה למה לא משתמשים ברישיונות שכבר ניתנו להם
ויזות מעבר, בשעה שהוא בא לדרוש להגדיל את תוכנית העליה... “קשה לבאר את ענין
ה”מפתח” לשאינס בני- ברית-”³⁰⁷

³⁰⁴ H3C21/1 1.2.79 המכון לתעוד הסטורי, אונברסיטת חיפה, ראיון לאשר כהן.

³⁰⁵ D.1.5859/6 19.11.43 מורשת. באדר אל אברמק וחברי המזכירות.

³⁰⁶ D.1.5161 14.4.46 מורשת. בנשלוש, כתב אישום נגד קראוס.

³⁰⁷ 7.1.44 א6/5553 אצ”מ.

מאוקטובר 1943, עת הוסדר ענין רישיון הכניסה לטורקיה, החלה באופן מסודר יציאת תשע משפחות, מידי שבוע, מכל ארץ משם מותרת היתה היציאה. משפחה היתה מורכבת ממספר נפשות עולים. עולים בודדים יכלו לנסוע על ידי סידור לא רישמי דרך המעבר הבולגרי (שבו צויין כי בידם רישיון כניסה לטורקיה), אבל **קבוצת ילדים מוכרחה היתה לקבל רישיון רישמי ואפילו אם מדובר בקבוצה של עשרה ילדים**. כל עוד לא הוסר קושי זה אי אפשר היה להגשים את עלית הנוער. עלית תשע המשפחות המשיכה להתקיים עד הפלישה הגרמנית להונגריה ב- 19.3.44, גם כאשר הגרמנים מנעו את יציאת היהודים מרומניה ובולגריה³⁰⁸

באמצע נובמבר 1943 מתח אחד מחברי הפרלמנט האנטישמיים, בקורת חריפה על עמדתה המתונה של הממשלה בשאלת הפליטים היהודים, תוך תשואות סוערות של חברי הבית. לדברי קראוס:

"אי אפשר היה להתעלם מהסכנה הצפונה בבקורת זו, שהיתה יכולה להכריח את הממשלה לשינוי רדיקלי ביחסה לפליטים ולנקיטת אמצעים חמורים לגביהם". למחרת המקרה ביקש קראוס ראיון דחוף אצל מיניסטר הפנים, ד"ר קרסט פישר, ומסר לו תזכיר, מלווה אישור מטעם הצירות השוויצרית בבודאפשט, שהממשלה הבריטית העמידה לרשותה יותר מ- 1000 רישיונות עליה לארץ ישראל בשביל פליטים יהודים בהונגריה, וכן אישורים מתאימים מצירות טורקיה, בולגריה ורומניה, שהן נותנות למשרד הארצישראלי בבודאפשט ויזות מעבר ל- 50 עולים לשבוע מהונגריה, וכן שממשלותיהן מסכימות שימשיכו בנוהג זה. בתשובתו לביקורת הנ"ל השתמש המיניסטר בתוכן תזכיר זה, ולדברי קראוס, הצליח להרגיע את הבית. "בעית הפליטים לא נתעוררה עוד בפרלמנט ויחס הממשלה אליהם לא נשתנה".³⁰⁹

קראוס הפך את תשעת רישיונות - המשפחה לשבוע, לדרך להעלות יותר מ- 50 איש בשבוע, בכך שהוסיף לכל משפחה 3 - 4 ילדים. מאיר כהני, מה"חלוץ המזרחי", היה זה שהכין ולימד את הילדים לשחק את תפקידם במשפחה (שמות, תאריכים וכו'). על מבצע זה זכה, לדבריו, לביקורות מצד הסוכנות בקושטא ובארץ בטענה של "חוסר זהירות".³¹⁰ על פי הצעתו, הסכים מינסטריון הפנים לרשום מספר ילדים פליטים בכל דרכון של בעל רישיון עליה. במשך כל תקופת העליה כמעט שלא עלו מהונגריה משפחות בלי ילדים. באופן זה הצליח, בעזרת השלטונות ההונגרים, להתגבר במידת מה, על המחסור החמור ברישיונות עליה.³¹¹ תנועת החלוצים - הפליטים הוצאה,

³⁰⁸ תיק אירופה, גנזך הציונות הדתית, מוסר הרב קוק, ירושלים. דין וחשבון של קראוס לסוכנות היהודית 1946.

³⁰⁹ קראוס. K11/449 אצ"מ.

³¹⁰ H3C21/1 מרכז לתעוד, אונברסיטת חיפה. ראיון של אשר כהן עם משה קראוס.

³¹¹ K11/449 אצ"מ.

למעשה, מאפשרות העליה שכן לא היתה מסגרת בה יוכלו להשתבץ. הם לא היו **ותיקים**, לא **ילדים**, ולכן גם לא **מלווים**, וכן לא יכלו להשתלב בעלית תשע **המשפחות**, כי היו חסרי תעודות במשטרה ההונגרית לצורך קבלת דרכונים, והם לא גרו בסלובקיה. הדרך שנמצאה להעלתם תוארה על ידי קראוס:

רק ציונים מעטים קיבלו סרטיפיקטים על סמך "רשימות הותיקים" שהוכנו בארץ ישראל. ברשימות אלו הופיעו אנשים שברחו או גורשו או שלא היה ניתן לאתרם, ולכן לא היו רלוונטים לעליה. המשרד הארצישראלי בבודאפשט שלח תחת השמות של האנשים הללו, את השמות והפרטים האישיים של החלוצים - הפליטים שברחו להונגריה - לברלס בטורקיה, כדי להשיג עבורם סרטיפיקטים וויזות טורקיות. הודות לקשריו הטובים עם הרשויות ההונגריות, קיבל עבורם דרכונים הונגרים במספר ועל שמות כפי שביקש, בלי צורך בהבאת מיסמכים כלשהם. באופן זה, על סמך הרשימות הקרויות "רשימות ותיקים" קמה בהונגריה עליה חלוצית, (שלא התקיימה לאורך כל שנת 1943 ביחס לפליטים חלוצים). כך השיג סרטיפיקטים למשפחתו בת הארבע נפשות של שמורק, למנהיגי התנועות הפולניות והסלובקיות: קורניאנסקי, אונגר, וייס, באומר, ליכטנברג פרמינגר ועוד. לפליטים אלה לא היו סרטיפיקטים על אף שחלק מהם שהו בהונגריה כשנתיים.

כאשר הגיעו שתי ויזות למשרד הארצישראלי סוכם במשרד, אחרי ישיבות רבות, שאת הויזות יקבלו קורניאנסקי, פעיל ה"חלוץ" בפולין, שנמלט לסלובקיה ב-1941 ואח"כ להונגריה באוגוסט 1943, וכן אליעזר אונגר, מראשי ה"שומר הדתי" בפולין, שנמלט אף הוא להונגריה באותה עת. יציאתם הוגדרה כשליחות של עדי ראייה לטיפול בענייני הצלה ועליה של אלפי הפליטים בהונגריה, ובענייני התנועות החלוציות הציוניות, ולהזעיק למעשי הצלה מהירים. הם עלו בינואר 1944.³¹² בדרכם ארצה התעכבו השניים בקושטא, ודרשו להקים ועד פליטים ליד המשרד הארצישראלי, שיקבע את תור העליה מקרב הפליטים. הדרישה מלמדת, כנראה, על אי נחת של מנהיגי הפליטים הפולנים ממידת הייצוג הפולני במשרד הארצישראלי ו/או מספר הפליטים הפולנים שזכו לעלות. הסכם נחתם, ואליהו דובקין הבטיח לתת הוראה מתאימה לברלס, אולם ברלס נתן לבודאפשט הוראה: "לועדת הפליטים ישנה זכות הצעה", ולא זכות הכרעה.³¹³ ברלס הבין, כנראה, את הסיבוך הנוסף הכרוך בהוראה מעין זו בעבודת המשרד הארצישראלי, הנתון ממילא ללחצים של קבוצות מקבוצות שונות.

³¹² קורניאנסקי, בשליחות חלוצים, עמ' 192-3.

³¹³ שם, עמ' 197. וכן בעבודה זאת, פרק ג', סעיף: "כניסת י. באומר למשרד הארצישראלי".

כחודש אחר כך, ב- 19 בפברואר, יצאו במסגרת תשע משפחות, מנהיגי הפליטים במחתרת שזכרו: י. באומר, ד. וייס, ליכטנברג, פרמינגר ועוד. בדרכם ארצה גם הם התעכבו בקושטא, ובין השאר דנו בדרך חלוקת תשע אשורות המעבר. בתזכיר משותף של מנהיגי המחתרת החלוצית ציונית בבודאפשט וחברי המשלחת בקושטא, סוכם שמספר זה של תשע ויזות בשבוע, הניתנות מטעם הממשלה הטורקית לאנשי הונגריה - סלובקיה, ינתנו כל שבוע ארבעה רישיונות לחלוצים מאותן הארצות. (המקומיים, פק"ר ופליטים). בהגיעם ארצה התברר להם שהבקשות לסדור הויזות מטעם המשרד הארצישראלי בקושטא לא נמסרו בהתאם להסכם שעשו בשעה שהתעכבו בקושטא, ונמסרו רק שני שמות של חלוצים לשבוע. כאשר מנהיגי הקבוצה הביעו את תמיהתם על כך הודיע להם דובקין, ראש מחלקת העליה והקליטה של הסוכנות היהודית, במכתבו מיום 17.5.44: "...נתנו הוראות לאנשינו (בקושטא) כי מבין תשע הויזות במשך השבוע, הנתנות למעבר עולים דרך טורקיה, תינתן לחלוצים - שלושה." לדברי דב וייס, רק אז הבין, כי מתן אשורות המעבר דרך טורקיה היה נתון כולו בידי המשרד הארצישראלי בקושטא, והטענות שהופנו בענין זה כלפי קראוס, לא היה להם כל יסוד. אף שהיה בהונגריה תקופה ממושכת, נמנה על מנהיגי הפליטים החלוצים, והיה עד לכל המאבקים, הוא לא הבין את מקור הסיבוכים באותם ימים, אלא בהגיעו לארץ ישראל.

314

עם עליית מנהיגי הפליטים - החלוצים, בפברואר 1944, ביקש קראוס מאותם מנהיגים להודיע לברלס על המצב המסוכן, בו הוא נתון, וביקש לאפשר לו לעלות ארצה. לדברי קראוס, תשובתו של ברלס היתה: "על קראוס עומדת ונופלת העליה מאירופה", ולכן לא איפשר לו לעלות לארץ. קראוס הבין סרוב זה, שכן מערכת היחסים שבנה עם הפקידות ההונגרית הבכירה היתה כה מורכבת ועדינה, שלא היה ניתן להעביר אותה למישהו אחר.³¹⁵

העוקפים והמקשים על המשרד הארצישראלי.

כפי שראינו, הרשימות של המועמדים לקבלת רישיון שונו על ידי גורמים פוליטיים שונים, בארץ ישראל ובקושטא ובידי גורמים נוספים. רישיונות "בילתי צפויים" אלה שעקפו את "המחכים בתור" גרמו לתסכול רב והטלת האשמות במשה קראוס כי הוא זה שיצר את ההעדפות של אנשים מסוימים, פרוטקציה למקורביו ולאנשי תנועתו, או לאנשים בעלי כסף.

³¹⁴ בתוך: "בגלוי במחתרת", דב וייס, המחתרת החלוצית הדתית, עמ' 197.
³¹⁵ H3/C21/1 1.2.79, המכון לתעוד - "מרכז", אונברסיטת חיפה. בראיון לאשר כהן.

להלן נסקור חלק מאותם גורמים שכפו את מומלציהם ועקפו את המצפים לעליה ואת המשרד הארצישראלי:

א. אנשים פרטיים שלחצו על המוסדות בארץ.

אחת הדוגמאות לכך היא משפחתו של אהרון קסטנר. הוא, אשתו וארבעת ילדיו עלו באוקטובר 1943, בהתחדש העליה, ועקפו אנשים הקודמים להם בתור. הוא יצא את סלובקיה, שנה וחצי קודם עם משפחתו, והגיע אחר ימים אחדים ברגל להונגריה. באמצעות אחד הילדים שעלו במסגרת עלית הנוער בתחילת השנה, שלח לאחיו בארץ בקשה שישתדל למען עליתו, על יסוד אשור עליה שהיה ברשותו עוד משנת 1939. כתוצאה מהשתדלות אחיו נתקבל במשרד בטורקיה רשיון עליה עבורו. המשרד הארצישראלי בטורקיה, הודיע על כך למשרד הארצישראלי בבודאפשט וזה הודיע למשפחת קסטנר על קבלת האשור לעליתם. בספטמבר - אוקטובר הגיעה אל הקונסוליה הטורקית בבודאפשט הודעה לתת לו רשיון כניסה לטורקיה. על יסוד אשור כניסה זה סידר המשרד הארצישראלי בבודאפשט את הדרכון מטעם המשטרה ההונגרית. על דרכון זה ניתן ויזת הכניסה הטורקית ועל סמך זה ניתנו ויזות המעבר הרומנית והבולגרית.³¹⁶

ב. חברי הנהלת הסוכנות היהודית.

ברלס ביקש פעמים רבות בקשות מיוחדות מאת קראוס על מנת למלאן. יש להניח שהבקשות הן תוצאת לחצים פוליטיים ולחצי קרובים ומכרים בארץ ישראל ובקושטא. להלן מס' דוגמאות:

"...לקחת בחשבון את משפחת פוקס המונה 4 נפשות...מבקש ממך לעשות את הצעדים המידיים שדרושים בשביל משפחה זו ולהודיע לי על כך."³¹⁷ דובקין ביקש מברלס שיברר עם קראוס אפשרות לעזור לאנשים הרשומים מטה, רשימה בת שישה חברי החלוץ "הכלל ציוני" ב' או למנותם כמלווים.³¹⁸ בקשות נוספות של ברלס היו בנוסח זה: "בהתאם להמלצת משפחתי לצרף את גב' אולגה היטר כמלווה של קבוצות הילדים הבאים. מבקש לאשר את הטיפול בענין."³¹⁹ יש לשלוח את ד. גולדמן אשתו וביתו כמלווים. "מבקש אשור לקבלת מיכתבי"³²⁰ לאשר את מרק סינגר כמלווה של קבוצת הילדים. "מבקש אשור לקבלת שורות אלו."³²¹

³¹⁶ 24.11.43 א"ב S26/1190 אצ"מ.

³¹⁷ 26.1.43 L15/261 אצ"מ.

³¹⁸ 12.3.43 S6/2815 אצ"מ.

³¹⁹ 15.5.43 L15/261 אצ"מ.

³²⁰ 6.5.43 L15/261 אצ"מ.

³²¹ 16.6.43 שם.

אך טבעי היה כי קראוס, הכפוף לברלס, לשעבר מנהל מחלקת העליה, העומד באותה עת בראש לשכת הקשר בקושטא, יציית וימלא אחר בקשותיו של ברלס, במיוחד לאור הסיגנון התובע הענות.

קראוס המופנם, שיתף מעטים בסודות וברזי המשרד ובמערכות יחסיו עם מוסדות הישוב. הוא לא הכפיש ולא התקומם באופן גלוי, נגד המכבידים על עבודתו. כך לפחות עולים הדברים מן העדויות הכתובות, וזאת בניגוד בולט לסגנון עדויותיו הכתובות והמקטרגות, החל מאמצע שנות החמישים, השנים בהם נאבק על הכרה בפעילותו בהונגריה. מכתביו מתקופת המלחמה, גם הקשים בתוכנם ובביקורתם, נשמעים רשמיים ומנומסים, וזאת בניגוד למכתבים בעלי סגנון בוטה וקצר הרוח, שצינו את מכתבי מנהיגי הפליטים בהונגריה. ממכתבי סילאגי, בעיקר, ודב וייס ניתן להבין שהם היו מאנשי שיחו וסודו, ושיתף אותם במר לבבו. אלו נהגו להטיח בחברי ועדת ההצלה בקושטא, בעת הנסיונות לפגוע בקראוס. לדברי צדוק ראב, חבר קרוב אחר היה מאיר כהני, איש "חלוץ המזרחי" ההונגרי.

ג. חברי המשלחת בקושטא.

וניה פומרנץ (זאב הדרי), מנחם באדר וזאב שינד, חברי ועדת ההצלה הכלל ישובית, בקושטא. (בפועל הקשר היה רק עם וניה הדרי ומנחם באדר).

במכתב לשפרינגמן, בראנד וקסטנר הודיעו חברי ועד ההצלה בקושטא כי הרשימות של רישיונות הותיקים, כ- 700 במספר, הגיעו, אך מאחר והשלטונות הבריטים מסכימים לתת רק 9 ויזות לשבוע, עלית כולם תאריך שנה וחצי. הם מעבירים, על כן, את כל הרשימה לאנשי ה"איחוד" ומבקשים מהם שיוציאו מן הרשימה את האנשים של "אנשי תנועתנו", ("ארץ ישראל- העובדת") בהם מעונינים ויעבירו אליהם, לקושטא, ושם הם ידאגו להקדים את מתן הויזות עבורם. הללו שלחו אותה רשימה גם לדקס בסלובקיה שיעשה את אותה פעולה. מאחר וברשימה מופיעים אנשים שאינם בחיים, מציעים להם, וניה ובאדר, שיקחו פליט מבין חבריהם, וישיגו בשבילו דרכון, על שמו של האיש שנמצא ברשימה ואינו בחיים. גם את זה יש להעביר לקושטא והם ידאגו להקדים את מתן הויזה הטורקית עבורם :

"עליכם לדאוג שקראוס לא ידע על כל הסידור הזה ע"י האיש, מוסר המכתב, ..., המחאות שלכם לגבי הסידור במשרד הא"י לא יפעלו כל כך מהר, ועליכם לחפש דרכים להסתדר... יתכן שיהיה כדאי שתבררו בזהירות את הדבר גם עם קראוס, כי יכול להיות שבלעדו לא תוכל להסתדר הפרוצדורות... הצגת הויזה הטורקית אינה תלויה בקראוס.

את זאת נוכל לסדר כאן... בימים אלה ישוב ברלס מהארץ ואנו נדאג שתינתן הוראה נוספת ביחס למלווים חלוצים פליטים.³²²

על עיסקה זו, שרקחו נציגי הישוב בקושטא, ובה ביקשו לעקוף את מנהל המשרד על ידי יצירת קשר ישיר בין אנשי ה"איחוד" ההונגרי והמשרד הארצישראלי בטורקיה, השיבו שפרינגמן, בראנד וקסטנר:

"בקשתכם להשאיר את הרשימה בסתר קשה מאד לביצוע. העבודה המשותפת ב- "א"י העובדת", ... מחייבת הידברויות שונות. צריך לבדוק שמות וכו' ובתקופה, בה מחכים מאות חברים בתקוה לעליה באוירה מתוחה, כמעט בילתי אפשרי לדרוש סודיות מאנשים שעליה היא כל משאת נפשם, בהודע להם שזכו בסרטיפיקט. לפי בקשתכם התקשרנו עם יערי והסברנו לו את המצב החדש. שנינו נחבר עכשיו את הרשימות ונעביר לכם במשך השבוע הבא..... עתה, אם כן, נודיע לכם מי נחשב במשרד הא"י כאן כנפטר או אלמוני... כמו כן נודיע לכם מי מחברנו יכול לנסוע כמלווה, ונציע לכם באיזו דרך להגשים את המבצע."

אנשי ה"איחוד" ההונגרי אסירי תודה לחבריהם בקושטא, וממשיכים לדבוק בעמדתם כי בשורות תנועתם מצויים מספר החברים החלוצים הגדול מבין כל התנועות.

"בכלל אנו מודים לכם על התערבותכם הנמרצת בריב המקומי...לא נעשה עוול לאף אחד אם יועדפו חברי "א"י העובדת" כי באמת, החלוצים האמיתיים מספרם ברובו בשורותינו, לכן אין אנו חושבים שההוראה הטלגרפית של גולדין על חלוקת מקומות המלווים מוצדקת. 5 המקומות המוקצבים ל"כלליים" לא עומדים בשום יחס למספר ואיכות היסודות החלוציים."³²³

המציאות בהונגריה, אותה לא הכירו אנשי קושטא, היקשתה להוציא אל הפועל את התוכנית לעקוף את המשרד הארצישראלי בבודאפשט. ב- 23.12.43 כתבו מקושטא, ללא חתימה, לחבריהם:

" נעשה הכל למען הקדים את חברנו אלה. כעת מוסרים את השמות לקבלת ויזות על יסוד רשימות הותיקים, כמעט לפי התור ששולח הנה קראוס....עליכם להילחם שם שכל מיברק של קראוס עם הפרטים יכלול את האחוזה המסויים של חברי המפלגה. זה

³²² Z1063/HV 16.11.43 מס' 123, א. קושטא.

³²³ 28.11.43 א - 9/12 15 משואה, תל יצחק.

הכרחי.... במעטפה תמצאו מכתבים לקראוס, שם תוכלו לראות את שמות הותיקים שנמסרו לקבלת ויזות קושטא... תילחמו בתוקף על חלקכם...³²⁴

חברי ועדת ההצלה בקושטא המשיכו לסייע לחברי מפלגתם. במכתב, ללא חתימה, אל אלי שאיו וגולדפב: "זוהי הרשימה השישית והשביעית של ציונים ותיקים ומבקש לא למסור על כך לקראוס. כפי שהוסבר בעבר התור של החלוצים לפי הרשימה החמישית נקבע לא לפי מפתח אלא לפי החברים."³²⁵

טיב הקשרים שעולים כאן בין ועדות ההצלה בקושטא ובדאפשט, העושים יד אחת לעקוף את משה קראוס והועדה הארצישראלית במשרד, יכולים להסביר את סרובם של אנשי שתי הועדות הללו להכניס נציגים נוספים לוועדה המרכזית בועדת ההצלה בבדאפשט. כל חבר נוסף בועדה היה בבחינת סכנה שיחשוף את הקשר של העדפת אנשי שלומם במשאבים כספיים, בחתירה לשינוי הרכב המשרד האצישראלי, ועתה בשיבוש רשימות העליה ויצירת מניפולציות שונות להבטחת עליית אנשי תנועתם.

ד. באמצעות שוחד או רצון טוב.

הונגרי שהועסק כנהג בצירות הבולגרית בבדאפשט, סידר בהרבה מיקרים ויזות מעבר בולגריות ליהודים המחזיקים דרכונים הונגרים. הויזות הושגו ללא עיכוב. ההונגרי קיבל, בדרך כלל, כ- 20 - 25 פנגו עבור ויזה. שריף ביי, שהיה מזכיר משרד הפקוח על הפספורטים בצירות הטורקית בבדאפשט סיפק ויזות ליהודים ללא אישור משרד החוץ באנקרה. הוא קיבל 2000 - 1000 פנגו עבור ויזה.³²⁶

ה. החרדים.

החרדים איימו פעמים רבות כי יפעלו באורח עצמאי, על רקע טענות של קיפוח, ופעמים הפעילו את לחציהם הכבדים. דוגמא לכך משמשת עליית הרבי מבעלז.

הרבי מבעלז שוחרר מגיטו בוכניה, שליד קרקוב, באמצעות קצינים גבוהים מצבא הונגריה שלחמו בחזית הרוסית ושוחדו ע"י חסידי הרבי בבדאפשט. קצינים אלו לקחו את הרבי, אחיו ושמשו למכוניתם, גילו את זקניהם, הלבשו במדים של קצינים רוסים רמי דרג שכביכול נשבו על ידם, והורו להם להעמיד פני ישנים. למשמרות שבדרך סיפרו כי הללו מובלים לחקירות דחופות במטה שבבדאפשט. הרבי הוצא מן הגטו באייר תש"ג. ב- 18 בינואר 1944, כחודשיים לפני כיבוש הונגריה על ידי הגרמנים

³²⁴ 23.12.43 ארכיון קושטא. ללא סימון בחוברת לישיבת הקשר בקושטא. הונגריה.

³²⁵ 23.2.44 Z1063/HV מס' 179 א. קושטא.

³²⁶ 22.12.43 AS62/7839 אצ"מ.

וכ- 6 - 7 חודשים לאחר שהוברח מן הגטו, הוא יצא יחד עם מלווייו מהונגריה, אחרי שראש מחלקת העליה שלח בעבורם סרטיפיקטים מן המכסה שנקבעה ל "ציונים ותיקים".³²⁷

כזכור, בין העולים בשיירת הילדים הראשונה בינואר 1943, עליה שחודשה לאחר שנה ושמונה חודשים של הפסקה, היה הנער משה שטרנברג. אביו של משה, ר' זבולון יונתן שטרנברג, אשר היה מראשי ה"מזרחי" בבודאפשט, כתב לבנו במכתבו האחרון אליו, ב- 28 בנובמבר 1943 כי: "ברשימת המזרחי שהוגשה לקבלת סרטיפיקטים עבור ציונים ותיקים אני מופיע בראש הרשימה, אבל זה לא מספיק. שם חייבים לזרז זאת ובעיקר ללחוץ לשם השגת הויזה לטורקיה."

בעקבות מכתב זה עלו משה ודודו, פיליפ, שגר בארץ, לירושלים לפגוש את משה שפירא, מנהיג ה"מזרחי" וראש מחלקת העליה, כדי לודא ולהבטיח את מקום האב-האח בעליה. צורת התנהגותו של משה שפירא היתה מוזרה מאד לאורך כל הפגישה. הוא סרב לשוחח עם האח ושוחח עם הבן משה בלבד. השיחה נסבה על דברים סתמיים ושפירא נמנע מדבר על עליית האב. ר' זבולון לא קיבל את הסרטיפיקט שאמור היה לקבל בעליה הקרובה, זו העליה שבה עלה הרבי מבעלז. ניתוח התנהגותו של שפירא בפגישתו עם משה ודודו, מסביר כי שפירא ידע בעת הפגישה, שהתקיימה ביניהם בסוף ינואר או ראשית פברואר 1944, כי ר' זבולון לא קיבל את רשיון העליה ונמנע מלספר להם על כך.

שנים רבות כעס משה שטרנברג על משה קראוס כי מנע מאביו עליה, תחת גדול מתנגדי הציונות, הרבי מבעלז. היטב חרה לו שקראוס, ידיד המשפחה, אשר נהג לאכול בביתם בלילות שבת בהיותו רווק, וקיים עם אביו שיחות נפש רבות גמל לו באופן זה.... לימים חקר משה את הפרשה והגיע למסקנה כי משה שפירא, שמוצאו מפולין ובעל רגש חם לחסידות, לא עמד בלחץ חסידי הרבי מבעלז וביקש מקראוס לסדר את העניין. משה קראוס הביא זאת לידיעת אביו, ר' זבולון, ואביו ויתר, כנראה, מרצון על הסרטיפיקט לטובת הרבי מבעלז. קרוב לודאי שהיתה הסכמה בין אביו ובין קראוס שיש למלא אחר ההחלטה שבאה מירושלים, בראש וראשונה בגלל ההנחה הקבועה שגרסה, שבירושלים יודעים טוב יותר. כנראה, אביו חש, שכאזרח הונגרי, אינו מצוי בסכנה מיידית וויתר לטובת מנהיג רוחני של עדה חסידית גדולה, תוך הבטחה שהוא ומשפחתו יהיו הראשונים לעלות בתור הבא.³²⁸

³²⁷ י.צ. זהבי, **מהתבוללות לציונות**, עמ' 411 - 412.

³²⁸ משה שטרנברג - מכתב שהפיץ. 1996. ר' זבולון נסע ברכבת קסטנר ומת שבוע לאחר הגיעו לשווייץ. שמשו של הרבי הבטיח בשם הרבי, יומיים לפני עלותו, כי יהודי הונגריה ינצלו ושלווה ומנוחה יאפיינו את גורלם, ואילו הרבי נוסע לארץ ישראל להתקרב אל השכינה ולהתפלל משם עבור עם ישראל.

מקרהו של הרבי מבעלו מיטיב להסביר את מערכות הלחצים והשיקולים שפעלו באותם ימים. היה שם צירוף של פרוטקציה שמקורה בהילה של רבי חסידי, הערכת הסיכונים והסיכויים בידי קראוס ושטרנברג בשעה שהחליטו לקדם עליתו של הרבי החסידי הנערץ מחד, והאנטי ציוני מאידך, ואחר כך הביקורת הקשה שהוטחה, כצפוי, על ידי כל התנועות הציוניות והנפגעים אישית. על דרך אחרת בה פעלו החרדים ניתן ללמוד ממכתבו של קראוס אל ברלס בו ביקש שיבהיר לו מה מעמדם של רוזינג, בנדיקט וגריפל מ"אגודת ישראל", המבטיחים סרטיפיקטים לאנשי תנועתם וקהילות יהודיות דתיות. הללו טענו כי הם עושים זאת על יסוד קשר עם ברלס. "רוזינג עושה עסקים מן הסרטיפיקטים".³²⁹ בצומת זו פעל משה קראוס, צומת רויית מתחים, ניגודי אינטרסים, ניגודי השקפות, שנאות ויריבויות אידאולוגיות ואישיות. אך טבעי שכל הכרעה שהכריע קראוס, אשר היתה יכולה לספק רק צד אחד בלבד, גררה אחריה ביקורת נוקבת המלווה באיבה אישית עמוקה.

ה. מיקרים מיוחדים.

לעיתים נדרשו לתת סרטיפיקטים לאנשים בלתי צפויים שלא נכללו ברשימה. דוגמא אחת לכך : באמצע נובמבר 1943 ביקר בבודאפשט יהודי ממוצא גרמני, אשר עבד בשירות הגסטפו ובאמצעות מתווך הציע למשה קראוס להוציא את המנהיגים הציונים סלפטר וד"ר הילפשטיין ממחנה הסגר ליד קרקוב ולהעבירם לבודאפשט. תמורת זה היה צריך למסור לרשותו חמישה פספורטים הונגריים למחוסרי נתינות יחד עם הסרטיפיקטים לארץ ישראל.³³⁰

ניתן להיווכח עד כמה מסובכת ומורכבת היתה מלאכת מתן הרשיונות. מצד אחד הופעלו לחצים רבים על המשרד האצטיוואלי בבודאפשט מצד אנשים פרטיים, אנשים חשובים, תנועות פוליטיות, המשרד האצטיוואלי בסלובקיה וארצות כבושות אחרות, ומצד שני רשיונות רבים ניתנו ללא כל יכולת של המשרד האצטיוואלי לשלוט בדבר, החל מן הרשימות שנערכו בארץ, במשרד האצטיוואלי בקושטא, בועדת ההצלה בקושטא, וכלה בשוחד ובלחצים של קבוצות לחץ שונות על אנשים שהיו קשורים בציריות הזרות, ואשר יכלו להסדיר באמצעות שוחד בארצם את המעבר של יהודים כבודדים. ספק אם המתלוננים על משה קראוס והועדה האצטיוואלית היו מודעים לדרך בה התנהלו הדברים.

³²⁹ L15/261 18.8.43 אצ"מ.

³³⁰ דצמבר. 1943. S25/7839 אצ"מ.

האם מנחם באדר, המתלונן לפני אנשי תנועתו בארץ ישראל, כי המשרד הארצישראלי "שלח רק אלה שקשר להם עם אל שבשמים או עם אל הממוין"³³¹ היה מודע למורכבות העניין ואף לחוסר השליטה של המשרד עצמו בנושא הרשיונות? האם הכרתו העמוקה כי קראוס שלח אנשים "פסולים" היא היתה לו מקור הצידוק המוסרי לעקוף את המשרד? והרי הוא עצמו הודה בפני אנשי תנועתו כי התקלה של עליית מנהיגי החרדים ואנשיהם, עם התחדש העליה, היתה במשרד הארצישראלי בקושטא³³², וקודם לכן ביקר את שיטת ההמלצות הנהוגה בארץ ישראל, ללא שיתוף עם התנועות הציוניות.³³³ התנגדותו של באדר לקראוס היתה התנגדות פנימית עמוקה, התנגדות של איש ארץ ישראל החילונית לנציגה של תנועה דתית, שאפילו אנשי תנועתו בהונגריה לא יכלו להתנגדות זו.

קשיים רבים אחרים התמקדו בתחום הפרוצדורלי. הרכבת רשימת עולים וקבלתה מאושרת על ידי השלטונות, היו כרוכים בבעיות רבות של זיהוי, איתור, הכנת ניירת ועוד. כדי להשיג ויזות ארצישראליות היה צריך לשלוח לארץ ישראל, דרך קושטא, לעיון אצל ממשלת ארץ ישראל מטעם הבריטים. אלו השיבו לקושטא או ג'נבה ומשם דרך השגרירות השוויצרית לארצות הכיבוש. עד שנתקבלו הויזות היו כאלו שנסעו כבר או שהנסיעה כבר לא היתה אקטואלית. בתיכתובות קוראים על בקשות להארכת ויזות, משפחה שלא הכניסו את שלושת ילדיה למרות שהופיעו בדרכון ההורים, אנשים בעלי דרכונים אך ללא ויזות מעבר, בעיות של אנשים עם דרכונים של חסרי נתינות. אשה שהדרכון שלה אינו במשרד ועוד ועוד.³³⁴ העניינים הפרוצדורליים גרמו לציפיה מתסכלת, עד שיסתדרו הדברים, מרירות וטענות כלפי עצלותו של קראוס, הליכה בדרך הקלה, העדפת אנשי תנועתו, העדפת אנטי ציונים, קבלת שלמונים וכדו'.

קשריו של משה קראוס עם השלטונות.

מקורות שהגיעו מהונגריה לארץ (עולים שעברו תחקיר בנמל חיפה) דווחו כי לקראוס היו קשרים מצוינים עם השלטונות, ובמיוחד עם מחלקת הזרים במשטרה - KEOKH ועם מנהל המחלקה, SIME NFALVY ARPOD, ועם ד"ר 'PASZTOY AMON', מזכיר המדינה לענייני זרים במשרד הפנים. קראוס הוצג בפני שר הפנים, KERESZTES FISHER, בסוף מרס 1943 באמצעות מזכיר המדינה. לדברי קראוס, בזכות קשריו הטובים הצליח בפברואר 1943, להשיג מה - KEOKH פספורטים של נסן עבור ילדים פליטים יהודים, שחיו בהונגריה, אשר אפשרות הגירתם הוכחה כמאושרת. פספורטים אלה התקבלו בלי תעודות תומכות, וללא צעדים רשמיים אחרים המתחייבים מכך.

³³¹ D.1.5859/6 19.11.43 מורשת. אל אברמק וכל חברי המזכירות.

³³² Z1063/HV 20.12.43, מס' 140, א.קושטא. אל חבר ועדת החלוץ בבודאפשט

³³³ D.1.5859/6 19.11.43 מורשת. אל אברמק וחברי המזכירות.

³³⁴ S6/1165 22.4.43 L15/261.13.5. אצ"מ.

חתימה של קראוס, המלווה בשלוש תמונות היו מספיקות. פספורטים אלה חולקו תוך שלושה ימים. התנאי היחידי של השלטונות היה שהילדים יהיו מתחת לגיל 17. אבל כאשר הגיל נקבע בבקשה, היא לא נבדקה, אפילו אם מדובר בצעירים בני 18 ו 19 אשר נכללו בעלית הילדים.

קראוס נעזר רבות בסוחר טקסטיל, יהודי, עשיר, בשם דן דג'ו (DAN DEZSO), שהחזיק בעמדה רשמית במוסדות היהודים, אשר עשה שימוש בקשריו הטובים עם השלטונות והשפעתו האישית על העניין היהודי. על פי דן דג'ו, הממשלה ההונגרית החליטה באוקטובר 1943 לא לגרש יהודים פליטים מסלובקיה או מפולין, ואפשרו סידורים שיעשו על ידי המשרד הארצישראלי להגן על הפליטים, העתידים להגר מהונגריה. לכל הפליטים הוצאו פספורטים ננסן הונגריים.³³⁵

קראוס השיג את העלמת העין של השלטונות ולא נתבקש למסור פרטים על הפליטים שחיו בבודאפשט. במכתב לברלס כתב כי השלטונות מוכנים להקל על בעיות ומצב הפליטים אם רק תתבצע כל הזמן עליה ובידו ישנה הבטחה שבמקרה כזה "נוכל לתת לכל משפחת פרייברגר (יוגוסלביה) וחלק גדול ממשפחת רוזנטל (סלובקיה) לעלות."³³⁶

לדברי קראוס, ראשית קשריו עם השלטונות החלו ב-1936, עת שיחרר יהודי פולני אמיד, אב ל 13 ילדים ואשה בהריון, שנשללה אזרחותם ונדונו ל גירוש. המקרה גרם לפרסום שלילי בעתונות בארצות השכנות ושימש נושא לתעמולה אנטי הונגרית. קראוס התקשר לקצין משטרה גבוה, הציג עצמו כאחראי להגירה לארץ ישראל והציע להם לפנות לקונסוליה הבריטית לבקש הסכמתם להגירת המשפחה לארץ. כך תשתחרר הונגריה מבעיה פוליטית בלתי נעימה. ואכן הענין סודר. יחסיו עם שלטונות משטרת הזרים הלכו ונרקמו. לדבריו, ההוגרים למדו שאפשר לסמוך עליו ועל אישוריו כיוון שבדקו ומצאו שהם מהימנים. כל פעם שעלתה קבוצה לארץ ישראל שלחו בלשים איתם עד הגבול לודא שהם אומנם יוצאים, בדקו והשוו את הרשימות. "אני ידעתי, ולכן לא נתתי אישורים כאלה אלא כשהייתי בטוח שאני באמת מסוגל לעמוד בהתחייבות זו. בנושא זה לא היו בלופים ולאישורים שלי היה חייב להיות כיסוי."³³⁷

קראוס מסר כי פאסטואי אמון, מזכיר המדינה לענייני זרים (ראש משטרת הזרים), הבטיח לו אישית, שכל פליט פולני יוכל להישאר בהונגריה ולזכות בתמיכה המקובלת בתנאי שיעברו לערים שמחוץ לבודאפשט. תנאי זה לא קויים על ידי החלוצים. הם רצו

³³⁵ S25/7839, 17.11.43, 28.6.43 אצ"מ עפ"י מקורות שהגיעו מהונגריה.

³³⁶ L15/261, 16.9.43 אצ"מ. קראוס לברלס.

³³⁷ H3C21/1, 1.2.79, מרכז לתעוד, אונברסיטת חיפה. בראיון לאשר כהן

לעלות ולהישאר בקירבת המשרד הארצישראלי בבודאפשט. במקרים רבים הם נעצרו ואז קראוס יכול היה לשחרר אותם בעזרת מכתב שהלה מיועד לעליה. היו מיקרים שאפילו החזירו אנשים מפלוגות העבודה בדרך זאת.³³⁸

דרך אחרת לפעולה היו קשריו של קראוס עם טאטושסקו, בעבר מפקד ה"סיגונסה", משרד הבטחון של המשטרה הרומנית. הקשר החל ב- 1942 באמצעות יוסף בלום, מנהל הגיוינט בבודאפשט. בלום ידע על קשיי המשרד הארצישראלי בקבלת ויזות מעבר רומניות. הוא הציע לקראוס ליצור קשר עם אדם, היכול להשפיע דרך הקונסוליה הרומנית, על הממשלה הרומנית, כדי שהמשרד הארצישראלי בבודאפשט יקבל את הויזות הנדרשות. ואכן הקשר נוצר ובסופו הגיע ד"ר טאטושסקו לבודאפשט. הלה הבטיח שהוא יוכל לרכוש ויזות מעבר מרומניה ואף קיים. הוא רכש 500 ויזות מעבר. לאחר שעשו שימוש בכל - 500 הויזות, שוב פנה קראוס אליו "וטאטושסקו היה האיש שסידר בשביל המשרד הארצישראלי תמיד את ויזות המעבר לרומניה".³³⁹ מכאן ניתן ללמוד שהיקף הקשר שיצר קראוס עם רומניה, שלא בדרך חוקית, היה רחב ביותר ונישען, יש להניח, על טובות הנאה שקיבלו פקידים בכירים בשרות השלטון הפרו נאצי הרומני. לא הצלחתי לקבל אישור נוסף לתופעה רחבה זו.

השלטונות סייעו בידי קראוס גם בתחומים נוספים הקשורים בעקיפין בפליטים ובעלייתם. לדברי קראוס, הוא עמד בקשר עם השלטונות כדי להבטיח את ערך הכסף של התנועה הציונית ההונגרית כדי לעשות בו שימוש לצורך סיוע לתנועות. את כספי הקרנות הלאומיות אי אפשר היה להעביר לארץ ישראל לאחר 1941. על פי בקשת קראוס סוכם עם פאסטואי אמון, ראש משטרת הזרים, שכספים אלו יועברו ל"משרד הסיוע" (OMZSA), משרד לסיוע ליהודי הונגריה, שבו תמך הגיוינט, והגיוינט ישלם את הסכום, המקביל, בארץ לידי הסוכנות היהודית. כספים אלו הוצאו בעיקר לתמיכה ביהודי קרפטורוס אשר נושלו מפרנסתם אחרי צירופם להונגריה.

קשה להסביר את פשר הנכונות של פאסטואי אמון, אישיות בכירה בצומת כה רגישה בחיי הונגריה באותה עת, לשמור על ערך כספי התנועה הציונית, אלא בטובת הנאה שצמחה לאישיות זו בעיסקה. אפשרות אחרת היא רצונו לחפות על אחריותו למעשיו בשנת 1941 כלפי היהודים, חסרי הנתנויות, שנשלחו לקמיינץ פודולסק, ושם נטבחו.³⁴⁰ כך גם היו היחסים המצויינים שבין קראוס ושלטונות הגבול, שאיפשרו את יציאתם הקלה, יחסית, של הפליטים היהודים מבלי לעבור את שרשרת הביקורת המתחייבת, והיו מלווים, מן הסתם, בטובות הנאה לאנשים שונים בדרך, ואשר השתלבו במדיניות

³³⁸ שם.

³³⁹ 4.7.54. עדות קראוס. ב/ 512/אמ"י. משפט קסטנר גרינוולד.

האמביוולנטיות של הונגריה ביחס ליהודים. לא עלה בידי למצוא אישור לקשר הספציפי, הכרוך בשוחד, אך נרמז פעמים רבות כי קראוס היה זקוק לכספי שוחד.

קראוס ניסה לפעול גם בתחומים שהיו מעבר להגדרת תחומי פעולתו. בהשתדלותו הועבר סכום של 10,000 פנגו (למעלה מ- 20.000 דולר) אותו העניק יהודי בשם שטרנברג תמורת הבטחה של ד"ר בלוס, נציג הגיוינט בבודאפשט, שיקבל את הכסף בארץ. את הכסף נתן משה קראוס לנציגי התנועות: הונוואלד (שומר הצעיר), כהני ("מזרחי"), בורשודי ("כלל ציונים"), בכדי לחלק בין הפליטים שלהם. אפשר שזהו הכסף עליו הודיעו דב וייס ויצחק רוט כי חוץ מהסכומים שמגיעים מקושטא הם קיבלו סכום יחיד ומיוחד של אלף זהובים בעד שלושת התנועות, שהמציא להם המשרד הארצישראלי בבודאפשט.³⁴¹

כסף נוסף בגובה 15000 פנגו, שעמד לרשות המשרד הארצישראלי, מקורו היה ב- ארבעה לירות שטרלינג שכל עולה שילם למשרד. כספים אלה, שלא היה ניתן להעבירם לארץ, נשארו בבודאפשט והסוכנות היתה מעבירה הוראות מה לעשות בהם. מקרה נוסף שבו ניסו לשמור על ערכו של הכסף שנותר במשרד הארצישראלי, ובו הד ליחסי חוסר האמון ההדדי. לדברי קראוס, בשנת 1941 הוחלט ששפרינגמן יקנה תמורת הכסף שנותר במשרד - זהב, על מנת לשמור על ערכו. "אך הוא תמיד סיפר סיפורים ואת הזהב לא ראינו. מאוחר יותר החזיר 7500 פנגו ועוד נשאר חייב סכום דומה. שפרינגמן הגיע עם שני חלוצים וסיפר לי שנתן להם את שארית הכסף והחלוצים אישרו זאת."³⁴²

המשרד הארצישראלי ומשה קראוס בראשו, חרג, אפוא, מתפקידו הרישמי של חלוקת רישיונות עליה, והפך לגוף יוזם ומפעיל קשרים עם השלטונות המקומיים ועם גופים ואנשים פרטיים בהונגריה ומחוץ לה, כדי לעקוף ולהתגבר על המחסומים והאיסורים השונים והרבים שהוערמו בדרכם של כל העוסקים בעליה. כן עסק במתן סיוע כספי לאותם תנועות שחשו נפגעות מאי שיתופם בועדה המרכזית- ועדת ההצלה.

קראוס בעיני סגורים וקטגורים.

התלונות האופייניות כלפי קראוס התרכזו בעיקר בטענות של העדפת דתיים, אנטי- ציונים, ניצול כספי האנשים העולים, סחר בסרטיפיקטים ועבודת יחיד. להלן מספר דוגמאות:

³⁴⁰ ראה בעבודה זאת, פרק ב', רקע.

³⁴¹ 22.6.43 ש"י 5 אצ"ד.

³⁴² H2F21/2,28.12.78. מכון לתעוד אוניברסיטת חיפה. ראיון קראוס לא. כהן

האנזי בראנד ספרה כי יואל בראנד היה צריך לקבל סרטיפיקט מגרמניה, כפליט גרמני בהונגריה. הם התחתנו בשנת 1935 ותכננו לעלות יחד לארץ ישראל. הם ציפו להגעת רשיון העליה אשר סודר בגרמניה, והתעניינו לעיתים קרובות במשרד הארצישראלי האם הגיע עבורם הרשיון. בשלב מסוים הגיעה משפחתו של יואל להונגריה, והצורך לדאוג לפרנסת המשפחה המורחבת הביא להגדלת מפעל הגרביים.

”ביום בהיר אחד הגיע קראוס למפעל ואמר שהגיעו הסרטיפיקטים שלנו ותוך שבוע אנחנו צריכים לעזוב את הונגריה ואם לא, הכל ילך לאיבוד. איך אפשר לעזוב את כל העסק, לחסלו תוך שבוע? התברר שזו היתה השיטה שלו. לא רק לנו זה קרה.... קראוס היה מכין אדם אחר לקבל את הסרטיפיקטים ומסר למי שהיה מוכן ומאורגן לנסיעה. זה היה טריק ידוע.”³⁴³

פרץ רבס סיפר כי בתחילת קיץ 1943 נודע לו כי יצאה קבוצת ילדים. ”הלכתי לקראוס ואמרתי לו: אני יודע שיש עליה והוא השיב: 'נכון, יש עליה אבל זה סודי לגמרי ואל תספר את זה לאף אחד כי זה יכול לסכן את כל העליה, אבל אם יש לך שני אנשים שהם באיזו מצוקה, אני מוכן לסדרם לעליה, אבל לשמור את זה בשקט'. זה היה שוחד, ככה רצה להשיג את שתיקתי”³⁴⁴

יוסף באומר מתארו כ”איש מאד סגור. איש לא ידע מה יש לו, מה אין לו, החזיק את הקלפים צמוד לחזה. לדוגמא, כשהיה פורץ ריב בין התנועות אז הוא שלף עוד סרטיפיקט מהכיס שלו כדי לסיים את הסכסוך”³⁴⁵. לדבריו, המשרד היה מבוסס על איש אחד. קראוס מסר לנציגים של התנועות מה שהיה נראה לו כנכון למסור. איש לא ידע את הכל. קראוס היה בירוקרט נוקשה. בתקופתו של באומר לא היו למשרד סרטיפיקטים, הם הגיעו מן הארץ. כאן היה נתון הכח בידי קראוס. הסרטיפיקטים הגיעו על שמות מסויימים, ורבים מאותם שמות היו במחנות עבודה, מתו וכדו' ואי אפשר היה להשיגם. את אלה הוא חילק בין המועמדים לעליה, חילק זאת לתנועות והתנועות חילקו זאת לפליטים.

”אם הגיע סרטיפיקט על שם משפחה, בעל וילדים, שאלו את התנועות, האם יש לכם ילדים בגילאים אלו ואלו, האם יש לכם שלוש נשים בגילים אלו ואלו וכד'. אנחנו הרכבנו את המועמדים לפי זה...דברים אלו הובאו לידיעת הועדה וגם אופן חלוקת הסרטיפיקטים. מסביב לנושא זה היו הרבה רינונים, שלא השתדל לחפש את

³⁴³ 15.7.97 ראיון עימי

³⁴⁴ 31.7.97, ראיון עימי. פרץ רבס לא היה חבר ועדת משרד הארצישראלי ועל כן אפשר שלא ידע. השאלה היא האם איש ה”איחוד” נציג במשרד הארצישראלי, ידע על כך. עלית ילדים בשנת 1943 התקיימה בחודשים: ינואר – פברואר, ולא בקיץ, כפי שנאמר.

³⁴⁵ 18.10.96, ראיון עם יוסף באומר.

המועמדים האמיתיים ואלו נשארו בידו בתור אפשרות לחלק אותם. עובדה היא שבארץ הגיעה אלי אשה שבאותה תקופה הלכה אל קראוס לדרוש את הסרטיפיקט של בעלה והוא אמר שאין לו סרטיפיקט כזה. כשהיא אמרה לי את השם ידעתי שהשם הזה היה בין הסרטיפיקטים שחולקו באותה תקופה.³⁴⁶

מתוך תחקיר של אחת העולות נכתב דין וחשבון המתאר את הלך הרוחות מנקודת מבטה :

"אשה ציונית אשר הגיעה עתה ארצה מהונגריה מוסרת שרבה ההתמרמרות בקרב הציבור הציוני שם על שיטת חלוקת הסרטיפיקטים על ידי קראוס....מאז החלה מחדש העליה ההונגרית לפני שלושה חודשים בערך, הסרטיפיקטים ברובם המכריע ניתנו ללא ציונים בעיקר לאורתודוקסים, מחוגים אנטי ציונים מובהקים. בתור דוגמא אופינית...המקרה של הרב טיטלבוים רבה הראשי של העדה האורתודוקסית בסטו מרה... בחג ראש השנה של השנה דרש דרשה בית כנסת שהיתה מלאה שיקוצים נגד הציונים ודרישה מן הקהל שלא לעלות לא"י....(ועתה) הנ"ל עומד לעלות ארצה בקרוב. בין הציונים רווחת הדעה שקראוס מקבל עד 30 פגו עבור נתינת סרטיפיקט. ציונים ותיקים שאושרו לעליה כבר לפני שנים אינם זוכים לקבל סרטיפיקטים ...

בזמן האחרון לא עלו בכלל פליטים מיוצאי פולין הנמצאים בהונגריה... לאלפים. כמו כן לא עלה אף חלוץ אחד ממאות מאות החלוצים שהצליחו להימלט מסלובקיה בזמן הגירושים בקיץ 1942 לבודאפשט...יש חשד אצל כמה מן העולים שהוא מנצל את הקשרים שלו לשם סחיטת כספים מיהודים שהצליחו בזמנו להוציא חלק מהונגריה לחו"ל. ברגע האחרון, לפני עלייתם, הוא מודיע להם שכאילו ידוע לשלטונות על עסקיהם הבלתי לגאליים, ומבטיח שבסכום כסף זה יש באפשרותו לחסל את העניין"³⁴⁷

רפי בנשלום, מחליפו של יוסף באומר בועדה במשרד הארצישראלי, בתקופה של כחודש ימים עד כניסת הגרמנים, מתארו :

" קראוס זאת תופעה מיוחדת במינה. כמו קסטנר אנטי דמוקרט, איש שתלטן. זה היה מחזה נורא. כל המשרד א"י היה שני חדרים. בחדר אחד ישב קראוס, בחדר השני הצטופפו עשרות אנשים שחיכו לראיון ושיחה וגם אנחנו היינו ביניהם. הוא לא אירגן הרבה ישיבות של הועדה. ולכן כל הישיבות השוטפות כמו האם עומדים להגיע סרטיפיקטים, האם הגיעו שמות, מתי יוצא משלוח...קראוס היה פרצוף שניהל את המשרד לבד... אף פעם לא היה דחוף לו. היה מגיע למשרד ב- 10, על השולחן נערמו ערמות של מכתבים שהוא בכלל לא פתח... הצעתי לו, למה לנו לחכות ארבע תנועות

³⁴⁶ 18.10.96. בראיון שהעניק לי.
³⁴⁷ דצמבר 1943 S25/7839 אצ"מ.

בפרוזדור שעות על גבי שעות? בא ניפגש פעם בשבוע ותדווח לנו מה התוכנית, מתי יוצא טרנספורט? ואז הוא ענה: אני עומד לרשות כל אחד אך לא כולם יחד. זו היתה השיטה...הלכה על חשבון יעילות העליה. לדוגמא הגיעו 30 סרטיפיקטים שמתוכם נניח 16 שמיות ו- 12 לחלוקה. בסרטיפיקטים על פי שם קרה שהאנשים כבר לא היו, אז היה צריך לחלקם לאחרים, ולהם היה צריך לעשות פרוצדורה של דרכון, ויזה, רישיון מעבר טורקי וכו', כל אדם נורמלי היה עובר 20 שעות והיה לוקח עוזרים שיהיו בקשר עם אנשים, קונסוליות, חברות נסיעות, אך הוא עשה הכל. היה לו זמן. לא פעם קרה שמשלוח של קבוצת אנשים נדחה לשבוע ואחר כך כבר לא היה זמן... הוא לא הרגיש שלא היה זמן. בגלל זה 70 סרטיפיקטים לא נוצלו עד 19.3.44 ובעליהם נרצחו³⁴⁸.

ביחס לטענות לעצלנותו וחוסר יעילותו של קראוס אומר יוסף באומר: "אני לא הבחנתי בכך. אני ראיתי אצלו את החיובי. איך משיג ויזות לאנשים במחתרת כדי שלא ירדפו אותם, שהיו לו מהלכים בשלטונות שלאף אחד לא היה. כשהיו מריבות ביקש לחסל זאת על ידי ששלף סרטיפיקט. אבל גם ראיתי איך לא אמר אמת, לאשה שהכרתי, שלא הגיע סרטיפיקט לבעלה."³⁴⁹

דומה שדעתו של קומוי מיטיבה להסביר את דרכי עבודתו של קראוס:

"לקראוס אופי קצת מגונה לגבי המפלגות. הסיבוך בהרכב המשרד הא"י ויחסו של קראוס למפלגות מסביר למה לקראוס השפעה מעל המגיע לו. הוא אדון מוכשר ומיומן עם קשרים טובים בשלטון. הוא לא פועל בדברים העקרוניים ללא החלטה של הנשיאות אך מסדר דברים קטנים רבים שאין אפשרות לבדוק אותם וכך אף אחד לא מקבל אחריות עליהם."³⁵⁰

כאשר נדרש אוטו קומוי להתייחס לדרישות אנשי ה"איחוד" להדיח את קראוס, השיב לוניה ובאדר כי: "הדחתו אפשרית רק אם יוגשו הוכחות חותכות"³⁵¹. צדוק ראב הסתובב במשרד הארצישראלי כנער - חלוץ, בשליחותו של מאיר כהני, איש ה"מזרחי" ההונגרי, וחברו הקרוב של קראוס. צדוק ראה בקראוס אדם מאד סולידי, סגור. סגנונו היה שונה לחלוטין משל חברי תנועות הנוער, "לא שויצר", כהגדרתו. "למשל, היה לנו סמינר מדריכים של "בני עקיבא", רצינו שקראוס ירצה בפני הסמינר אך הוא סרב, בשום פנים לא רצה. במקומו היזמנו את סילאגי וקסטנר. הם מיד נענו. קראוס לא ראה את עצמו בתור מרצה."³⁵²

³⁴⁸ 16.8.96 בראיון שהענק לי, וכן כתב אישום (של בנשלוס) נגד קראוס.

³⁴⁹ ראיון עימי.

³⁵⁰ L15/261 25.8.43 אצ"מ.

³⁵¹ Z1063/HIII מס' 231 א.קושטא.

³⁵² 11.7.96 ראיון עמו.

קאדרי מספר שקראוס תמיד שמר על מרחק. לא גילה סודות, שמר על יחסים קורקטים. עם חברי "בני עקיבא" לא היו לו יחסים חבריים קרובים, הוא לא שיתף אותם. "אני לא הייתי אתו בקשר. רק ישבתי אתו בישיבות, שמענו דווחים. איש "בני עקיבא" שהיה אתו בקשר היה דיויד פרידמן.³⁵³

סילאג'י כתב לבאדר: "...במרכז ההתקפות והמחלוקת הזאת עומד גופו של קראוס. כל עוד הוא על מקומו, ערבות היא שכל ארבע התנועות החלוציות תקבלנה את הסרטיפיקטים שלהם ולא נבוא במשרד הא"י לידי שלטון יחיד, דיקטטורה ללא חמלה, וקורופציה של מפלגה אחת."³⁵⁴

בידי קראוס היה כח רב בעוסקו בתחום האפור והשחור בתנאי המלחמה. הקשרים עם השלטונות והפקידים הצריכו שימוש בכספי שוחד. ידוע כי היו עולים ששילמו מחירים מופקעים בעד העליה ובכך מימנו את העולים חסרי האמצעים ואת ההוצאות הגדולות שהיו כרוכות בכל עליה כמו אוכל, שהייה, מעבר בין ארצות, שוחד וכו'. ניהול חשבונות כספיים, חשאיים, בתקופת מלחמה היא קרקע נוחה לשמועות על מעילות, במיוחד של נפגעים ויריבים. בעבודתי לא הצלחתי לגלות הוכחה ברורה למעילות כספיות או שימוש לא הוגן בכסף.

על התלונות שסרטיפיקטים, המיועדים לאנשים מסוימים, הועברו לאנשים אחרים, אם חשש שיציאתם לא תתאפשר מידית, ניתן ללמד סגוריה, במידת מה, בידענו את התנאים שהיו כרוכים בכל שינוי פרוצדורלי של רישיון עליה. האם נהג בקלות יתרה בנושא זה, האם העדיף את קרוביו בדרך זו? יש להניח שהקשיים הקיומיים של קרוביו, והלחצים הרבים שבו היה נתון, הולידו גם מציאות כזאת.

על פשר החיבור בין ה"מזרחי" - וה"שומר הצעיר"

הקואליציה במשרד הארצישראלי בבודאפשט בין ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר" היתה מוזרה ובילתי מובנת מחוץ לגבולות הונגריה. צבי בעדעדים, איש ה"שומר הצעיר", הסביר למנחם באדר את סיבת קשריהם עם ה"מזרחי":

"אני מזכיר לך את חברית בין צרפת ואנגליה הדמוקרטית לבין רוסיה הצארית הריאקציונית בשנת 1914 ואת אותו הדבר אנו רואים עתה בקשר עם ברה"מ. לא אנו המצאנו אפוא את חברית בין אויבים קיצוניים אלא ההכרה והתבונה... האם יכולים

³⁵³ 14.12.96 ראיון עמו.

אנו לעבוד עם אנשים אשר רצו להשיג מאתנו הנחות פוליטיות תמורת כספים, שבאים מיכם? אשר אינם מוכנים להראות כמה כסף הגיע אליהם מקושטא ומה הם עושים עם הסכומים האלה?

הם מחרימים כל החלטה של הועדה, ופורעים את הכסף שהוחלט עליו בקושיים גדולים אך אחרי שבועות וחודשים... היפלא שמוטב לנו להיות בברית עם ה"מזרחי", אשר עומד לימינו ביושר ובנאמנות? הם ישרים ואיננו יכולים לעשות איתם גם להבא דבר בילתי ישר.³⁵⁵

גם יוסף באומר תלה, פעמים רבות, את עמדת ה"איחוד" ברצונם לשלוט במוסדות הציוניים בהונגריה, בעדוד ותמיכת ועד ההצלה בקושטא. "... הם לא היו מוכנים לכל פשרה שיש מאחר שיש למפלגה עמדת מפתח על ידי הקשר שהיא מקיימת עם קושטא. לולא העמדה הזאת בודאי היינו באים לידי הסכם.³⁵⁶ ואכן קראוס ניצל היטב את הקרע בתוך "ארץ ישראל העובדת" כדי לבסס את שלטונו במשרד באמצעות קואליציה עם ה"שומר הצעיר".

פרץ רבס, איש "מכבי הצעיר" – "איחוד" תלה את הקואליציה הבילתי אפשרית בין שתי התנועות, בכך ש"השומר הצעיר" היא תנועה המורכבת על יסודות המארכסיזם והדיאלקטיקה - המטריאליסטית. מי שהתחבר עם דתיים זה היה כדי לקבל נתח יותר גדול בעוגת הסרטיפיקטים והן עשו זאת בציניות³⁵⁷ בעיני צדוק ראב, שורשי מערכת היחסים הטובה בין שתי התנועות היו נעוצים בחברות עמוקה ששררה ביו מאיר כהני, מנהיג "החלוץ המזרחי", ושמחה הונוואלד איש ה"שומר הצעיר", שהיו חברים, בני אותה כיתה, בבית הספר הניאולוגי "הגימנסיה היהודית", אליו הלכו גם אורתודוקסים, אך לא חרדים.³⁵⁸ לכך יש להוסיף את אי ההסכמה המשותפת על שיטתם ודרכם של אנשי ה"איחוד" בחיים הפוליטיים הציוניים בהונגריה. בעיני קדרי, העובדה שבראש המשרד הארצישראלי, מוסד בעל משקל רב בחיים הציבוריים הציונים באותה עת, עמד איש ה"מזרחי", היתה קשה לחוגים מסויימים, והם בקשו לשנותה.³⁵⁹ קראוס השיב לטענות שהושמעו כלפיו :

"איש מן המאשימים אינו מעז לצאת בכך בגלוי ולנסות להוכיח את טענתו. אין עובדות כי זו עלילת שוא. הסרטיפיקטים חולקו תמיד לתנועות על סמך מספר החברים של כל

³⁵⁴ מכתב ללא תאריך וללא סימון. א. קושטא. הדפים מסומנים : U46 U47 U48.

³⁵⁵ ראשית נובמבר Z1063/HII מס' 148. א. קושטא.

³⁵⁶ D.1.956 20.8.43 מורשת. יוסף באומר אל מנחם באדר.

³⁵⁷ בראיון עמו 31.7.97

³⁵⁸ בראיון עמו 11.7.96

³⁵⁹ ראיון עמו 14.12.96

תנועה בהכשרות, וזאת ניתן היה לבדוק בקלות על סמך הודעות המגורים המחייבות בהונגריה... חלוקת הרשיונות היתה מדוקדקת ומדוייקת, שהתחשבו אפילו בעשירות האחוזה וכשמפלגה קיבלה רשיון בזכות שבר של אחוז הרי שזה נרשם לחובתה ודבר זה נלקח תמיד בחשבון בעת החלוקה הבאה.³⁶⁰

השאלה העולה היא: מדוע ניסה מנחם באדר לכפות על אנשי תנועתו, ה"שומר הצעיר" בהונגריה, את שינוי הרכב נשיאות ואת הועדה והמנהל של המשרד הארצישראלי, על ידי צירוף אנשי "איחוד", לכל אחת מן המסגרות הללו? מדוע כפה עליהם השלמה עם סידור שהביא להשלטת אנשי מפא"י על כל העזרה שהוזרמה מצד הסוכנות וההסתדרות להונגריה על ידי יצירת הועדה המרכזית בתוך ועדת העזרה וההצלה ההונגרית, ובניגוד לעמדת אנשי תנועתו בהונגריה?

מדוע השלים עם מינוי אנשי "איחוד", כראשי ועדות משנה חשובות בועדת ההצלה (ועדת הטיול וועדת ההגנה) גם כאשר שמע ביקורות קשות מפי אנשי תנועתו ותנועות אחרות, ולא דרש כי אנשי תנועתו יהיו שותפים בראשה? האם ביקש לסייע לוניה הדרי להפוך את מפא"י לכח מרכזי בחיי היהדות ההונגרית, וזאת למרות כוחם הפוליטי הדל, בכח התערבות חיצונית מקושטא וארץ ישראל? השלמתו עם ההשתלטות של "איחוד" – מפא"י בהונגריה, עמדה בניגוד גמור למלחמתו בנתן שוואלב בג'נבה, נגד קיפוח ה"שומר הצעיר", בטענה ששוואלב מבקש ליטול את ההגמוניה על מפעל ההצלה והכוונתה לצרכים פוליטיים – מפלגתיים. מדוע, אם כן, תגובתו השונה לאותו מצב – בהונגריה ובג'נבה, שבו מנסה תנועה פוליטית אחת להשתלט על כל מוקדי הכח המצויים בהישג ידה? אריאל הורביץ התמודד עם שאלה זאת, והסברו לשאלה מדוע ביקש באדר לשנות את המצב במשרד הארצישראלי בבודאפשט היא:

הטעם המוסרי: הצורך בשתוף פעולה כולל של כל היהודים בעת צרה.

הטעם הצבורי: החשש שתנועת ה"שומר הצעיר" תזוהה עם פרוטקציוניזם בחלוקת סרטיפיקטים, תיתן גושפנקא לקראוס ואנשי ה"מזרחי" שבידיהם היה עיקר הכח במשרד.
הטעם הפוליטי: באדר לא היה יכול היה לשאת את השותפות עם ה"מזרחי" ששברה את "השותפות הטבעית" עם תנועת העבודה, וכדברי באדר: "... (במלחמה שהתנועה תצטרך ללחום) לצידה יעמוד רק הפועל, וחלקים שמאליים של מפא"י. בשום אופן לא "מזרחי".³⁶¹

ובאשר לוועד ההצלה ההונגרי, טען הורביץ, כי באדר מצא בקושטא קשרים קיימים ולא היה מוכן להרסם. הוא התרשם במיוחד מרשת הבלדרים שפרש שפרינגמן ופגיעה בראשי הועדה היתה עלולה להמיט את מעט ה"יש" שנוצר.³⁶²

³⁶⁰ H3C21/1 אוניברסיטת חיפה מרכז לתעוד הסטורי. ראיון של אשר כהן עם משה קראוס.
³⁶¹ אריאל הורביץ, "שליחותו של מנחם באדר", ילקוט מורשת ל"ח, עמ' 182.

לעניות דעתי, יש לבטל את שני הטעמים הראשונים. מנחם באדר הבין תוך זמן קצר את האיבה העמוקה וחוסר האמון שרחשו אנשי תנועתו בהונגריה לאנשי ה"איחוד" ההונגרי, ובפוטנציאל ההתנגשות הטמון בריכוזיות של ועדת השלושה. מתן כל הכח בידי קבוצה שעוררה התנגדות כה עמוקה באמינותה ובכוונותיה הפוליטיות, רק העמיק את הקרע ואת הסיכוי לשיתוף פעולה. שלושת התנועות: "המזרחי", "השומר הצעיר" ו"הכלל ציונים" היו מאוחדים בהתנגדותם לשלטונם הבלעדי של שלושת חברי ועד ההצלה בהונגריה, ובאדר היה מודע לכך היטב.

טענת הפרוטקציוניזם שימשה את באדר, כמו את שאר אנשי האופוזיציה, לצורך הצדקת ביקורתם והרצון לערוך שינוי ארגוני במשרד הארצישראלי. באדר עצמו ידע כי הרשימות האמיתיות של בעלי רשיונות העליה נערכו בארץ ישראל ובקושטא. הוא, יחד עם וניה הדרי היו שותפים בעקיפת המשרד הארצישראלי וקראוס, על ידי יצירת קשר עם אנשי ה"איחוד" בהונגריה כדי לקבוע את שמות העולים, להם ינתנו רשיונות.

הטעם הפוליטי היה הדומיננטי ועיקרו: השותפות הלא-נורמלית, בעיני איש ה"שומר הצעיר" הארץ ישראלי, בין ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר". באדר היה האדם שהיה בכוחו למתן את היריבויות אילו נענה לתביעת אנשי תנועתו בהונגריה. עמידה איתנה שלו מול וניה הדרי שלא לרכז את כל הכח בידי אנשי ה"איחוד" היתה מביאה לחלוקת סמכויות צודקת יותר ועמה, יש להניח, היו מתמתנים היריבויות. השקפתו הפוליטית לא הניחה לו שום דרך של שיתוף פעולה עם דתיים, השקפה שינקה את כוחה מן המציאות בארץ ישראל ואותה הוא כפה על התנועות הציוניות בהונגריה. התנהגות זו ניתנת להבנה גם על רקע העורף הפוליטי של התנועות בארץ. משקלה של תנועת ה"מזרחי" בהונגריה היה, כאמור, למעלה מ-40%. בארץ ישראל לא עלה משקל ה"מזרחי" על 10%-15%. העורף הציבורי פוליטי הארצישראלי של ה"מזרחי" בהונגריה היה חלש לאין ערוך מהעורף הארצישראלי של "ארץ ישראל-העובדת" בהונגריה, שנשענו על אירגוני הפועלים בארץ, ואשר היו גורם דומיננטי בישוב ובציונות.³⁶³

קביעתה של דליה עופר כי "...התפתחות נוספת שחלה אצל אנשי המשלחת (בקושטא) והיא החלשות הזיקות התנועתיות והדגשת הגישה הלאומית הכוללת..."³⁶⁴ אינה נכונה,

³⁶² שם, עמ' 184.

³⁶³ עורך נתנאל קצבורג, "פדות- הצלה בימי שואה", אוני בר אילן, עמ' 11.

³⁶⁴ דליה עופר, "פעולות המשלחת הא"י בקושטא". 1943, בתוך: "עורך: ישראל גוטמן, ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה." יד ושם י-ם תשל"ו עמ' 365.

לפחות בכל הקשור לועדת ההצלה בקושטא ביחסיה עם הונגריה. הפרטיקולריזם
התנועתי המשיך להתקיים ולהיות הנאמנות הראשונה במעלה של חבריו.

ו. סיכום

המשרד הארצישראלי בבודאפשט היה עד מלחמת העולם השנייה משרד קטן ונעדר חשיבות, בעל היקפי עליה קטנים, ביטוי ליהדות ציונית קטנה ומפולגת. בשנת 1939 היתה תנועת ה"מזרחי" - התנועה הציונית הגדולה, בקואליציה עם ה"שומר הצעיר" במשרד הארצישראלי, ומולם אופוזיציה של ה"איחוד", הקטנה בתנועות, ו"הכלל ציונים".

עם פרוץ המלחמה שונה מעמדו, בהופכו למשרד מרכזי לעליה ליהודי ארצות אירופה המרכזית הכבושות. המשרד נעשה תחליף לורשה, ברלין, פראג, זאגרב ועוד, וחלש על גורלם של רבים באירופה הכבושה, שחיכו לעליה. חשיבותו חרגה, איפוא, מתחומי הונגריה והורגשה גם במוסדות התנועה הציונית בארצות הנייטרליות.

המפנה בתולדות המשרד החל בשנת 1943 משני טעמים עיקריים:

זרם פליטים גדול החל לזרום מסלובקיה ומעט יותר מפולין. בין הנמלטים מסלובקיה נמצאו ראשי התנועה החלוצית ציונית, בעלת תודעה ציונית עמוקה, כושר פעולה וארגון, אשר הכניסו דם חדש לפעילות התנועה הציונית ההונגרית.

2. הקשר שהוקם עם נציגי לישכת הקשר בקושטא, דרך ועדת ההצלה בבודאפשט.

העבודה הרבה שהוטלה על המשרד הארצישראלי הביאה אותו, תוך זמן קצר, להתמודדות עם שתי בעיות מורכבות:

א. בעיות אדמיניסטרטיביות, חוקיות, אירגוניות וטכניות רבות, בהעלאת עולים וחברי מחתרת באופן לגאלי.

ב. ניגודים עמוקים בין קבוצות השתייכות שונות, משטחי הונגריה הרחבה ושכנותיה, על רקע מוצא והשתייכות פוליטית, שמצאה את ביטויה העז במאבק לזכות לעליה.

מנהיגות הפליטים -הסלובקית -חלוצית התקשתה לפעול כקבוצה מגובשת ואחידה, כפי שהיו הדברים בסלובקיה, קודם בואם להונגריה. כל תנועת פליטים נזקקה לבטחון הכלכלי, החברתי והפוליטי, היחסי, שיכלה להעניק התנועה ההונגרית המקומית, וכך יצא שמערכת היחסים הקודמת התפרקה וכל אחת מן התנועות קיבלה את הקו הפוליטי של התנועה המקומית, שמשמעותה: פילוג בתוך "ארץ ישראל העובדת" (בין

ה"איחוד" וה"שומר הצעיר"), קואליציה בין ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" ואופוזיציה, המורכבת מה"איחוד" וה"כלל ציונים".

אלפים ועשרות אלפים רצו להגר אך לא היו די סרטיפיקטים ובעיקר היתרי מעבר לרומניה, בולגריה וטורקיה. יחידים עדיין יכלו לצאת מהונגריה בשעה שברומניה ובבולגריה, מדינות הציר האחרות, הדבר היה בילתי אפשרי. הגרמנים התערבו אצל כל שלוש הארצות, שהיו חלק מברית מדינות הציר, למנוע יציאת יהודים. בולגריה ורומניה נענו ואסרו את ההגירה, הונגריה לא קיבלה זאת ולא אסרה את ההגירה. יתר על כן, השלטונות ההונגריים תמכו באמצעים שונים בעליה, ומכיוון שכך, תמכו בפעולות המשרד הארצישראלי. משטרת הזרים, הכפופה למשרד הפנים, עשתה יד אחת עם המשרד הארצישראלי לזייף דרכונים, כאילו הגיעו הפליטים להונגריה עוד לפני נתוק היחסים עם בריטניה. כן סייעו לזייף שמות מועמדים לעליה, לשחרר פליטים ממעצר או ממחנות עבודה בטענת היותם מועמדים לעליה, לקצר הליכים פרוצדורליים ועוד. כל אלו נענו רק על פי פנייתו ובקשתו של קראוס. משה קראוס הגיע להסכם עם מינסטריון הפנים, שלא להחזיר את הפליטים מסלובקיה אלא להשאירם בהונגריה במחנות עצורים, תוך התחייבות לתת לפליטים אלו זכות בכורה לעליה לארץ ישראל. בהמשך לאותו הסכם ניתנה הוראה על ידי השלטונות לשומרי הגבול שלא להסגיר פליטים לפולנים או לגרמנים. המשרד הארצישראלי היה המוסד היהודי היחיד שלא היתה בו סכנה לפליטים לשהות בו, שכן בלשים לא נשלחו אליו, כמדיניות מכוונת. במוסדות יהודיים אחרים היה הדבר אסור. קראוס היה שותף מרכזי בעצוב המדיניות ההונגרית החיובית, יחסית, כלפי הפליטים – היהודים באותה תקופה.

על הקשיים החיצוניים נוספו הקשיים הפנים – יהודיים. המשרד הועמד בפני תנאים קשים וניגודי אינטרסים עמוקים בין קבוצות שונות, כאשר מטרת כולם לבקש הצלה באמצעות עליה. הניגודים התמקדו בעיקר בין הקבוצות הבאות:

- א. בין הפליטים ובין היהדות ההונגרית.
- ב. בין החלוצים ובין השכבות הבוגרות בתנועה הציונית. (ותיקים)
- ג. בין החלוצים הפליטים ובין הפליטים.
- ד. בין הסלובקים שנותרו בסלובקיה ובין הפליטים - הסלובקים שמצאו מקלט בהונגריה.
- ה. בין חלוצים ובין ילדים.
- ו. בין יהודי החבלים שסופחו להונגריה ובין יהודי הונגריה.
- ז. בין זאגרב להונגריה.
- ח. בין חברי ה"איחוד" ובין חברי ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר".

ט. בין ארץ ישראל על תנועותיה ומוסדותיה ובין התנועות השונות בהונגריה.

י. בין ציונים ובין אנטי ציונים.

יא. בין חברי ועדות ההצלה בקושטא (וניה הדרי ומנחם באדר) ובודאפשט (שפרינגמן, קאסטנר ובראנד) לבין ועדת המשרד הארצישראלי ומשה קראוס.

הניגוד האחרון היה בעל השפעה שלילית ביותר על עבודת המשרד. חברי ועדת ההצלה בקושטא השליטו בהונגריה את הקו בו נקטו בעבודתם בקושטא. הם בקשו להבטיח הרכב מונוליטי של ועדת העזרה וההצלה, תוך הדיפת ניסיונות להביא להרכב ייצוגי יותר של הכוחות הפוליטיים שפעלו בשטח. בשלב שבו גברו הלחצים והביקורת בארץ ישראל ובבודאפשט, ביקשו אנשי קושטא, מאנשיהם בבודאפשט, חזור ובקש, לשנות את ההרכב של ועדת העזרה וההצלה, כך שתיתן ייצוג לכל הכוחות הפוליטיים, אך בד בבד תמשיך לשמור על בלעדיות השליטה של אנשי ה"איחוד" בועדת ההצלה. זאת עשו על ידי דרישה להקים גוף חדש בשם "הועדה המרכזית", אליו ייצטרפו נציגי ועדת החלוצים שנבחרו זה עתה, ועליהם יהיה לפעול במקביל לועדת ההצלה. בקשתם לא נענתה בסופו של דבר, בשל התנגדות ועדת החלוצים ואנשי ועדת ההצלה, כל אחד מטעמיו.

עד סיפוח השטחים להונגריה התרכזו טענות אנשי ה"איחוד" כלפי המשרד הארצישראלי באישיותו של קראוס ובקנוניות שבין ה"מזרחי" ו"השומר הצעיר". מן הסיפוחים החלו לטעון אנשי ה"איחוד", כי הפכו להיות התנועה המרכזית בקרב החלוצים הציונים, ועל כן אין הרכב המשרד הארצישראלי משקף את הרכב הכוחות האמיתיים. הויכוח מנע חלוקה של כספים שהגיעו מקושטא לחלוצים- הפליטים והמקומיים, בטענה שאין יודעים תנועתו של מי גדולה יותר. אנשי ה"איחוד" ביקשו ליצור זיקה בין חלוקת רישיונות שיוונית לחלוקת הכסף מקושטא באופן שווה. אנשי ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" הסכימו רק לחלוקה שווה של הכסף שהגיע מקושטא אך לא של רישיונות העליה. יצירת זיקה זו היתה פסולה מעיקרה, שכן חלוקת רישיונות עליה היתה פוליטית, מעצם מבנהו ומהותו של המשרד הארצישראלי, ואילו הזכות לדעת כמה וכיצד מחולק הכסף שהגיע מן הישוב בארץ היתה נראית זכות טבעית, בעיני מנהיגי התנועות. כדי לפתור את הבעיה נאלצו לקיים מפקד פליטים. מפקד הפליטים שב והוכיח כי יחסי הכוחות לא השתנו באופן משמעותי, גם לאחר הסיפוחים ובא הפליטים. תנועת ה"מזרחי" נותרה הגדולה בתנועות ואלו ה"איחוד" - הקטנה בתנועות, ובתוכה פיצול בין תנועות נוער אחדות.

עוד קודם המפקד פעלו אנשי ה"איחוד" לשנות את הרכב הועדה הארצישראלית, באמצעות פניה ישירה למנהיגם בארץ, אליעזר קפלן, והוא אכן, כפה שינוי לא - חוקי

על המשרד, על ידי דרישה למנות עוד שני ראשים לוועדה הארצישראלית, השווים בסמכויותיהם לקראוס.

יותר מאוחר העניקו אנשי ועדת ההצלה בקושטא את מלא הזכות לאנשי ה"איחוד" בהונגריה לשליטה בלעדית בוועדת ההצלה על ידי יצירת ה"וועדה מרכזית", על מנת למנוע את האפשרות שנציגי הוועדה החלוצית, ישבו בוועדת ההצלה כשווים. יחד עם הדאגה להבטחת הרכב חד מפלגתי של ועדת העזרה וההצלה, נענו אנשי קושטא לתביעות אנשיהם בהונגריה לפעול לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי. כאשר הדרישות לשינוי הרכב המשרד הארצישראלי לא נענו על ידי משה קראוס, "המזרחי" וה"שומר הצעיר", סייעו אנשי ועדת ההצלה בקושטא, שליחי הישוב, בידי חבריהם, אנשי ה"איחוד", לעקוף את המשרד הארצישראלי, להעלים מידע ועל ידי כך לרמות את משה קראוס. בכך ליבו את אש הויכוחים בקרב הפליטים, בתוך התנועה הציונית המקומית, בתוך המשרד הארצישראלי ובתוך הוועדה החלוצית. אפשר שאילו מנחם באדר היה שליח נאמן של אנשי תנועתו בהונגריה, הוא היה מאלץ את אנשי ה"איחוד" להגיע לפשרות בנושאי השליטה בוועדת ההצלה, בחלוקת הכסף והרכב המשרד הארצישראלי. אך מנחם באדר העדיף לא להאזין לחברי תנועתו בהונגריה, שמחו על מגמת ההשתלטות של אנשי ה"אחוד", והעדיף להזדהות עם ההשקפה, שאין נותנים כח ועליונות בידי מי שאינם אנשי שמאל, ובודאי שלא בידי הימין הקלריקלי.

התנועה הציונית הקטנה ביותר בהונגריה, ה"איחוד", היתה בעלת ההשפעה הגדולה ביותר בזכות הכסף שקיבלה מוועדת ההצלה בקושטא, ומכח עוצמתה הביאה לקיצוץ בכוחו של המוקד האחר, המשרד הארצישראלי, שבראשו עמד איש התנועה הגדולה ביותר. העורף הפוליטי החזק של "ארץ - ישראל העובדת" בארץ, לנוכח עורפה הפוליטי החלש של ה"מזרחי" בארץ, ניכרו היטב בבודאפשט. אפשר, שנציג "מזרחי" חזק אלו ישב בקושטא, היה עומד על זכותה של תנועתו בהונגריה וממתן את הפרטיקולריזם התנועתי, אשר כה איפיין את אנשי ועדת ההצלה בקושטא, לפחות ביחסה להונגריה.

הניגודים הרבים מול חוסר היכולת לממש את רצון העליה, ציפיה דרוכה ועצבים חשופים של הקבוצות שנימנו, יצרו קרקע נוחה לתחושות קיפוח והאשמות ביצירת אפליה וקבלת טובות הנאה, כלפי ועדת המשרד ומשה קראוס. אופי העבודה בתנאי מלחמה הצריכו עיסוק רב בתחום האפור כמו: ריפוד אישורים בשוחד - למעבר גבולות, שחרור ממאסר וקיצורי דרכים בירוקרטים.

גם הצורך לממן עליה, ביגוד ומזון, למחוסרי האמצעים, יצר חוסר שיויון בכספים שנדרשו לשלם אנשים שונים בעבור כרטיס עליה, והיוו מקור לחשדות. הצורך לעסוק

באזור הדימדומים העניק לקראוס יכולת לפעול באופן עצמאי ללא מתן דין וחשבון לפורום רישמי, ומכאן ועד הטלת האשמות על ניצול לרעה של יכולת זו, המרחק היה קצר. בעבודתי לא הצלחתי להוכיח מעילה או טובת הנאה, גלויה ומוצקה, מצד משה קראוס, כפי שהואשם. רב התלונות במכתבים הם תלונות מפני השמועה. זאת, כנראה, האשמה שאין לה בסיס.

בחנית העליות שהתקיימו (בחודשים ינואר, פברואר ואוקטובר 1943 עד מרס 1944) מורים כי רוב העולים היו פליטים שגורמים רבים ושונים הכתיבו את עלייתם: קבוצות לחץ בארץ ישראל, פקידי הסוכנות כדובקין, ברלס ועוד, שוחד לפקידים טורקים, "אגודת ישראל" וועד ההצלה בקושטא.

עם תחילת עליית תשע משפחות לשבוע, באוקטובר 1943, נשלחו הסרטיפיקטים מארץ ישראל על שמות אנשים, וכך ניטל מן ה"משרד" תפקידו המרכזי - חלוקת סרטיפיקטים על ידי ועדת המשרד הארצישראלי. התחום שבו ניתן לקראוס כח רב היה ברישיונות עליה שהגיעו שמית מארץ ישראל ואלו לא נמצאו (מתו, גורשו, קשה למוצאם). במקרים אלו החליט על דעתו למי לתת את הרישיון, ללא אישור הועדה הארצישראלית. תלונות רבות נשמעו כלפי קראוס שלא התאמץ למצוא את האנשים שלהם יועדו הרישיונות. מול תלונות אלו יש להביא בחשבון כי כל שינוי שם, לצורך החלפת בעל רישיון העליה, היה כרוך בהליך פרוצדורלי של זיוף אצל משרד הפנים, ומן הסתם, חשש שעוכב ברישום היה מביא לאי ניצול הרישיון, דבר שהוא בילתי נסבל באותם ימי לחץ לעליה. מריבות רבות מאז נסבו על הרכב הרישיונות לעליה, רשימות שנותרו על הדף בלבד.

משה קראוס היה צנטרליסט, שמיעט לשתף את חבריו ברחשי ליבו, בהתפתחויות ובהערכותיו את המצב. עובדה זו היתה בעוכריו, אך יחד עם זה הוא פעל עם ועדת המשרד באופן חוקי, וזו התכנסה באופן קבוע. דברי קומי מאשרים כי קראוס פעל על פי המינימום ההכרחי.

נשאלת, אפוא, השאלה האם אופיו של קראוס, המתואר גם כמי שהחזיק את הקלפים צמוד לחזהו, מופנם, קשוח, בירוקרט, אשר לא שיתף את כל נציגי התנועות במידע, הוא שהיה לרועץ ותרם לאוירה הקשה ששררה בקרב אנשי התנועה הציונית והעולים? לאור האוירה של אותם ימים אני סבורה שאישיות יותר קואופרטיבית לא היתה בהכרח, משנה את המצב. באותה עת נדרשו גמישות פעולה, תגובה מהירה למצבים משתנים וסודיות. במצבים דומים מטילים הנתונים בסכנה, את הפעולה בידי איש אמין עליהם, ומותירים לו חופש פעולה. כך חשו אנשי ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר",

ואילו האופוזיציה (בעיקר ה"איחוד") התנגדה למנויו ולא העריכה את מהימנותו, מימים ימימה, ועל כן הביקורת היתה מתקיימת ממילא, כאשר כל מידע חדש היה יכול לשמש סלע מחלוקת נוסף. אולם כאשר מדובר היה בגורמים המרוחקים ממנו באופן פיזי ומן הקלחת הפנים - הונגרית, כדוגמת זאגרב וסלובקיה, ניתן היה לצפות להשקעה רבה יותר ביצירת קשר והסברה. מיעוט הסבריו יצרו קצרים בתקשורת ועמם כאב ותסכול רב, אך לא היה בהם כדי לשנות את המצב האובייקטיבי של חוסר יכולת להציל יותר.

הנימוקים של סכנה בקיום גוף רחב, צורך בסודיות, גמישות ומהירות פעולה, שימשו את משה קראוס ואת חברי ועדות ההצלה בקושטא ובבודאפשט להצדקת פעולתם הריכוזית ואי שיתוף מעגל רחב יותר של אנשים / תנועות. כך גם המוטיב של דאגה ל"אנשי תנועתנו" או ל"קרובים לנו" היא טבעית ואנושית, בודאי באותם ימים של מחסור ומצוקה מחד, ונאמנויות אידאולוגית חזקות מאידך. אך יש להבחין בשוני המהותי בין שני גופי פעולה אלו, אשר מעצם מטרת הקמתן - היו שונות בתכלית. השוואת המצב מלמדת כי ועדת המשרד הארצישראלי, ועדה פוליטית במהותה, היתה בנויה כחוק, וכגוף פוליטי ייצגה את הכוחות הפוליטיים משנת 1939, כפי שהיה הדבר בכל שאר המוסדות הציונים בהונגריה באותה תקופה. קראוס פעל על פי המינימום החוקי ההכרחי, גם בשעה שניצל היטב את הקרע ב"ארץ ישראל העובדת", בהתחברותו אל ה"שומר הצעיר", ואילו אנשי קושטא וועד ההצלה בהונגריה פעלו בניגוד להגדרת שליחותם והיא: הצלה ללא קשר לגוון התנועתי, באמצעות כספי הישוב היהודי בארץ והעם היהודי. הם פעלו תוך העדפה פוליטית ברורה של אנשיהם באמצעות שימוש בכספי כלל ישראל, וכוחם כאנשי ארץ ישראל. בפניותיהם הגלויות לכל התנועות הירבו להשתמש ברטוריקה של "כלל ישראל", אך לא כך בפעולתם מאחורי הקלעים, בביצור תנועתם, תוך חידוד היריבויות והקשיים, תחת מיתונם.

ה"כלל ציונים", אשר באופן רישמי היו בני ברית של ה"איחוד", היו שותפים לאי האמון העמוק שרחשו ה"מזרחי" וה"שומר הצעיר" לראשי ועדת ההצלה בבודאפשט – מנהיגי ה"איחוד", בשנת 1943.

תמוה הוא מדוע לא נתנו וניה הדרי, מנחם באדר וחיים ברלס בספריהם כל הסבר או רמז למאבק האיתנים שהתרחש בהונגריה, בינם ובין אנשי התנועה הציונית, על הרכב ועד ההצלה והמשרד הארצישראלי, וזאת לאור העובדה כי בשנת 1943 היתה הונגריה ארץ מרכזית עמם באו בדברים ובמעשים³⁶⁵. כך גם מתעלמים ישראל קסטנר ויואל

³⁶⁵ ברלס, הצלה בימי שואה. באדר מנחם, בשליחויות עצובות, ספרית הפועלים, מדע לכל, הוצאת הקיבוץ הארצי. זאב הדרי, צומת קושטא,

בראנד בספריהם, מן המאבק הקשה הזה שהתנהל בקרב התנועות הפוליטיות הציוניות (הפליטים והמקומיים), במשך כשנה.³⁶⁶ לעניות דעתי, ביקשו בכך למחוק פרק המטיל צל על התנהגותם והעדיפו לתאר את מעשיהם, שאכן ראויים להערכה, אך הם חייבים להיות מוערכים גם לאור פן זה שביקשתי לחשוף בעבודתי.

ניתן לקבוע שעל אף האוירה הקשה, העליה כמעט ולא ניפגעה בשל כך. בדרך כלל, עלו המכסימום האפשרי אך תמיד עם הרבה תלונות על קיפוח וטיב הרכב העולים. (לטענת רפי בנשלוס כ- 70 איש לא זכו לסרטיפיקטים, לפני כניסת הגרמנים, בשל עצלותו של קראוס, טענה שנשמעה בכתב האישום משנת 1946. יש לציין, בזהירות, כי טענות נוספות של בנשלוס לא הוכחו, ביחס למשרד הארצישראלי. את חלקן רק שמע מן האחרים, שכן היה חבר בועדת המשרד הארצישראלי, רק חודש ימים, עד הפלישה הגרמנית, והם תערובת של אי ידיעה ויריבות פוליטית. מן הפלישה שונה מעמד המשרד לחלוטין וכך גם דרך העבודה בו)

מעלתו הגדולה של קראוס שהשכיל לבנות מערכת יחסים עם חוגים מסויימים בשלטון ההונגרי, במסגרת מדיניותם האמביוולנטית כלפי הפליטים היהודים, ובעיקר עם אנשי משרד הפנים, על בסיס של אמון אישי. מערכת יחסים זו הניבה שורה של הקלות בכניסת פליטים להונגריה ושהייה בה- תוך העלמת עין ומתן לגאליזציה. הישג גדול אחר היה יכולתו להפוך את תשע הויזות למשפחות, לעלית כ- 50 איש בכל שבוע, החל מאוקטובר 1943, אשר מבחינה חוקית היו משפחות פיקטיביות, בידיעת השלטונות. בדרך זאת קיים את עליתם של פליטים חלוצים, שלא היתה להם קטגוריה של עליה בשנת 1943. העליה עד לכיבוש הגרמני במרס 1944, נמשכה באורח סדיר דרך רומניה ובולגריה לאחר שהעליה מארצות אלה, גופן, חדלה להתקיים, בלחץ הגרמנים.

למערכת היחסים הטובה שנרקמה בין קראוס והשלטונות יש לייחס חשיבות רבה שכן הביאה להצלתם של רבים בזכות קשרים אלו. הוא הצליח להטות את הביקורת הפנימית ההונגרית ואת המחאות הגרמניות נגד העליה. יש לזכור כי הונגריה באותה עת, מלאה בפקידות זוטרא שהיתה שמחה לחבל בכל אפשרות של הצלת יהודים.

למרות המאבקים הרבים על השליטה והמדיניות בתוך המשרד הארצישראלי, מאבקים שהיו חלק והמשך למאבקים בועדת העזרה וההצלה, ניתן להעריך כי קראוס פעל היטב ומעמדו לא נפגע בסופו של דבר כלפי חוץ. יש לראות במשרד הארצישראלי ובמיוחד בראשו, משה קראוס, כמי שחרגו הרבה מעבר להגדרת תפקידם הרשמי ובכך

³⁶⁶ קסטנר, דו"ח של ועדת ההצלה היהודית בבואדאפשט 1942 - 1945, תרגום בנימין גת רימון, בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר קסטנר, ללא תאריך, עמ' 55 - 67, וכן בראנד יואל, בשליחות נידונים למוות. עיינות ת"א

היו שותפים מרכזיים בפעולות ההצלה בהונגריה בשנת 1943, יחד עם ועדת ההצלה ותנועות הנוער החלוציות בבודאפשט. למרות השקעת כוחות עצומים, התקוה לעליה מאסיבית נתבדתה בשל גורמים שונים שהכשילו את ההצלה.

ז. רשימת מקורות ובבליוגרפיה:

א. מקורות

ארכיונים:

ארכיון ציוני מרכזי ירושלים. (אצ"מ)
תיקי מחלקת העליה - S6, המחלקה המדינית - S25, ועד ההצלה - S26, המשרד
הארצישראלי בקושטא L-15.
דו"ח ברלס על פעולות בטורקיה בענייני עליה והצלה בתקופת אוקטובר 1943-1944.
בית לוחמי הגטאות.
ארכיון קושטא,
ארכיון החלוץ, תיק הונגריה.
ארכיון הציונות הדתית אונברסיטת בר אילן, רמת גן. (אצ"ד). לשכת הקשר בקושטא
ש - I - 5.

גנזך המדינה - ירושלים. (אמ"י). תיק משפט גרינוולד - קסטנר.
גנזך הציונות הדתית, מוסד הרב קוק, ירושלים. תיקי אירופה חו"ל, לפי שנים.
דו"ח קראוס לסוכנות היהודית, תיק אירופה, גנזך הציונות הדתית, ירושלים. וכן
אצ"ד, אוניברסיטת בר אילן.

ארכיון מורשת, גבעת חביבה. (מורשת). לשכת הקשר בקושטא - D.1.
דו"ח רפי בנשלום (פרידל) נגד מנהל המשרד הא"י משה קראוס, פראג 14.4.1946.

יד ושם

תיק קומוי. P.31.

- ארכיון בית ז'בוטינסקי, ת"א. פ - 195
ארכיון המרכז לתעוד היסטורית-אונברסיטת חיפה. (המרכז לתעוד). עדויות של פעילי
התנועה הציונית בהונגריה. H3C ("המרכז")
- ארכיון העבודה, בית ברל. חטיבה 2
ארכיון משואה, תל יצחק. תיק הונגריה.

ראיונות ועדויות

באומר יוסף "מרכז" H3C7
אייכלר חווה עם משה קראוס (עותק ביד) 25.7.83
באדר מנחם "מרכז" H3C33
בניטו (קיבוץ העוגן) עם אברי גולדברג. A/1003 מורשת.

משה קראוס "מרכז", H3C15.
קול יצחק "מרכז" H3C14/5
שפרינמן שמואל "מרכז" H3C21/5
עדות משותפת של חברי "בני עקיבא" "מרכז" H3C21/2, H3C22/7

ראיונות עם המחברת :

באומר יוסף - 18.10.96, 23.4.97, 20.7.97, 2.8.98, 19.12.98, 24.12.98
בנשלוס רפי - 16.8.96
בראנד האנזי - 15.7.97
קדארי מ.צ. - 14.12.96, 27.7.98
רבס פרץ - 31.7.97
ראב צדוק. - 11.7.96
שוואלב נתן - 23.7.96

מקורות מודפסים

דו"ח קסטנר- דו"ח של ועדת ההצלה היהודית בבודאפשט 1942 - 1945, תרגום לעברית
בנימין גת רימון. בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר ישראל קסטנר. (ללא ציון
שנה)

זכרונות :

שטרנברג משה, זכרונות חוויות ומצוקות נפש לקראת המפגש לרגל 50 שנה לעלייתנו.
אייר תשנ"ג, מאי 1993.

ב. ביבליוגרפיה

רשימת ספרים :

אייכלר חוה, ציונות ונוער בין שתי מלחמות עולם, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור
לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן ר"ג, תשמ"ג.
אייכלר חוה, יהודה תלמי, חלום, מאבק הצלה, משואה- הנוער הציוני. 1996
באדר מנחם, שליחויות עצובות, ספרית פועלים, מרחביה, 1954.
בורנשטיין היינץ, האי שוייץ, מורשת, ת"א. 1996
בראנד יואל, בשליחות נידונים למוות, עיינות, ת"א, תשי"ז.
ברהם רנדולף, קצבורג נתנאל, תולדות השואה : הונגריה. יד ושם, ירושלים, תשנ"ב.
ברלס חיים, הצלה בימי שואה, בית לוחמי הגטאות, 1975.
הדרי זאב (וניה פומרנץ), צומת קושטא, משרד הבטחון, תל אביב 1992.

זהבי צבי, מהתבוללות לציונות- מקור ציונותו של הרצל, הספריה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית. ירושלים תשל"ג.

כהן אשר, המחתרת החלוצית בהונגריה. הוצאת הקיבוץ המאוחד, אוניברסיטת חיפה, תשמ"ד.

לבל ג'ני, חאג' אמין וברלין, (חמו"ל) ת"א תשנ"ו.

משה ישראל, לור דב (עורכים), **דרור הבונים, העובד- תנועות חלוציות בהונגריה**,

(חמו"ל) נהריה דפוס "רוניל", בחסות המוזיאון למורשת היהדות דוברת ההונגרית,

בית לוחמי הגטאות. 1996

עשהאל צבי, שמידט שלמה (עורכים), **בגלוי ובמחתרת- הנוער הציוני הדתי במרכז**

אירופה, מורשת הוצאת ספרים בע"מ, תל אביב, 1992.

פורת דינה, **הנהגה במילכוד**, עם עובד, ספרית אופקים, ת"א, 1986.

קורניאנסקי יוסף, **בשליחות חלוצים**, בית לוחמי הגטאות הקיבוץ המאוחד. דפוס גסטליט חיפה, תשל"ט.

קצבורג נתנאל, **פדות- הצלה בימי שואה**, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשמ"ד.

רוזנפלד שלום, **תיק פלילי 124**, קרני, תל אביב, 1955

שטאובר רוני, **"פעולות של ועד העזרה וההצלה בבודאפשט עד הכבוש הגרמני"**,

עבודת גמר לקראת תואר מוסמך, אוניברסיטת ת"א, אוקטובר 1990.

"הונגריה", גוטמן ישראל (עורך), **אנציקלופדיה של השואה**. יד ושם, ספרית הפועלים, ת"א, 1990.

יוגב גדליה, פרוינדליך (עורכים), **פרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני**, פברואר 1919-

1920, הספריה הציונית העולמית, ירושלים, תשמ"ה

BRAHAM RANDOLPH, THE POLITICS OF GENOCIDE, THE HOLOCAUST IN .

HUNGARY, VOLUME I COLUMBIA UNIVERSITY PRESS, NEW YORK, 1981/

רשימת מאמרים :

הורביץ אריאל, "שליחותו של מנחם באדר בקושטא", **ילקוט מורשת** ל"ח, ניסן

תשמ"ג, אפריל 1983, עמ' 153-202.

כהן אשר, "לדמותה של ועדת העזרה וההצלה בבודאפשט בראשית דרכה", בתוך :

ילקוט מורשת, חוברת כ"ט עמ' 148-160.

עופר דליה, "פעולות המשלחת הא"י בקושטא". 1943. בתוך : גוטמן ישראל (עורך),

"ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה", יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 360-370.

"פעולות הצלה בקושטא 1940 - 1945, דיונים בבית לוחמי הגטאות, קבוץ לוחמי

הגטאות, 16.12.68.